

బాల - ప్రాథ వ్యాకరణములు

విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనము

ప్రాఫెసర్ హరి శివకుమార్

తెలుగు విభాగము

కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయము

శ్రీకృష్ణ ప్రచురణలు

వరంగల్

1994

బాల - ప్రాథ్ వ్యాకరణములు

విశ్వేష్ణాత్మిక అధ్యయనము

ప్రాఫెసర్ హరి శివకుమార్

తెలుగు విభాగము

కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయము

శ్రీకృష్ణ ప్రచురణలు

వరంగల్

1994

**BALA - PROUDHA VYAKARANAMULU
VISLESHANATMAKA ADHYAYANAMU**

© *Hari Siva Kumar*

శ్రీకృష్ణ ప్రచురణలు - 7

ప్రతులు - 1000

ప్రథమ ముద్రణము - ఏప్రిల్, 1994

ధర: 50. 00

కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయం - యు.జి.సి. శాఖ వారి

5,000 రూ॥ ల ఆర్థిక సహాయంతో ముద్రింపబడినది

ప్రతులకు :

ప్రాఫెసర్ హరి శివకుమార్

8-4-18, “శ్రీవిహార్”

శ్రీకృష్ణకాలనీ, వరంగల్ - 506 002 - ఏ.పి.

ముద్రణ: వేంకటరమణ ముద్రణాలయము, డి.టి.పి. - ఆఫ్సెట్ ప్రింటర్స్ వరంగల్.

ప్రవేశిక

బాల-ప్రాథ వ్యాకరణాలను సూత్ర వ్యాఖ్యానాలతో యథాతథంగా అధ్యయనం చేయటం సంప్రదాయంగా వస్తున్న విధానం. ఆ రెంటినీ కంఠస్థంచేసిన పండితులకు కూడా, బాలవ్యాకరణ సూత్రాలకు ప్రాథ్యవ్యాకరణకర్త ప్రతిపాదించిన సవరణలు చెప్పమని అడిగితే కొంత శ్రమపడక తప్పదు. అలాంటి పరిస్థితిని తొలగించి, బాల-ప్రాథవ్యాకరణాలను సమన్వయాత్మకంగా పరిచటానికి వీలు కలిగిస్తూ 'బాల-ప్రాథవ్యాకరణ సర్వస్వము' ను రచించారు స్ఫూర్తిశ్రీగారు. సూత్ర సమన్వయంతోపాటు సాగిన సముచిత వ్యాఖ్య, వ్యాకరణాధ్యయనంలో ఒక క్రొత్తమలుపు. బాల-ప్రాథవ్యాకరణాలపై వచ్చిన వ్యాఖ్యలన్నీ మూలనవడి, స్ఫూర్తిశ్రీగారి సమన్వయాత్మకరచన చాలా ప్రాముఖ్యాన్ని పొందటం గమనార్హం. వారి కృషి ప్రశంసనీయం. అది అధ్యయన విధానంలో వచ్చిన మార్పుకు సంకేతం.

. అదే విధంగా - "బాల-ప్రాథవ్యాకరణములు - విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనం" అన్న ఈ గ్రంథాన్ని మరొక పద్ధతిలో వ్రాశాను. బాల-ప్రాథవ్యాకరణరచనలో తత్పూర్వ దృక్పథము, వారి ప్రణాళిక, వానిని అవగాహన చేసికొనవలసిన విధానములను దృష్టిలో ఉంచుకొని ఈ విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనం చేయబడింది. వివిధ సంధులను గురించి వారి అభిప్రాయాలేమిటి? ద్రుతకార్యము - విభాష-బహుళము వంటివానిని నిరూపించటంలో వారి ప్రణాళిక ఏమిటి? తత్పూర్వము - బహువ్రీహి - ద్వంద్వము-ద్విగుపు-వంటి సమాసాలు తెలుగులో ఎట్లా ఏర్పడుతున్నాయి? ఒక విభక్తి బదులుగా మరొక విభక్తి ఏయే సందర్భాలలో వస్తున్నది? సమాపక - అసమాపక-ప్రేరణార్థక క్రియారూపాలు ఎట్లా ఏర్పడుతున్నాయి? - ఇలాంటి విషయాలను సమగ్రంగానూ సులభంగానూ అవగాహన చేసుకోటానికి బాగా ఉపయోగపడాలనే ఉద్దేశ్యంతో, ఒక ప్రణాళికను ఏర్పరచుకొని ఈ గ్రంథ రచన చేయటం జరిగింది. వాస్తవానికి, బాల-ప్రాథవ్యాకరణాలలోని ఏ సూత్రమూ పరిపారింపదగినదికాదు. అట్లాగే, అన్ని సూత్రాలనూ అధ్యయనంచేయటమూ కష్టమైన పనే! అందువలన ఆ వ్యాకరణాలలోని ప్రధానాంశాలను మాత్రమే స్వీకరించి, ఈ గ్రంథరచన చేయటం జరిగింది. ముఖ్యంగా బాల-ప్రాథవ్యాకరణాల విశ్లేషణ ద్వారా, తద్రచయితల హృదయావిష్కరణే ఈ రచనోద్దేశ్యము. ఆ దృష్టితో ఈ గ్రంథం ఎంతో ప్రయోజనాన్ని సమకూర్చి, సహృదయ పాఠకుల మన్ననలకు పాత్రమవుతుందని కోరిక!

ఈ గ్రంథాన్ని కూలంకషంగా పరిశీలించి అమూల్యమైన సలహాలనిచ్చిన
ఆచార్య రవ్వా శ్రీహరిగారికి, ఆచార్య ఎల్లూరి శివారెడ్డిగారికి, హృదయపూర్వక
కృతజ్ఞతలు.

ఈ గ్రంథవ్రాతప్రతిని సిద్ధంచేయటంలో సహకరించిన సోదరి డా॥ బి.రుక్మిణి
గారికి కృతజ్ఞతలు!

ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగాను సహకరించిన అందరికీ నమోవాకములు.

వ్యాకరణాన్ని అధ్యయనం చేసే వారికి ఈ గ్రంథం ఏమాత్రం సహాయపడినా
ఈనా ప్రయత్నం సఫలమైనట్లే భావిస్తాను.

వరంగల్

శ్రీభావ-ఉగాది

- హరి శివకుమార్

11-4-1994

బాల-ప్రౌఢవ్యాకరణములు

విశ్వేశ్వరశాస్త్రి అధ్యయనము

విషయసూచిక

I	బాల-ప్రౌఢవ్యాకరణములు	1-7
	1. చిన్నయసూరి	1
	2. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు	4
	3. బాల-ప్రౌఢ వ్యాకరణముల రచనాప్రణాళిక	5
II	సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము	8-17
	1. వర్ణసమామ్నాయము	8
	2. సంజ్ఞలు	11
	3. భాషావిభజనము	14
III	సంధిపరిచ్ఛేదము	18-56
	1. నిర్వచనము	18
	2. అచ్చంధులు	22
	3. ద్రుతకార్యము	27
	4. ఆదేశము	32
	5. ఆగమము	36
	6. వికల్పము	43
	7. విభాష	44
	8. బహుళము	48
	9. లోపము	51
	10. అనుకరణ సూత్రములు	54
IV	తత్సమ పరిచ్ఛేదము	57-76
	1. విభక్తిప్రత్యయ నిరూపణము	57
	2. అజంతశబ్దములు	61
	3. హలంత శబ్దములు	71
V	ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదము	77-93
	1. ఏకవచన రూపములు	77

2. బహువచన రూపములు	81
3. నామములు	89
4. సర్వనామములు	91
5. ఔపవిభక్తికములు	92
VI కారక పరిచ్ఛేదము	94-109
1. విభక్తులు-ప్రత్యయములు	94
2. ఒక విభక్తికి మరొక విభక్తి	104
VII సమాస పరిచ్ఛేదము	110-129
1. సమాసము	110
2. సమాస విభజనము	112
3. తత్పురుషము	115
4. కర్మధారయము	117
5. ద్విగువు	122
6. బహువ్రీహి	125
7. ద్వంద్వము	128
VIII తద్ధిత పరిచ్ఛేదము	130-137
1. భావార్థక ప్రత్యయములు	130
2. స్వార్థ ప్రత్యయములు	132
3. మతుబర్థక ప్రత్యయములు	134
4. పరిమాణ-దఘ్ను-ప్రాచుర్యార్థకములు	137
IX క్రియా పరిచ్ఛేదము	138-156
1. క్రియా నిరూపణము	138
2. సమాపక క్రియలు	139
3. అసమాపక క్రియలు	146
4. ధాతుజ విశేషణములు	150
5. ప్రేరణార్థకములు	151
X కృదంత పరిచ్ఛేదము	157-161
XI వాక్య పరిచ్ఛేదము	162-166

I. బాల-ప్రౌఢ వ్యాకరణములు

1. చిన్నయసూరి

19 వ శతాబ్దపు ఆంధ్ర పండితులలో సుప్రసిద్ధుడు పరవస్తు చిన్నయసూరి. క్రీ. శ. 1806 నుండి 1862 వరకు జీవించిన సూరి శ్రీ వేంకటరంగ రామానుజాచార్యుల ఏకైక పుత్రుడు. 16వ ఏట శ్రీ కంచి రామానుజాచార్యుల వద్ద విద్యాభ్యాసము ప్రారంభించినప్పటికీ, ఏకసంధాగ్రాహి కావున త్వరలోనే సంస్కృతాంధ్రములలో మహాపండితుడైనాడు. తర్కిశాస్త్రము, అలంకారశాస్త్రము, ఉభయవేదాంతములను కూడ అభ్యసించినాడు. అంతేకాక - అరవము, ప్రాకృతము వంటి భాషలతో కూడ ఆయనకు మంచి పరిచయము కలదు. వానితోపాటు ఆంగ్లభాషను కూడ బాగుగా అభ్యసించుటవలన హైందవులతో పాటు ఫాదరీలును, ఆంగ్లేయోద్యోగులును ఆయనకు శిష్యులై, సూరి వద్ద తెలుగు నభ్యసించినారు. అర్బత్ నాట్, సి.పి. బ్రౌన్ వంటి ఆంగ్ల పండితులును సూరి పట్ల విశేషాదరమును చూపినారు. వేదము పట్టాభిరామ శాస్త్రి, రావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రి, వేదం వేంకటరమణశాస్త్రి వంటి పండితులు సూరికి సమకాలికులు. సూరి పాండిత్యమును గుర్తించిన అర్బత్ నాట్ దొర ఆయనకు 'సూరి' అన్న బిరుదుము నిచ్చి, 'చిన్నయసూరి' అని చెక్కిబడిన బంగారు కడియమును బహూకరించి సత్కరించినాడట.

ఆంధ్ర భాషా స్వరూపమును బోధించు వ్యాకరణము కాని, ఆంధ్రపదకోశముకాని, చక్కని వచనరచన కాని, ఆనాటికి తెలుగున లేకపోవుట వలన, చిన్నయసూరి ఆలోపమును పూర్తిచేయ తలపెట్టినాడు. అందువలన - చక్కని తెనుగువచనమునకు నిదర్శనముగా 'నీతిచంద్రికను' వ్రాసినాడు. అట్లే - అనేక ప్రాచీన గ్రంథములను పరిశీలించి, ప్రయోగములను సేకరించి, 1858 లో 'బాలవ్యాకరణము'ను వెలువరించినాడు. ముత్యములవంటి అక్షరములతో వ్రాసికొనిన పదజాలమును, ప్రయోగములను కూర్చి 'ఆంధ్రనిఘంటువు' నొకదానిని ఏడు సంపుటములలో సమకూర్చినాడు. 'శబ్దరత్నాకరము'న కిదియే మూలమని జనశ్రుతి. ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తువారు సేకరించి, సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు నిర్మాణమున దానిని ఉపయోగించుకొని, నవ్వుపాచిరని నిడదవోలు వేంకటరావుగారి అభిప్రాయము.

చిన్నయసూరికి పూర్వమే ఆంధ్రభాషకు వ్యాకరణ గ్రంథములు వెలసినవి. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, వికృతివికేకము, ఆంధ్రభాషా భూషణము, కావ్యాలంకార చూడామణి, అప్పకవీయము, కవిలోక చింతామణి, కవిజన సంజీవని, కవిశిరోభూషణము, ఆంధ్ర కౌముది, సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము, కవిసంశయవిచ్ఛేదము వంటి అనేక వ్యాకరణములు వెలసినవి. కాని అవి అన్నియును అసమగ్రములే యగుటవలన చిన్నయసూరి వ్యాకరణరచనకు పూనుకొనినాడు.

బాలవ్యాకరణ రచనకు పూర్వము ఆయన 3 వ్యాకరణములు వ్రాసినాడు:

1. 1840లో - మొట్టమొదటి ప్రయత్నముగా 'పద్యాంధ్రవ్యాకరణము' ను వ్రాసినాడు. "ఆంధ్రభాషకు నేఱది యక్కిరములు ----" అన్న విధానమున రచింపబడిన ఆ గ్రంథము, ఆంధ్రభాషాభూషణము, కావ్యాలంకార చూడామణుల ఫక్కిలో నడచినది.
2. 1842లో - 'శబ్దశాసన పద్యాంధ్రవ్యాకరణము' అనుపేర, అష్టాధ్యాయ ఫక్కిలో సంస్కృతమున వ్రాసి, రెండవ ప్రయత్నము చేసినాడు. "సిద్ధి ర్లోకతః శాసన మిదం దిక్పదర్యనమ్" - అన్న విధానమున రచింపబడిన ఆ వ్యాకరణము పూర్తిగా లభించలేదు.
3. 1853లో - 'శబ్దలక్షణ సంగ్రహము' అనుపేర, అష్టాధ్యాయ ఫక్కిలో తెలుగులో వ్రాసినాడు. 'డాకు లకారంబగు; క గ చ త ప వ లు; నీ మీ లకు గాదు' - వంటి పద్ధతిలో వ్రాసిన ఈ వ్యాకరణము సుబోధకముగా లేదు.

నాల్గవ ప్రయత్న ఫలితము - 'బాలవ్యాకరణము'. 1858లో రచింపబడినది. సంస్కృతభాషకు 'సిద్ధాంతకౌముది' ఎట్టిదో, తెలుగుభాషకు 'బాలవ్యాకరణము' అట్టిదనుటలో సందేహము లేదు.

చిన్నయసూరి వ్యాకరణ రచనావిధానము బహుప్రశంసనీయమైనది. ఆయన రచించిన సూత్రములు తాళలయాన్వితములై, కంఠస్థము చేసికొనుటకు అనువుగా నుండును. ఉదా : 'ఇ టి తి వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు' (బాల-ఆచ్చిక - 28); "పట్ట వర్ణకంబు హేతువులగు గుణ క్రియల కగు" (బాల-కారక - 14); "అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్య మోత్తంబు లనంబడు" (బాల-క్రియా - 9).

అవసరమునకు మించిన అక్షరములు ఆయన సూత్రములలో కన్పించవు. "ఏకమూత్రా లాఘవేన పుత్రోత్సవం మన్యంతే వైయాకరణాః" అన్న ఆర్యోక్తి ఆయన

సూత్ర రచనలో కన్పించును. ఉదా: “లకారంబునకు డు బ్రు వు రు ను ముష్ణగు” (బాల-క్రియా-7); “రు-ము లు బహువచనంబులు, పెట లేకవచనంబులు” (బాల-క్రియా-10).

సూత్రముల క్రింది వృత్తులలోను ఈ లయ్యాన్వితరచన గోచరించును. ఉదా: “ద్విరుక్తము యొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు” (బాల-సంధి-10); “ప్రథమేతరవిభక్తి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిని” (బాల-సంధి-9).

సూత్రముల సమన్వయమునకు చూపిన లక్ష్యములలో కూడ నాదస్థాందర్యము పాటింపబడినది. ఉదా: రాముని కంటె నన్యండు ధానుస్కండు లేడు (బాల-కారక-12); గోవులలోపల కపిల బహుక్షీర (బాల-కారక-16).

సూరి అనవసరమైన చోట్ల లక్ష్యములను కూడ చూపడు. ఉదా: పయ్యెద పయ్యెద (బాల-ప్రకీర్ణక - 5)

చిన్నయసూరి తన రచనాప్రణాళికకు అనువైన సంజ్ఞలను కొన్నింటిని పాణినీయము నుండి గ్రహించినాడు. సంధి, సమాస, కారక, క్రియ, విభక్తి, కర్త, కర్మ, ఉపయోగము, ఆఖ్యాతము, ఆగమము, ఆదేశము, కృత్, తద్గిత - వంటి పదములు పాణినీయము నుండి గ్రహించినవే.

అవికాక తన రచనకు అనుకూలముగా కొన్ని సంజ్ఞలను ఏర్పరచుకొన్నాడు. డుమంతము, ముజ్జు, ముత్తు, త్రికము వంటివి సూరి ఏర్పరచుకొన్న ప్రత్యేక సంజ్ఞలు.

ప్రాచీన లాక్షణికులును కవులును చెప్పిన విషయములను విమర్శించి చెప్పవలసి వచ్చినప్పుడు సూరి ప్రదర్శించిన సాశీల్యము, విధేయత నిరుపమానము. ఉదా: ఆర్యప్రయోగంబు లదృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు (బాల-సంజ్ఞా-23); సంస్కృతీయంబునకు నంధియగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులందు బ్రయోగంబు మృగ్యంబు (బాల-సంధి-4); వాగనుశాసనులు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థము (బాల-సంధి-13).

ఈ విధముగా ఒక చక్కని ప్రణాళిక నేర్పరచుకొని, ‘బాలవ్యాకరణము’ను రచించి, ఆంధ్ర భాషకు ఒక సమగ్రమైన పరిపుష్టమైన వ్యాకరణమును సంతరించినాడు చిన్నయసూరి.

2. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు

శ్రీ సీతారామాచార్యులు 1827లో ద్రవిడదేశములోని నాగపట్టణములో జన్మించినాడు. వారిది మంచి పండిత వంశము. చిన్ననాట తండ్రి వద్దనే ఆయన విద్య నభ్యసించెను. చిన్నవయసులోనే నాగపట్టణములోని శ్రీ సౌందర్య రాజస్వామి వారిని స్తుతించుచు శబ్దాలంకారభరితమైన ఒక శతకమును కూడ వ్రాసెను.

ఆ తరువాత 'శబ్దరత్నాకరము' అనునిఘంటు రచనకు పూనుకొని బహుగ్రంథ శోధన చేసినాడు. ఆ నిఘంటు రచన నిర్వహణముగా కొనసాగుటకు 'వినాయకశతకము'ను వ్రాసెనట.

'శబ్దరత్నాకర' రచన కుప్రక్రమించిన సీతారామాచార్యులు వివిధ గ్రంథములను పరిశీలించి చాల పదములను సేకరించినాడు. ఆవిధముగా సేకరించిన వివిధ పదము సహాయముతో విద్యార్థుల ఉపయోగము కొరకు - 'వైకృత దీపిక, సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడ హాణభాషా పదకోశము, అలఘుకాముది' అను గ్రంథములను వ్రాసెను. అవికాక పిల్లల కొఱకు 'బాలచంద్రోదయము, నీతిమాల' లను వ్రాసెను. ఆ తరువాత భారతాది గ్రంథములలోని నీతులను సంగ్రహించి 'సతీధర్మసంగ్రహము' అను పుస్తకమును వ్రాసెను. పై గ్రంథములను రచించుచునే పట్టుదలతో 1855లో - 'శబ్దరత్నాకర' మను నిఘంటువును కూడ పూర్తిచేసెను. ఇవికాక 'ప్రపన్నపారిజాతము', ఉపాధ్యాయబోధిని, 'ఆంధ్రశబ్దమంజరి' అను గ్రంథములను కూడ వ్రాసెను.

భారతాది వివిధ గ్రంథములను పరిశీలించు సమయమున లభించిన విశేష లక్షణ ప్రయోగములను సేకరించి 'త్రిలింగలక్షణశేషము' అను వ్యాకరణమును వ్రాసెను.

చిన్నయసూరి 'బాలవ్యాకరణము'లో వదలి పెట్టినవని తాను భావించిన లక్షణములను సీతారామాచార్యులు తన 'త్రిలింగలక్షణశేషము'న వివరించినాడు. సూరి చెప్పిన విషయములను తనకు నచ్చని వానిని సవరించుటకు ప్రయత్నించినాడు. ఆవిధముగా 'త్రిలింగలక్షణ శేషము'ను బాలవ్యాకరణమునకు పూరకముగా రచించెను. చిన్నయసూరి వ్యాకరణము 'బాలవ్యాకరణము'కాగా, బహుజనపల్లివారి వ్యాకరణము 'ప్రాథమికవ్యాకరణ'మని ప్రసిద్ధికెక్కినది. కవి, పండితుడు, బహుగ్రంథకర్త, అన్నింటిని మించి వైయ్యాకరణిఅయిన సీతారామాచార్యులు 20-3-1891న స్వర్గస్థుడయ్యెను.

3. బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణముల రచనాప్రణాళిక

చిన్నయ సూరియు, ఆయన ననుసరించిన సీతారామాచార్యులును వ్యాకరణరచనకు ఒక చక్కని ప్రణాళికను ఏర్పరచుకొని రచించినారు.

బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణములలో అధ్యాయములకు 'పరిచ్ఛేదము' అని వ్యవహారము. అధ్యాయము, అధికరణము, ఉల్లాసము, ఉద్యోతము వంటి పెక్కు పదములు వ్యవహారమున నుండగా బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు 'పరిచ్ఛేద'మను పదమునే స్వీకరించినారు. అది 'విభజనము' అన్న అర్థమునకు సన్నిహితముగా నుండుటవలన దానిని స్వీకరించుట సముచితముగా నున్నది. పేరునకు తగినట్లు సంజ్ఞ, సంధి, తత్సమ, కారక, సమాస, క్రియ వంటి పరిచ్ఛేదములలో ఆయా పరిచ్ఛేదములకు సంబంధించిన విషయములు, ఒకదానికి సంబంధించినవి మరొకదానిలోనికి దొరలకుండ జాగ్రత్తపడుట వారి రచనలలో కన్పించును. అందువలన 'పరిచ్ఛేద'మను పదమే యుక్తముగా నున్నది.

పరిచ్ఛేదవిభజన విషయమునను బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు చూపిన సామర్థ్యము ప్రశంసనీయమైనది.

1. సంజ్ఞ పరిచ్ఛేదము

భాషకు ప్రాథమికమైనవి అక్షరములు. అందువలన వర్ణసమామ్నాయము, ఆయా అక్షరములకు గల సంజ్ఞలు, ఇందు వివరింపబడినవి. ఇందులో రెండు విధములైన సంజ్ఞలు కన్పించును.

1. సాధారణ సంజ్ఞలు :- ఇవి అన్ని పరిచ్ఛేదములకు సంబంధించినవి - పరుషములు, సరళములు, స్థిరములు, తత్సమములు, తద్భవములు, దేశ్యములు మొదలగునవి.
2. విశేషసంజ్ఞలు :- ఇవి ఆయా పరిచ్ఛేదములలోనే చెప్పబడినవి-సంధి, వికల్పము, విభాష, బహుళము, కారకము, సమాసము, క్రియ మొదలగునవి.

మొదటిదైన సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములో అన్ని పరిచ్ఛేదములకును వర్తించు సాధారణ సంజ్ఞలను మాత్రమే చెప్పి, మిగిలిన వానిని ఆయా పరిచ్ఛేదములలో వివరించుట గమనార్హము.

2. సంధి పరిచ్ఛేదము

అక్షరముల కలయిక వలన పదము లేర్పడును. రెండుపదములు అత్యంత సన్నిహితముగా నుండుటవలన ఏర్పడుచున్న రూపభేదములు ఇందు నిరూపింపబడినవి.

సంధిజరుగు స్థలములు, సంహితయందు కలుగు ఆదేశము, ఆగమము వంటి వ్యాకరణ కార్యములును ఇందు నిర్దేశింపబడినవి.

3. తత్సమపరిచ్ఛేదము

తెలుగులోని శబ్దములు కొన్ని సంస్కృత ప్రాకృతములతో సమానమైనవి. మరికొన్ని నిష్పన్నమైనవి. కనుక సంస్కృత-ప్రాకృత శబ్దములు తెలుగులో ప్రయుక్తములైనప్పుడు పాండెడి మార్పులు ఈ పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినవి.

4. ఆచ్చిక పరిచ్ఛేదము

సంస్కృత సమేతరమైన భాష అచ్చ లేక ఆచ్చికభాష యనబడును. అనగా ప్రాకృత సమములు, సంస్కృత భవములు, ప్రాకృత భవములు, దేశ్యములు నైన శబ్దములు అన్నియు కలిసి ఆచ్చికపదము అనబడును. వాని రూపనిష్పాదనము ఈ పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినది.

5. కారక పరిచ్ఛేదము

తత్సమ - ఆచ్చిక శబ్దములపైన నామవిభక్తులు, ఔపవిభక్తికములు చేరి వాక్యార్థమును సంపన్నము చేయుటకు ఉపకరించును. ఏయే విభక్తులు ఏయే సందర్భములలో చేరునో ఈ పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినవి.

6. సమాస పరిచ్ఛేదము

నామములపైన చేరిన విభక్తులు సమాసవృత్తియందు లోపించుటవలన సమాసము లేర్పడుచున్నవి. అందువలన కారక పరిచ్ఛేదము తరువాత సమాస పరిచ్ఛేదము కూర్చబడినది.

7. తద్గిత పరిచ్ఛేదము

భావార్థము, మతుబర్థము వంటి కొన్ని యర్థములతో, కొన్ని ప్రత్యయములు పదములపై చేరుచున్నవి. వానిని తద్గిత ప్రత్యయములందురు. అట్లు చేరుటవలన కలుగుచున్న రూపములు తద్గితపరిచ్ఛేదమున చెప్పబడినవి.

8. క్రియా పరిచ్ఛేదము

ధాతువుల పైన వివిధ క్రియా విభక్తులు చేరి క్రియారూపము లేర్పడుచున్నవి. దానివలన వాక్యార్థము సంపన్నమగుచున్నది. ఆ క్రియారూపము లేర్పడుచున్న విధానము ఈ పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినది.

9. కృదంత పరిచ్ఛేదము

ధాతువులపై న కర్తృకర్మాద్యర్థములలో డుచ్చీన్న ప్రత్యయములు కొన్ని చేరి, విలక్షణార్థముల నిచ్చుచున్నవి. వానిని కృదంత ప్రత్యయము లందురు. అట్టి ప్రత్యయములు పదములపై చేరుచున్న విధానము ఈ పరిచ్ఛేదమున చెప్పబడినది.

10. ప్రక్షీర్ణక పరిచ్ఛేదము

పై తొమ్మిది పరిచ్ఛేదములకు సంబంధించినవి, అచ్చట చెప్పక విడిచినవి అయిన కొన్ని విశేష రూపములు ఈ ప్రక్షీర్ణక పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినవి.

ప్రాథమ్యాకరణ కర్త ఇట్టి విషయములను 'ముక్తలక్షణ వివేచనము' అను చివరి పరిచ్ఛేదమున చేర్చినాడు.

ఇట్లు బాలవ్యాకరణములోని పరిచ్ఛేద క్రమమున కూడ చిన్నయసూరి ఒక ప్రణాళికను పాటించుట గమనార్హము.

ఇక ప్రాథమ్యాకరణములోని విశేషములు రెండు గమనింపవలసియున్నవి :

1. శబ్ద పరిచ్ఛేదము

బాలవ్యాకరణములోని తత్సమ-ఆచ్యిక పరిచ్ఛేదములకు బదులు ప్రాథమ్యాకరణమున శబ్ద పరిచ్ఛేదము ఒక్కటే కన్పించును. బాలవ్యాకరణములో సంస్కృతము నుండి నిష్పన్నైన రూపములు తత్సమపరిచ్ఛేదమునను, తద్భవ - దేశ్యరూపములు ఆచ్యిక పరిచ్ఛేదమునను చెప్పబడినవి. ఇట్లు రెండుపరిచ్ఛేదములుగా చెప్పుట కన్న, తెలుగులో చేరిన తరువాత ఏర్పడిన శబ్దములన్నియు ఒకే విధమైనవి కనుక, వాని నన్నింటిని కలిపి 'శబ్దపరిచ్ఛేదము'గా ప్రాథమ్యాకరణకర్త చెప్పుటయు సమంజసముగనే యున్నది.

2. వాక్య పరిచ్ఛేదము

చిన్నయసూరి చెప్పని ఈ విషయమును, బాలవ్యాకరణమునకు పూరణముగా ప్రాథమ్యాకరణకర్త చెప్పుట సముచితముగా నున్నది.

ఈవిధముగా బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణ కర్తలు చక్కని ప్రణాళికలను ఏర్పరచుకొని తమ గ్రంథములను రచించుట గమనించవలసిన విషయము!

II. సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము

1. వర్ణ సమామ్నాయము

భాష వాక్యముల వలన, వాక్యములు శబ్దముల వలన, శబ్దములు వర్ణముల వలన ఏర్పడుచున్నవి. కనుక ఏ భాషలోనైనను ప్రథమికమైనవి వర్ణములు. అందువలన చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును వర్ణసమామ్నాయముతో ప్రారంభించినాడు.

తేనుగు భాషకు ప్రారంభదశ నుండియు సంస్కృత ప్రాకృతములతో సన్నిహిత సంబంధమున్నది. అనేక పదములు సంస్కృత-ప్రాకృతముల నుండియే తెలుగు భాష లోనికి వచ్చినవి. ఇవి కాక మరికొన్ని దేశ్యశబ్దములు కూడ తెలుగులోనున్నవి. వానికి సంస్కృత-ప్రాకృతములలో మూలములు కన్పించవు. మొత్తము మీద సంస్కృత-ప్రాకృత-దేశ్య శబ్దములలోని పదములన్నియు కలిసి తెలుగుభాషయైనది.

తెలుగు భాషలో 55 వర్ణము లున్నవి. అందులో 50 వర్ణములు సంస్కృతాంధ్రభాషలకు సమానము. కాని తెలుగుభాషకన్న అత్యంత ప్రాచీనమైనది సంస్కృతము. అందువలన చిన్నయసూరి - "సంస్కృతంబునకు వర్ణంబు లేబుది" (బాల-సంజ్ఞా-1) అని ప్రారంభించినాడు. అవి- అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ఐ ఔ అం అః | క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

ప్రాకృతము సంస్కృత భాషావికారము. ఇందులో నలుబది వర్ణములు మాత్రమే ఉన్నవి. అందువలన- "ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలుబది" (బాల-సంజ్ఞా-2)- అని ప్రాకృతవర్ణములను తెలిపినాడు. అవి - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః | క ఖ గ ఘ ఙ ఛ చ ఛ జ ఝ ఞ ట డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ. అనగా ప్రాకృతభాషలో సంస్కృతమున కన్న పదివర్ణములు తక్కువ. అవి - ఋ ౠ ఌ ఐ ఔ ఐ ఔ (పక్రతములు) -ను, ప్రాకృతమున ఉన్నవని చెప్పినారు. కాని అది చిన్నయసూరికి సమ్మతము కాకపోవుట వలన నలుబది అనియే పరిగణనము చేసినాడు.

పదునాలుగవ సూత్రము వరకు గల 'హ-ల్' అను అక్షరములను ప్రత్యాహారము చేయుటవలన 'హల్' అను పదము ఏర్పడినది. సూరి ఇచట ప్రత్యాహార ప్రక్రియ మాట నెత్తుకొనక రూఢముగా వాడుకలోనున్న 'అచ్చు, హల్లు' అను శబ్దములనే ప్రయోగించినాడు. అందువలననే మొదటి సూత్రములోని వృత్తియందే "ఇందకారాదు లచ్చులు కకారాదులు హల్లులు. అష్టత్విభాగ మీలాగుననే మీద నెఱుంగునది" (బాల-సంజ్ఞా-1-వృత్తి) అని మాత్రము చెప్పి వదిలివేసినాడు.

అచ్చులకు స్వరములనియు, ప్రాణములనియు నామాంతరములు. స్వరములనగా స్వయముగా ప్రకాశించునవి. అనగా వేరొక వర్ణసహాయము లేకయే ఉచ్చరించబడునవి. అచ్చులులేని హల్లులను ఉచ్చరించుట కష్టము. కనుక హల్లులకు అచ్చులు ప్రాణముల వంటివి. కావుననే అచ్చులకు ప్రాణములు అని పేరు.

హల్లులకు వ్యంజనములనియు, ప్రాణులనియు నామాంతరములు. హల్లులు అచ్చులతో కలిసి పదము యొక్క అర్థమును వ్యక్తము చేయును కనుక వానికి వ్యంజనములని పేరు. అట్లే ప్రాణమువంటి అచ్చులతో కలిసియున్నవి కనుక ప్రాణులు అనియు పిలువబడినవి.

ఈ విధముగా తొలుత వర్ణనిరూపణము చేయబడినది.

2. సంజ్ఞలు

వర్ణసమామ్నాయములోని కొన్ని అక్షరములకు ప్రత్యేక సంజ్ఞలున్నవి. ఎ ఏ ఓ ఓ లు వక్రములనియు, ఐ ఔ లు వక్రతమములనియు వ్యవహరింపబడును (బాల - సంజ్ఞ - 2 - వృత్తి). అచ్చులలో ఈ ఆరింటికి తప్ప, మిగిలిన వానికి ప్రత్యేక నామములు లేవు. ఆ ఆ లవలె కాక, వక్రములు భిన్నమైన ఉచ్చారణ కలిగియుండుట వలన వానికి వక్రములని పేరు కల్గినది.

కాగా, హల్లులలో - క చ ట త ప లు పరుషములనియు, గ జ డ ద బ లు సరళములనియు చెప్పబడును (బాల - సంజ్ఞా - 5). వర్ణములను ఉచ్చరించుటకు స్థానకరణముల ప్రయత్నము అవసరము. స్థానమనగా నోటిలోని కదలని ఆవయవములు. కరణమనగా కదులునట్టి అవయవములు. ఈ రెండును స్పృశించుటనే ప్రయత్న మందురు. ఆ ప్రయత్నము పరుషమైనచో పరుషములును, సరళమైనచో సరళములను ఉచ్చరింపబడును.

“ఇతరములగు హల్లులు స్థిరములు ” (బాల-సంజ్ఞా-6). అనగా-ఖ ఘ జ ఛ ఝ ఞ త థ ణ ధ న ప భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ -ఈ 24 అక్షరములు స్థిరములు. ద్రుతము మీది పరుషములు సరళములుగను, ప్రథమ మీది పరుషములు గసడదవలగను మారుచుండును. అట్లే సరళములును కొన్ని చోట్ల సహజములుగాను, మరికొన్ని చోట్ల ఆదేశసరళములుగాను కన్పించును. అట్లు ఏ విధమైన మార్పును పొందని పై 24 అక్షరములకు స్థిరములని పేరు.

చ జ ల ఉచ్చారణలో కొంత ప్రత్యేకతగోచరించుచున్నది. అనగా తాలవ్యములైన చ జ లు, దంత్యములైన చ జ లుగా కూడ కొన్ని శబ్దముల ఉచ్చారణలో కన్పించును. వాస్తవమునకు అవి సవర్ణములే. కాని ఉచ్చారణభేదముచేత అవి దంత్య తాలవ్యము లగుచున్నవి. నాలుకకొన తాలుపును (అంగిలిని) తాకుటవలన తాలవ్యములును, దంతములను తాకుటవలన దంత్యములును ఏర్పడుచున్నవి. అవి ఏయే అచ్చులతో కూడినప్పుడు దంత్య తాలవ్యభేదము నొందుచున్నచో సూత్రీకరించినాడు సూరి:

ఇ ఈ ఏ ఏ లతో కూడిన చ జ లు తాలవ్యములు. ఉదా: చిలుక - చీమ - చెవి - చేమ - జిల - జీడి - జెట్టి - జేజే(బాల - సంజ్ఞా - 8). అట్లే - అ ఆ ఉ ఊ

ఒకటితో కూడిన చ జ లు దంత్యములు. ఉదా : చేలి - చేప - చుక్క - చూపు
చొక్క - చోటు - చోక - జేముడు - జోతర - జొన్న - జాలు - జోన్న - జోలి-
జోకు (బాల - సంజ్ఞ - 9). ఐదంతములైన శబ్దములు తెలుగులో లేవు.

సంస్కృతమున ఈ విభేదము కన్పించదు. కాని తాలవ్య చజలు చివరనున్న
కొన్ని సంస్కృతశబ్దములు బహువచనము పరమైనప్పుడు దంత్యములగుచున్నవి.
ఉదా : రోచి - రోచులు ; వీచి - వీచులు ; రాజి - రాజులు ; వాజి - వాజులు . కాగా-
శ్లేషవ్యాకరణములలో జకారమునకు దంత్య - తాలవ్య లక్షణములు రెండును కన్పించుచున్నవి.
పింగళి సూరన రచించిన రాఘవపాండవీయమున “అకట పాండురాజ
యశమెన్నవైతివి”(1-31) అన్న ప్రయోగములో భారతార్థమున ‘పాండురాజ+యశము’
అని విభజింపగా దంత్యచ్చారణమును, రామాయణార్థమున ‘పాండుర+అజయశము’
అని విభజింపగా తాలవ్యచ్చారణమును కన్పించున్నది. అందువలన ప్రాథమ్యాకరణకర్త -
“ఒకానొకచో జకారం బుభయంబు నగు” (ప్రాథ - సంజ్ఞ - 5) అని సవరించినాడు.
ప్రాథమ్యాకరణకర్త చెప్పిన పై లక్షణము జకారమునకే కాక చకారమునకును వర్తించుచున్నది.
విజయవిలాసమున “తీయగఁ బంచదార వెనుదీయగ బల్కి ననున్ ద్వితీయగన్”
(విజయ - 1 - 159) అన్న ఉదాహరణములో పంచదార అనుచోట చకారము చక్కెర
అను అర్థమున దంత్యమై, ఐదుగురికి భార్యయైన ద్రౌపది అను అర్థమున
తాలవ్యమగుచున్నది. కనుక ప్రాథమ్యాకరణ కర్త జకారముతో పాటు చకారమును
చేర్చినచో సూత్ర రచన బాగుండెడిది (బాల - ప్రాథ - వ్యాఖ్య - పు. 39).

“నకారంబు ద్రుతంబు” (బాల-సంజ్ఞ - 11) అన్న సూత్రములో నకారమునకు
ద్రుతమని పేరని సూరి చెప్పినాడు. ఇది మూడు రూపములలో కన్పించుచున్నది. అవి
- ను, ని, న్ - అనునవి. ఇకారము మీద వచ్చినచో ను అనునది ‘ని’ గా మారును (హరిని,
కరిని). హల్లుగాని అవసానముగాని పరమైనచో ను అనునది ‘న్’ అను రూపమును
పొందును (పూచెన్ గలువలు, వచ్చెన్, పోయెన్). ద్రుతమునకు ప్రకృతిభావము
కలిగినపుడు ‘ను’ అనియే ఉండును (పూచెను గలువలు). కాబట్టి ‘ను’ వర్ణమే ‘ని’, ‘న్’
అను రెండు రూపములను పొందుచున్నది. ఈ మూడు రూపములందును మార్పు
చెందక సామ్యమును సాధించుచు స్థిరముగా నుండునది నకారము. అందువలననే సూరి
నకారమునే ద్రుతముగా స్థిరీకరించినాడు. ప్రాథమ్యాకరణకర్త ఈ సూత్రమును వివరించుచు
“నకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు” (ప్రాథ - సంజ్ఞ - 7) అని చెప్పినాడు. ద్రుతమనగా
‘ఒల్లనియెడ మరిగిపోవునది’ అని అర్థము. ఇది ప్రత్యయ్యాత్మకము (తాను, నేను,

ధనమును, మనమును, చదువుచున్నాను, చదవగలను), ఆగమాత్మకము (నన్నును, నాచేతను, చదువుచును), అవ్యయాత్మకము (అన్నయును, తమ్ముడును) - అని మూడు రకములుగా కనిపించుచున్నదని చెప్పినాడు. అనగా శబ్దమునందు సహజముగానున్న సకారము కాక, ప్రత్యయముగా కాని, ఆగమముగా కాని, అవ్యయముగా కాని ఉండు సకారము ద్రుతమనిపించుకొనునని ప్రాథవ్యాకరణకర్త భావము. ఇది ఉత్పత్తినిష్ఠము కూడ అయియుండవలెనని నిర్దేశించినాడు. దీనివలన చేను, కొలను వంటి శబ్దములలోని స్వతస్సద్భవైన నువ్వులము ద్రుతము కాదని తెలియవలెను. ఆశబ్దములందలి నువ్వులమును తొలగించినచో వాని అర్థములు పోవును కనుక అవి ద్రుతములు కావు. అట్టి ద్రుతము అంతమందున్న శబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు. ద్రుతప్రకృతికములు కాని శబ్దములు కళ లనబడును.

సూరి - కొట్టక, తిట్టక వంటి వ్యతిరేకార్థక క్రియలు కళలనియే చెప్పినాడు. ప్రాథవ్యాకరణ కర్త దీనిని సమర్థించుచు “ఆధారములేకను సంతానోచ్ఛేదంబున వ్రేలెర” (ఆది-2-139) అన్న నన్నయ్యగారి ప్రయోగమును చూచి, ‘లేక’ అను దానిని ద్రుత ప్రకృతిక మని భ్రమించనవసరము లేదని చెప్పుచు “అక ప్రత్యయాంతావ్యయంబు కళయ” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-8) అని సూత్రీకరించినాడు.

హల్లులలో య ర ల వ లకు వ్యాకరణమున ఒక ప్రత్యేకత కలదు. ఇవి రెండు విధములుగా కనబడుచున్నవి. అందువలన - “య ర ల వ లు లఘువులని, యలఘువులని ద్వివిధంబు లగు” (బాల-సంజ్ఞా-18) అని సూరి చెప్పినాడు. లఘువు అనగా తేలిపిలుకబడునది; అలఘువు అనగా ఒత్తిపిలుకబడునది.

ఆగమయకారము లఘువు - హరి యతడు, దూతయతడు.

స్వతస్సద్భవయకారము అలఘువు - కాయ, మాయ.

శకటరేఫము అలఘువు. ఇది తత్సమ తద్భవములందు లేదు - విఱుగు, మెఱుగు.

సాధురేఫము లఘువు - పెరుగు, కరుగు.

బహుత్వమున ర ల డ ల కాదేళమైన శకార మలఘువు - ఏళులు, పాళులు, త్రాళులు.

కళ, మంగళ, తాళము - వంటి శబ్దములలోని శకారము వర్ణాంతరము కాని అలఘులకారమని భ్రమించరాదు. అందువలననే వర్ణసమామ్నాయమున్న నది ప్రత్యేకముగా చెప్పబడినది.

స్వతస్సద్భవైన వకారము అలఘువు - వల, వాగు. ఆదేశవకారము లఘువు - అతడు వలికె.

ఈవిధముగా వర్ణసమామ్నాయములోని కొన్ని అక్షరముల సంజ్ఞలను, వాని ప్రత్యేకతలను బాల - ప్రాథ వ్యాకరణకర్తలు సోదాహరణముగా నిరూపించినారు.

3. భాషావిభజనము

తెలుగు భాష తత్సమము, తద్భవము, దేశ్యము, గ్రామ్యము అని నాలుగు విధములుగా నున్నది. “సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యం బగు భాష తత్సమంబు” (బాల-సంజ్ఞా-19)- అనగా సంస్కృతముతో కాని ప్రాకృతముతోకాని సమానమైన శబ్దము తత్సమమని అర్థము. సంస్కృతమునుండి సరాసరి కొన్ని శబ్దములు తెనుగులోనికి వచ్చిచేరినవి (రామః - రాముడు; విద్యా- విద్య; ధేనుః - ధేనువు; గౌః - గోవు; భూః - భువి; హృద్ - హృది; జగత్ - జగత్తు, జగము). మరికొన్ని శబ్దములు సంస్కృతమునుండి ప్రాకృతములోనికి ప్రవేశించి ప్రాకృతమునుండి తెనుగులోనికి వచ్చినవి (అగ్నిః-అగ్గి-అగ్గి; కటుః - కార్-కారం; యమః-జమో-జముడు; రాజ్ఞీ-రాణీ-రాణి; శ్రీః-సీరీ-సీరి). ఇట్లు వచ్చిన రెండు విధములగు రూపములను తత్సమములని అందురు.

ఇందలి ‘కారము’ అను శబ్దమును సూరి ‘కటుః-కార్-కారము’ అను ఉదాహరణలో ప్రాకృతసమముగా చెప్పినాడు. కనుక సూరి అభిప్రాయమున అది తత్సమము. కాని సీతారామాచార్యులు “కారము క్షారశబ్దభవము” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-10) అని చెప్పి, అందుకు- ఉపబలకముగా ఆపస్తంబసూత్రములలోని - “క్షార లవణ వర్జనం” అను దానిలోని క్షారశబ్దమునకు కారమనియే (‘లవణము’ అను అర్థమే ప్రసిద్ధమైనను) అర్థము చెప్పవలెననియు, అందువలన ‘కారము’ క్షారశబ్ద భవమనియు చెప్పినాడు.

“సంస్కృత ప్రాకృత భవంబగు భాష తద్భవంబు” (బాల - సంజ్ఞా-20)- అనగా సంస్కృతమునుండి కాని, ప్రాకృతమునుండి కాని పుట్టిన భాషను తద్భవమని అందురు. వర్ణాగమము, వర్ణాదేశము, వర్ణలోపము వంటి మార్పులను పొందిన సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములు కొన్ని తెనుగున ప్రవేశించుచున్నవి. అట్లు మార్పులు పొందిన పిమ్మట ఏర్పడిన శబ్దములు తద్భవములు.

సంస్కృతము నుండి : ఆకాశః - ఆకాశము; కుడ్యమ్ - గోడ; తామరసమ్ - తామర; వక్రః - వంకర; స్మరః-మరుడు; సూచీ - సూది - ఇత్యాదులు. ప్రాకృతము నుండి: అంగారః - ఇంగాలో - ఇంగలం; అప్పరా - అచ్చరా - అచ్చర; ఆశ్చర్యమ్ - అచ్చేరం - అచ్చెరువు; పృథివి - పుథవి - పుడవి; యజ్ఞః-జణ్ణో-జన్నము; లక్ష్మీః - లచ్చీ-లచ్చి; విష్ణుః - విణ్ణా-చెన్నుడు-ఇత్యాదులు. ఇట్టి శబ్దములు తద్భవములు.

“త్రిలింగదేశ వ్యవహార సిద్ధంబగు భాష దేశ్యంబు” (బాల - సంజ్ఞా - 21) - శ్రీశైలము, కాశ్యపరము, దక్షారామము అను మూడు శివక్షేత్రములను కలిగియున్న ప్రదేశము త్రిలింగదేశము. త్రిలింగదేశ వ్యవహారముననే పుట్టి ప్రతిష్ఠ నొందిన భాషకు దేశ్యమని పేరు. ఈ దేశ్యమునకు సంస్కృతమునందు కాని, ప్రాకృతమునందు కాని మూలరూపములు కన్పించవు (ఊరు, పేరు, ఇల్లు, కోట, పేట - ఇత్యాదులు).

సూరి యిచ్చిన ఈ ఉదాహరణలలో కోట, పేట శబ్దములకు సంస్కృత మూలములు కన్పించుచున్నవని ప్రాథవ్యాకరణ కర్త గమనించి, “కోట పేటలు వైకృతములు” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-11) - అని సూత్రీకరించినాడు. అనగా కోట, పేట శబ్దములు సీతారామాచార్యుల వారి దృష్టిలో తద్భవములుకాని, దేశ్యములుకావు. “కోట్టార హట్ట ఘట్టాశ్చ” అన్న అమర త్రిలింగదేశము ప్రకారము కోట్ట శబ్ద భవము కోట అనియు, “ఏంతా విటజనాశ్రయః” అన్న అమరపదపారిజాతము ప్రకారము ఏంతా శబ్దభవము పేట అనియు, ఆయన అభిప్రాయపడినాడు. కాని, పై రెండు శబ్దములలో కోట శబ్దము వైకృతమే అని అంగీకరించినను పేట శబ్ద విషయమున అభిప్రాయభేదము కలదు. సూరి పేట శబ్దమును నిరనుస్వారముగా ప్రయోగించినాడు. దీనికి వారమునందలి వరుస అని అర్థము. ఈ శబ్దమును విడిచి, వీధి అను అర్థమున ఉన్న ‘పేట’ అను సానుస్వార శబ్దమును చెప్పినాడు ప్రాథవ్యాకరణ కర్త. కనుక ఇది సూరి చెప్పిన దానికి సవరణ కాజాలదు.

“లక్షణవిరుద్ధంబగు భాష గ్రామ్యంబు” (బాల-సంజ్ఞా-22) - వ్యాకరణలక్షణములకు సరిపడని భాషను గ్రామ్యమందురు (వస్తాడు-తేస్తాడు- వచ్చేని-తేచ్చేని-వచ్చేవాడు-వచ్చేటివాడు). ఈ భాష ప్రయోగమునకు అర్థము కాదని చిన్నయసూరి తెలిపినాడు. కాని ప్రాథవ్యాకరణ కర్త - పాత్రోచిత భాషను వాడి కావ్యసౌందర్యమును ఇనుమడింపజేయుటకు ప్రాచీన కవులు ప్రయోగించిన కొన్ని ప్రయోగములను - మొక్కేము సామి-(రామాభ్యుదయ - 2 ఆ); ఇతని సూసినా మేలే (యయాతి- 1 ఆ) చూపి, “గ్రామ్యంబు తత్తజ్జాతి వర్ణనంబునం బ్రయోగార్థం బగు” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-14) - అని సూత్రీకరించినాడు.

సూరి లక్షణవిరుద్ధమైన భాషను ప్రయోగమునకు అనర్హమని చెప్పినప్పటికిని, ప్రాచీన కవుల ప్రయోగములలో కన్పించుచున్న గ్రామ్యములను స్వీకరింపదగునని చెప్పుచు “ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు” (బాల-సంజ్ఞా-23) అని

సూత్రీకరించినాడు. “ప్రయోగ శరణం వ్యాకరణమ్” అన్న సూక్తి ననుసరించి సామాన్యముగా లోకమున ప్రతిష్ఠనొందిన ప్రయోగముల ననుసరించియే వ్యాకరణము ప్రవర్తించును. అనగా కవుల కావ్యములందు ఏదైన గ్రామ్యశబ్దము ప్రవేశించిన దన్నచో దానికి నిత్యవ్యవహారమున ప్రసిద్ధి యున్నదనియే భావింపవలెను. అట్టి శబ్దములను కవులు ఆదరించి యుండుట చేత, అనింద్య గ్రామ్యములని అందురు. పెద్దలు వాడి యుండుట చేత తరువాత వారును వానిని వాడుటకు ఆక్షేపము లేదు. కాని అట్టి వానిని క్రొత్తగా కల్పించి వాడరాదు. సూరి యిచ్చిన ఉదాహరణములు - కఱకంతుడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగట్ట, కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజడలు. ఇందులో కఱకంతుశబ్దము తప్ప మిగిలిన శబ్దము లన్నియు “కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దము తోడ సమసింపదు” అను నియమము ప్రకారము వైరిసమాసములు. అయినను అవి శ్రీనాథుని వంటి మహాకవులు ప్రయోగించుటచే అనింద్యగ్రామ్యములై గ్రామ్యము లగుచున్నవి. కాని ప్రాధ వ్యాకరణ కర్త భారతము-ఆదిపర్వము-చతుర్థాశ్వాసము లోని నన్నయ ప్రయోగమున - “అవసరజ్ఞుడై వ్యాసు డేతెంచె సంత నత్తపసి, కపిల గడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకన్నులును....” అన్న ప్రయోగమును ఆధారముగా చేసికొని “కపిల శబ్ద భవము కపిల శబ్దం బొందు గానంబడియెడ” (ప్రాధ-సంజ్ఞా-17) అని తెలిపినాడు. ప్రాధవ్యాకరణకర్త చూపిన ఉదాహరణములో ప్రాసస్థానమున వకార ముండుటచే రెండవపాదము మొదట కూడ కపిలకన్నులు అనియే ఉన్నదని అంగీకరింపవలయుననియు, ఒకే వరుసలో ఒకే చోట ‘కపిల’ అని ఒక మారును, ‘కపిల’ అని ఒకమారును కవి వాడియుండడనియు, కనుక ‘కపిల’ అనుపాఠమే యుక్తమనియు గ్రహింపవలెను. అప్పుడా సమాసములు అగ్రామ్యములగును.

అట్లే కఱకంతుడు, ప్రాణగొడ్డము మొదలగు సమాసములు తద్భవములనియు, అవి అంచపదము, అంచయాన వంటి సమాసములనియు చెప్పి ప్రాధవ్యాకరణ కర్త వానిని సమర్థించినాడు. వీనిలో ‘కఱకంతుడు’ అనుదానిని చిన్నయసూరి అనింద్యగ్రామ్య మనినాడు. కాని సీతారామాచార్యులు దానిని తద్భవమని చెప్పి, అది ‘గరకంతు’ శబ్దభవమని నిరూపించినాడు. అనగా, ‘గరకంతు’ అను సంస్కృతసమాసమే తెలుగులో - ‘కఱకంతుడు’ అని అయినదని ఆయన అభిప్రాయము. ఇందలి శకటరేఫము ‘గోఱజము’ (‘గోరోచన’ శబ్దభవము), ‘కాటియ’ (‘కారికా’ శబ్దభవము) వంటి తద్భవ శబ్దములలోని శకటరేఫము వంటిదని చెప్పినాడు. అట్టి శబ్దములను తద్భవములుగా సమర్థించుచు “తద్భవము లందును నలఘురేఫము గలదు” (ప్రాధ-సంజ్ఞా-9) అను సూత్రమును వ్రాసినాడు.

అట్లు 'కలకంఠుడు' అనుదానిని తద్భవముగా గ్రహించినను, సంస్కృత సమేతర శబ్దములందు 'త'కారము ఉండుటకు వీలులేదు కనుక, అది అభ్యంతరముగనే నిల్చును. కనుక ఈ విషయమున చిన్నయసూరి చెప్పినట్లు దానిని అనింద్యగ్రామ్యమనుటయే సముచితము.

కాగా 'జీవగట్ట' అనుదానిని మాత్రము ప్రాథవ్యకరణకర్త స్పృశింప లేదు. కనుక సూరి యిచ్చిన ఇతర ఉదాహరణము లెట్లున్నను జీవగట్టను మాత్రము గ్రామ్యముగనే గ్రహింపక తప్పదు.

III. సంధి పరిచ్ఛేదము

1. నిర్వచనము

వర్ణద్వయ సంహితయందు కలిగెడు కార్యము నుపదేశించే వ్యాకరణ విధానము సంధి యనబడును. పాణిని 'అష్టాధ్యాయి'లో 'సంహిత' యను శబ్దమును సంధియను నర్థమున ఉపయోగించినాడు. కాని తెలుగువ్యాకరణకర్త లెవ్వరును ఆ సంహిత బ్ధమును గ్రహింపలేదు. అందరును 'సంధి' అను పదమునే ఉపయోగించినారు.

ప్రథమ వ్యాకరణకర్త కేతన తన ఆంధ్రభాషాభూషణములో మొదలి పదము ఏదివర్ణము, పై పదము మొదలివర్ణముతో కలియుట సంధి యని చెప్పినాడు. కేతన యనుసరించిన విన్నకోట పెద్దన తన 'కావ్యాలంకార చూడామణి' లోను అప్పకవి అప్పకవీయము' లోను వర్ణసంయోగమే సంధియని నిర్వచించినారు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, ఛందోదర్పణములు సంధులను వివరించినను, సంధి నిర్వచన మీయలేదు.

చిన్నయసూరి ప్రాచీనలాక్షణికులకు కొంచెము భిన్నముగా "పూర్వ పరస్పరంబులకుంబరస్వరం బేకాదేశంబగుట సంధి" (బాల-సంధి-1) - అని చెప్పినాడు. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులును ఈ విషయమున చిన్నయసూరినే అనుసరించినాడు.

ఇట్లు ప్రాచీన - అర్వచీన లాక్షణికుల నిర్వచనములను పరిశీలించినచో రెండు మార్గములు కన్పించుచున్నవి. వర్ణ సంయోగము సంధియని నిర్వచించిన ప్రాచీన లాక్షణికుల మార్గ మొకటి; స్వర సంయోగమే సంధి యని నిర్వచించిన అర్వాచీన లాక్షణికుల మార్గము మరియొకటి - అని స్పష్టమగును. ఒకానొక కాలమున ప్రాచీన భాషలోని హలంతశబ్దము లన్నియు ఉచ్చారణ సౌకర్యముకొరకు చివరనొక అచ్చును చేర్చుకొని అజంతశబ్దము లైనవని (వాక్ - వాక్కు ; మన్ - మన్ను ; పల్ - పల్లు) తలంచినవారు ఆదేశ-ఆగమ-సంశ్లేషాదులను కూడ సంధులుగనే గ్రహించి పూర్వలాక్షణికులను సమర్థించినారు. మఱి కొందఱు - తెలుగు కేవలము అజంత భాష అనియు, అందు హలంతరూపములు లేవనియు, ఆదేశ - ఆగమ - సంశ్లేషాదులు సంధులలో చేరవనియు, అవి రూపభేదములు మాత్రమే అనియు, "సంధితేనిచోట స్వరంబు కంటెఁబరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమంబగు" (బాల-సంధి-4) అను సూత్రములో చిన్నయ సూరి - 'సంధితేనిచోట' అని విశదముగా చెప్పినాడనియు,

కాపున స్వరసంయోగమే సంధి యనియు చెప్పుచు సూరి మొదలైన అర్వాచీనలాక్షణీకులను సమర్థించినారు.

ప్రాచీనలాక్షణీకుల లక్షణము విస్తృతమైనది. అది అచ్చులను హల్లులను విషయీకరించినది. చిన్నయసూరి నిర్వచనము అచ్ - విషయికము మాత్రమే. ఆయన చెప్పిన లక్షణములన్నియు సంధి కలుగునప్పుడుకాని కలగనప్పుడుకాని వచ్చునని సరిపెట్టుకొనవలయును. ఈ విషయమున - ప్రాచీన లాక్షణీకుల లక్షణము ఆగమాదేశాదుల కన్నింటికీని వ్యాప్తమగుచుండగా, సూరి చెప్పిన లక్షణమున అవన్నియు సంధిని పురస్కరించుకొనియో, సంధిలేమిని పురస్కరించుకొనియో కలుగునని చెప్పవలయును.

ఈ నందర్బమున డా॥ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు, కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు, దూసి శ్రీరామమూర్తిగారు మొదలైన అర్వాచీనులు కొందరు చిన్నయసూరివంటి అర్వాచీన లాక్షణీకుల నిర్వచనముకంటె కేతనాది ప్రాచీన లాక్షణీకుల నిర్వచనమే అధికవ్యాప్తిని కల్గియున్నదని చెప్పినారు.

ప్రాచీనలాక్షణీకులు వర్ణసంయోగమే సంధి యని చెప్పుటకు కారణము - ద్రావిడ కర్ణాటక లాక్షణీకుల ప్రభావము కావచ్చును. అరవమున ప్రథమవ్యాకరణకర్త యగు తొల్కాప్పియనారు - “అచ్చున కచ్చు పరమైనను, హల్లును కచ్చు పరమైనను, అచ్చునకు హల్లు పరమైనను, హల్లునకు హల్లు పరమైనను సంధి కార్యములు కలుగు”నని నిర్వచించినాడు. కన్నడ వ్యాకరణ కర్త యగు కేశిరాజును తన ‘శబ్దమణి దర్పణము’న “వర్ణసంయోగమే సంధి” యని నిర్వచించినాడు. వారి ననుసరించి ప్రాచీన లాక్షణీకులును వర్ణసంయోగమే సంధియని నిర్వచించినట్లు విశదమగును (కేతన - 106....108 పుటలు). కాగా చిన్నయసూరి ఏర్పచుకొన్న ప్రణాళికను జాగ్రత్తగా పరిశీలించినచో - ఆదేశములు, ఆగమములు, వికల్పరూపములు, బహుళములు, లోపములు, విభాష రూపములు అన్నియు సంహితయందు కలుగుచున్న వే అని స్పష్టమగును. ‘సంధియగు’ అని సూరి చెప్పిన అన్నింటిలోను పూర్వస్వర స్థానమున పరస్వరము ఏకాదేశముగా వచ్చుచున్నది. కనుక అచ్ సంధులన్నియు ఆదేశసూత్రముల క్రిందికే వచ్చును. అందువలన - బాలవ్యాకరణమున ‘సంధి యగు’ అని చెప్పినవి మాత్రమే సంధులనియు, మిగిలిన రూపములు సంహిత వలన కలిగిన వనియు కొందరు భావించుట సమంజస

మనిపించదు. అంతేకాక - సంధి నిర్వచనమును సూరి 'సంధి పరిచ్ఛేద ప్రారంభమున కాక, ఉత్తన కచ్చ పరంబగునపుడు సంధియగు' అన్న మొదటి సూత్రము క్రింద వృత్తిగా చెప్పుటను బట్టి అచసంధి జరిగిన రూపములను ఆదేశరూపములుగానే భావించెనని విశదమగును.

అంతేకాక - తెలుగు భాషాసంప్రదాయము ననుసరించి చిన్నయసూరి అచ సంధులను మాత్రమే అంగీకరించినాడని, హల్సంధులు ఆయనకు అంగీకారములు కావని చెప్పిన విషయమును సరిగా కనిపించదు. సంశ్లేషరూపముల అంగీకరించుట (పూచెన్లువలు, మెరసెన్లువలు) ఆయన హల్సంధులను అంగీకరించుటను ద్రువ పరచుచున్నది. అంతేకాక 'వీరల్గొప్పించిన' వంటి రూపములను ఉదాహరణములలో చూపించుట గమనార్హము.

కాగా - మిగిలిన ఆగమరూపములు, వికల్పరూపములు; లోప రూపములు, బహుళములు అన్నియు సంహితయందేర్పడిన రూపభేదములగుటచే సూరి వానినన్నింటినీ ఈ సంధి పరిచ్ఛేదమునందే చేర్చి విరచించినాడు.

ఇక ఈ సంధివలన కలుగు ప్రయోజనములు రెండు -

1. ఉచ్చారణ సౌలభ్యము : అనగా పదములమధ్య అచ్చులున్నచో పలుకుటయందు సౌలభ్యము ఉండదు. ఉదాహరణకు - 'రాముడతడు' అన్న పదబంధములోని సౌలభ్యము 'రాముడు అతడు' అన్నప్పుడు కన్పించదు.

2. శ్రుతి సుభగత్వము : అనగా వినుటకు ఇంపుగా నుండుట. ఉదాహరణకు - 'అతడున్నాడు' అన్న పదబంధ మున్నంత ఇంపుగా 'అతడు ఉన్నాడు' అన్నప్పుడు అనిపించదు.

ఇవి రెండును సంధివలని ప్రయోజనములు.

కాగా సంధి వలన ఎన్ని ప్రయోజనము లున్నను, రెండు సందర్భములందు మాత్రము సంధి చేయరాదు. అవి -

1. అర్థము మారిపోవునప్పుడు : ఉదాహరణకు - 'పెక్కు + ఇక్కిల్లు' అని ఉన్నప్పుడు "కర్మధారయంబునం దుత్తున కచ్చ పరంబగు నేపుడు టుగాగమం బగు"

(బాల-సంధి-28) అన్న సూత్రము ప్రకారము “పెక్కు టిక్కిల్లు” అని యగును. అప్పుడు అర్థమే మారిపోవును.

2. శ్రుతికలుపుగా నున్నప్పుడు : ఉదాహరణకు - ‘పెక్కు + ఇక్కిల్లు’ అని ఉన్నప్పుడు “ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు ” (బాల-సంధి-1) అన్న సూత్రము ప్రకారము సంధి చేసినచో ‘పెక్కిక్కిల్లు’ అని యగును. అది చెవులకు ఇంపుగా నుండదు.

కనుక ఇట్టి చోటులందు సంధి చేయరాదు.

2. అచ్చంధులు

“పూర్వపరస్వరంబులకుఁ బరస్వరం బేకాదేశంబగుట సంధి యనంబడు ” (బాల - సంధి-1-వృత్తి) - అని చిన్నయసూరి సంధినిగూర్చి చెప్పినాడు. అనగా పూర్వస్వరమునకును పరస్వరమునకును బదులుగా పరస్వరము వచ్చుటయే సంధి యని స్పష్టమగును. పూర్వస్థానము నందలి వర్ణమునకును పరస్థానమునందలి వర్ణమునకును బదులుగా ఒకే వర్ణము వచ్చిన యెడల ఏకాదేశ మందురు.

సంధి పరిచ్ఛేద ప్రారంభమున సూరి అచ్చంధులను వివరించినాడు. వానిలో మొదటి పదము చివర అచ్చు ఉండి, పరపదమునకు ప్రారంభమునను అచ్చున్నచో వచ్చెడి రూపభేదములను నిరూపించినాడు. అందుకే చిన్నయసూరి మొట్టమొదటనే సంధి నిర్వచనమును ఈయక, “ఉత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు సంధి యగు” (బాల-సంధి-1) అన్న సూత్రము క్రింది వృత్తిలో అచ్చంధి స్వరూపమును వివరించినాడు. కనుక సూరి చెప్పిన సంధి నిర్వచనము, అచ్చంధులకు మాత్రమే పరిమితమగుచున్నది.

ఆ సూత్రములలో సూరి ఎచ్చులను సంధి నిత్యముగా వచ్చునని చెప్పలేదు. ప్రతి సూత్రమునకు చివర ‘అగు’ ననియే చెప్పియున్నాడు. దానిని చూచి సంధి నిత్యమని భ్రమించరాదు. ‘అగును’ అనుదానికిని ‘నిత్యము’ అనుదానికిని భేదము కలదు. నిత్యము అనగా “కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాబడు” అని. కనుక ఎట్టి పరిస్థితుల యందైనను సంధి ప్రవర్తించి తీరవలెను. కాని ‘అగును’ అన్నప్పుడు మాత్రము అట్లు కాదు. ఆసూత్రమునందలి విధికి భిన్నముగా వేరొక విధి ఉండునంత వరకును ఆనియమమును అనుసరింపవలె నని భావము. భిన్నముగా విధించినపుడు ఈ సూత్రము పని చేయదు. ఉదాః అచ్చున కచ్చు పరమైనపుడు పరస్వరమేకాదేశము కావలసియుండగా - అతడు + ఋషి = అతడు ఋషి - అనియే ఉండును. దీనికి కారణమును సూరి ప్రక్షీర్ణక పరిచ్ఛేదములో - “ఋ ౫ వర్ణంబులు ర ల తుల్యంబులు” (బాల-ప్రక్షీర్ణ-1) అని వివరించినాడు. ఋవర్ణము రవర్ణముతో తుల్యమగుట వలన సంధి కవకాశము లేకపోయినది. ఇట్టివాని కవకాశము కల్పించుటకే సూత్రమున నిత్యము అని కాక అగునని మాత్రమే చెప్పినాడు.

ఋ, ౫ లు ర, ల లతో సమానమైనవి కనుక వాని మీద ఏ విధమైన సంధి కార్యములు జరుగుటలేదు. కాగా - అ, ఇ, ఉ, ఋవర్ణములు అంతమందున్న

పదములకు ఏవైనను అచ్చులు పరమైనపుడు జరుగు సంధికార్యములు మాత్రమే ఈ అచ్చంధులలో వివరింపబడినవి.

1. ఉత్పన్నసంధి :

“ఉత్పన్న కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు ” (బాల-సంధి-1). అనగా ప్రాస్వ ఉకారమునకు అచ్చు పరమైన యెడల సంధి యగు నని అర్థము. ఉదా: రాముడు+అతడు = రాముడతడు; సోముడు + ఇతడు = సోముడితడు; మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి; అతడు + ఎక్కడ = అతడెక్కడ; ఇతడు + ఒకడు = ఇతడొకడు.

పై సూత్రమున సూరి ఉత్పన్నకు అని తపరకరణము చేసి చెప్పుట వలన ఈ సంధికార్యము ప్రాస్వమైన ఉకారమునకు మాత్రమే నిర్దేశింపబడినదని అర్థము. దీర్ఘములైన అచ్చులపై సంధి ప్రవర్తిల్లదు. అట్టి చోట్ల - “సంధి లేని చోట స్వరంబు కంటెఁ బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమంబగు” అన్న సూత్రము ప్రకారము = మా + అమ్మ = మాయమ్మ; మీ + ఇల్లు = మీ యిల్లు; మా + ఊరు = మాయూరు అని అగును. ఈ సంప్రదాయము తెలిసిన సూరి ఉకారము అనక ఉత్పన్నకు అనియే సూత్రీకరించినాడు.

కాని ద్వితీయ మొదలుకొని సప్తమి వరకు గల విభక్తుల చివర నున్న ఉకారమునకును, వర్తమానకాలమున. (శత్రుత్వమున) వచ్చునట్టి ‘చు’ అను వర్ణము చిరనున్న ఉకారమునకును సంధి వైకల్పికముగా నగుచున్నది. అందువలన సూరి “ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రుత్వ చువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-2) అని చెప్పినాడు. ఉదంతములైన ప్రథమేతర విభక్తులు నాలుగు. అవి - ను, కొఱకు, కు, అందు- అనునవి. ఈ నాలుగింటి చివరనున్న ఉకారమునకును, చువర్ణము చివరి ఉకారమునకును, సంధి వైకల్పికముగానగు నని అర్థము. వైకల్పికమనగా సూత్రము విధించిన కార్యము జరుగుటకు కాని, జరుగకుండుటకు కాని అవకాశము ఉండుట. అనగా సూత్రవిధి జరుగుటవలన ఒక రూపమును, జరుగకుండుట వలన మరొక రూపమును కలుగుచున్నవి. ఉదా: నన్ను (న్) + అడిగె = నన్నడిగె, నన్నునడిగె; నా కొఱకు (న్) + ఇచ్చె = నా కొఱకిచ్చె, నాకొఱకునిచ్చె; వచ్చుచు (న్) + ఉండెను = వచ్చుచుండెను, వచ్చుచునుండెను.

2. అత్య సంధి :

“అత్యసంధి బహుళముగా నగు” (బాల-సంధి-4) - అనగా ప్రాప్త అకారమునకు అచ్చ పరమైనపుడు సంధి అనేక విధములుగా (బహుళముగా) అగునని అర్థము. ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష, అన్యత్వము అని బహుళము నాలుగు విధములు. ప్రవృత్తి అనగా నిత్యముగా వచ్చుట. అప్రవృత్తి అనగా నిత్యముగా రాకుండుట. విభాష యనగా వైకల్పికముతోపాటు నిషేధమును కలిసియుండుట. అన్యత్వమనగా ఖాతమునందలి నిర్దేశమునకు మరొక విధానము జరుగుట. ఉదా:

ప్రవృత్తి : మేన+అల్లుడు = మేనల్లుడు; చూడక+ఉండెను = చూడకుండెను.
 అప్రవృత్తి : మేన+అల్లుడు = మేనయల్లుడు; చూడక + ఉండెను = చూడకయుండెను.
 విభాష : వైకల్పికముగా వచ్చినపుడు - మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు; చూడకుండెను, చూడకయుండెను.

నిత్యముగా జరిగిన రూపములు - నన్నయ, తిక్కన, మూరెడు, అర్థించు.
 నిషేధము: వెల+ఆలు = వెలయాలి

అన్యత్వము : తామర + ఆకు = తామరపాకు; ఒక + ఒక = ఒకానొక.

“బహుళ గ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతములకు సంధి లేదు” (బాల - సంధి - 4 - వృత్తి) అని సూరి నిర్దేశించినాడు. అప్పుడు-
 స్త్రీవాచకములకు - అమ్మ+ఇచ్చెను = అమ్మయిచ్చెను.

తత్సమములకు - దూత+ఇతడు = దూతయితడు.

సంబోధనాంతములకు - చెలువుడ + ఇందము = చెలువుడయిందము.

కాని, ఆధునికకావ్యములందు స్త్రీవాచకములకు, తత్సమములకును సంధి కనబడుచున్నది.

తత్సమమునకు : గంగ+అనుకాసె = గంగనుకాసె (ఆముక్త - 2 ఆ)

స్త్రీ వాచకమునకు : నెలత+ఇచ్చెను = నెలతిచ్చెను.

కాని రామయ్య, సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ వంటి తత్సమ స్త్రీవాచకశబ్దములకు అచ్చపరమైనపుడు సంధి నిత్యముగా నగుచున్నది. ఈ విధి అదంతములకే కాక ఇందంతముల పైనను కన్పించుచున్నది. అందువలన ప్రాథమ్యాకరణకర్త- శ్రేష్ఠతా వాచకంబులగు నార్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు పరంబులగుచో నన్ని యచ్చులకును సంధి నిత్యము” (ప్రాథ - సంధి-1) - అని నిర్దేశించినాడు.

తత్సమములకు: రామ + అయ్య = రామయ్య, సోమయ్య.

తద్భవమునకు : సామి + అయ్య = సామయ్య.

స్త్రివాచకములకు: సీత + అమ్మ = సీతమ్మ (అదంతము); లక్ష్మీ + అమ్మ = లక్ష్మమ్మ (ఇదంతము).

ఇచ్చట సూత్రమున నిత్యమని చెప్పుటచేత ఎట్టి పరిస్థితులయం దైనను సంధి చేయవలయుననియే భావము. వికల్పరూపము లుండవు.

3. ఇత్సంధి :

“ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగానగు” (బాల-సంధి-5) - ఏమి, మఱి మున్నగు వానిని ఏమ్యాదు లందురు. కీ(షష్ఠి) అనగా షష్ఠీ విభక్తి యందు వచ్చు కీ ప్రత్యయ మని అర్థము. వీనికి సంధి వైకల్పికమని అర్థము. ఉదా: ఏమి + అంటివి = ఏమంటివి, ఏమియంటివి; మఱి + ఏమి = మఱేమి, మఱియేమి; హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె, హరికినిచ్చె - ఇవికాక మిగిలిన వానికి సంధి చేయరాదని భావము.

ఇట్లే - “క్రియా పదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-6) - ఉదా: వచ్చిరి + అప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరియప్పుడు; వచ్చితిమి + ఇప్పుడు = వచ్చితిమిప్పుడు; వచ్చితిమియిప్పుడు.

కాని “మధ్యమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధియగు” (బాల-సంధి-7) అనుటచే మధ్యమపురుష క్రియలకు మాత్రము సంధి జరుగునని స్పష్టము. ఉదా: ఏలితివి + అప్పుడు = ఏలితివపుడు; ఏలితి + ఇప్పుడు = ఏలితిపుడు; ఏలితిరి + ఇప్పుడు = ఏలితిరిపుడు.

కాని, భూతకాలిక అసమాపకక్రియల చివరి ఇకారమునకు సంధి జరుగదు. అందువలననే “క్ష్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు” (బాల-సంధి-8) - అని సూరి చెప్పినాడు. ఉదా: వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చియిచ్చెను. కాని కొన్ని ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగములలో క్ష్వార్థకేకారమునకును సంధి కనబడుచున్నది. అందువలననే ప్రౌఢవ్యాకరణ కర్త- “ఇప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ జూపట్టెడు” (ప్రౌఢ-సంధి-2) అని చెప్పి కొన్ని ప్రయోగములను చూపినాడు ఉదా:

1. చాపము నా కందిమ్మనుడు (భార-విరాల-4ఆ) - ఇందులో 'అంది + ఇమ్ము' అన్నదానికి - అందుకొని ఇమ్ము అని అర్థము కావలయును. దీనిని శబ్దపల్లవముగా గ్రహించినచో పై సూత్రమునకు ఇబ్బంది కలుగదు. అప్పుడు మొదట అందు + ఇచ్చు = అందిచ్చు - అను శబ్దపల్లవరూప మేర్పడి, తరువాత దాని ప్రేరణార్థక రూపము 'అందిమ్ము' అని అగును.
2. వెలచిల్లంబుధినాథనందనులు (నిర్వ - రామా - 5ఆ) . దీనికి 'వెలచిల్లంబుధినాథనందనులు' అని పాఠాంతరము కలదు. కావున దీనిని ప్రామాణికముగా తీసుకొనరాదు.
3. ఎఱింగెఱింగి (భాగ-9 స్కంధ) - ఇచ్చట క్షార్థకేకార సంధి జరిగిన దనుట నిశ్చయము.
4. నీ చేత చెప్పింపడే (ప్రభావతీ - 4ఆ) - దీనికి 'చెప్పింపడే' అన్న పాఠాంతరమున్నది. కనుక ఇది సరియైనది కాదు. ఇటువంటి ప్రయోగములు ప్రాచీన, అర్వాచీన కావ్యములందు అనేకములు గోచరించుచున్నవి: చీర చించిచ్చు వారి దీవించువారు (ఆముక్త - 6ఆ); అనవలసంటి గాని (విజయ - 1ఆ); ఆవిడ చూచిటు రమ్మలున్నచో (హంస - 3ఆ).

ఇట్లు బాల - ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు అచ్చంధి స్వరూప స్వభావములను వివరించినారు.

3. ద్రుతకార్యము

సకారము ద్రుతము. ద్రుతము అంతమందున్న పదములు ద్రుతప్రకృతికములు. ద్రుతప్రకృతికములైన శబ్దములకు అచ్చులు కాని, హల్లులుకాని పరమైనప్పుడు వచ్చు రూపములు ఇందు నిర్దేశింపబడినవి.

1. “ఇఱాదులకు (దప్పద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు” (బాల-సంధి-9)- ఇఱ ఇఱగ, ఎట్టకేలకు, ఎట్టకేని, అను నాలుగింటికిని తప్ప మిగిలిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదని అర్థము. అనగా ద్రుతమునకు అచ్చు పరముగా నున్నను సంధి చేయరాదు. ఈ పై నాల్గింటికిని సంధి వైకల్పికముగా అగు నని సూరి నిర్దేశించినాడు. ఉదా: ఇఱన్ + అతడు = ఇఱతఱడు, ఇఱనతఱడు మొదలైనవి.

కాని - “ప్రథమేతర విభక్తి శత్రుక చువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-2) అను సూత్రముచే ‘ను, కొఱకు, కు, అందు, చు’ అను ప్రత్యయములకును, ‘అందు’ ప్రత్యయమునకు ప్రతిరూపము లైన ‘ఇందు, ఎందు’లకును సంధి వైకల్పికముగా నగుచున్నది. కనుక - ప్రస్తుత సూత్రములోని ‘ఇఱ, ఇఱగ, ఎట్టకేలకు, ఎట్టకేని’ అను నాలుగు శబ్దములతోపాటు పూర్వసూత్రములోని ‘ను’ కొఱకు, కు, అందు, ఇందు, ఎందు, చు’ అను ప్రత్యయములకు తప్ప మిగిలిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి చేయరా దనిభావము.

కాని కొన్ని ప్రామాణిక ప్రయోగములలో ద్రుతమునకు అచ్చుపరమైనప్పుడు ద్విత్వము కలుగుచున్న దని ప్రాథవ్యాకరణకర్త (సంధి-3) చెప్పి, కొన్ని ప్రయోగములను చూపినాడు. అవి-

1. సర్వాంగునిన్ + అనుభూత (ఉ.హరి-6 ఆ) అను నాచన సోమన ప్రయోగములో ద్రుతమునకు ద్విత్వము వచ్చి ‘సర్వాంగునిన్ననుభూత’ అను రూపమేర్పడినది. కాని దీనికి ‘సర్వాంగు నభ్యనుభూత....’ అను పాఠాంతర మున్నది. కనుక అది సరియైన ఉదాహరణము కాజాలదు.

2. సర్వమున్ + అతని = సర్వమున్నతని (భాగ-7 స్కంధం) అను పోతన ప్రయోగమున ద్విత్వము వచ్చినది. ఇది అంగీకరించవలసినదే.

3. చోట్లుంబలెన్ + ఉరుశోభ = చోట్లుంబలెన్నురుశోభ (కళా-7 ఆ) అను పింగళి సూరన ప్రయోగమును అంగీకరించవలసినదే.

4. అన్ + ఇష్టసఖి = అన్నిష్టసఖి - అను నన్నయ భట్టారకుని ప్రయోగములో ప్రాథమ్యాకరణకర్త 'అన్' అనుదాని చివర నున్నది ద్రుతముని భావించి చెప్పినాడు. కాని అది శబ్దగతమైనది కాని, ద్రుతము కాదు. కనుక అంగీకరించదగినది కాదు.

2. “ద్రుత ప్రకృతికముల మీది పరుషములకు సరళములగు” (బాల-సంధి-16) - ద్రుత ప్రకృతికములకు పరుషములు పరమైనచో అవి నిత్యముగా సరళములగునని అర్థము. ఉదా: పూచెను + కలువలు = పూచెనుగలువలు; తోచెను + చుక్కలు = తోచెనుజుక్కలు - మొదలైనవి.

3. “ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందు సంశ్లేషంబులు విభాష నగు” (బాల-సంధి-17) - అను సూత్రమును బట్టి, పరుషముల స్థానమున వచ్చిన సరళములకు (ఆదేశ సరళములకు) ముందున్న ద్రుతమునకు బదులుగా పూర్ణానుస్వారముగాని, అర్థానుస్వారముగాని, సంశ్లేషముగాని విభాషగా వచ్చును. సంశ్లేషమునగా ద్రుతము మీదిపాల్గితో కూడుకొనుట. పక్షమున స్వత్వంబగును - అనగా ద్రుతమునకు ప్రకృతి భావము కలుగును. అనగా ఉన్నది ఉన్నట్లే ఉండిపోవును. ఉదా: పూచెను + గలువలు = పూచెంగలువలు, పూచెఁ గలువలు, పూచెన్గలువలు, పూచెనుగలువలు.

సూత్రములో 'విభాష' అను పదమున్నది. నిషేధమును, వికల్పమును కలిసియున్న యెడల విభాష అనబడును. అందువలన “ తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు” (బాల-సంధి-27) - అను సూత్రము ప్రకారము తాను, నేను అను ద్రుతప్రకృతికములకు ఆదేశ సరళములు పరములైనప్పుడు వికల్పరూపముతో పాటు రావలసిన సంశ్లేషరూపములు నిషేధింపబడినవి. దీనివలన - తాను చదివె= తాఁజదివె; తాను జదివె - అన్న రెండేరూపములు ఏర్పడు చున్నవి. ‘ద్వీర్ముపైన సాధ్యపూర్ణములేదు’ (బాల-సంజ్ఞా-15) - అన్న సూత్రము ప్రకారము నిండు నున్నతో నున్న రూపము (తాంజదివె) కూడ ఉండదు.

4. “ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోప సంశ్లేషంబులు విభాష నగు” (బాల-సంధి-18) - ద్రుతమునకు సరళములుకాని, స్థిరాక్షరములుకాని పరమందున్నచో లోపముకాని, సంశ్లేషము కాని విభాషగా నగునని అర్థము. ఉదా :

సరళములు పరమైనచో - వచ్చెను + గోవులు = వచ్చెగోవులు (లోపము); వచ్చెన్గోవులు (సంశ్లేషము); వచ్చెను గోవులు (స్వత్వము).

స్థిరములు పరమైనచో - మెఱసెను + ఖడ్గము = మెఱసెఖడ్గము (లోపము); మెఱసెస్థగ్గము (సంశ్లేషము); మెఱసెనుఖడ్గము (స్వత్వము).

“వర్గయుక్తరళములు పరములగునపు డొకానొక చో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడి” (బాల-సంధి-19) - అనగా ద్రుతమునకు వర్గయుక్తులుగాని, సరళములుకాని పరములైనచో, కొన్ని చోట్ల ఆ ద్రుతమునకు బదులు బిందువు వచ్చుచున్న దని అర్థము. వర్గయుక్తులనగా ప్రతి వర్గములోని 2వ, 4వ అక్షరములు. అవి- ఖ ఘ ఞ థ డ ధ ణ భ (10). గ జ డ బ లు సరళములు. ఉదా- వచ్చెను + ధాత్రీపతి = వచ్చెంధాత్రీపతి; పాడెను + గంధర్వుడు = పాడెంగంధర్వుడు; కన్ + రోయి = కందోయి.

ద్రుతమునకు సరళ స్థిరములు పరమైనప్పుడు లోప సంశ్లేషము రాగా - వచ్చె ధాత్రీపతి (లోపము), వచ్చెన్ధాత్రీపతి (సంశ్లేషము) వచ్చెను ధాత్రీపతి (స్వత్వము) అను మూడు రూపము లేర్పడినవి. కాగా ప్రస్తుత సూత్రమును బట్టి - వచ్చెంధాత్రీపతి అను నాలుగవ రూపమును ఏర్పడినది.

‘కందోయి’కి - ‘కన్దోయి’, ‘కనుదోయి’ అను రెండు రూపములు పై సూత్రము (బాల-సంధి-19) వలన ఏర్పడుచున్నవి. కాగా - “అట యిడ చుడు శబ్దంబులం దప్ప నుడి తొలి హ్రస్వంబు మీధి ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు” (బాల-సంధి-22) - అన్న సూత్రము ప్రకారము అట, ఇడ, చుడు అను మూడు పదములును కాక, మిగిలిన ఏ పదమునందలి తొలి హ్రస్వము పై నను అరసున్న ఉండరాదు కనుక ‘కందోయి’ అను అనిష్టరూపము కలుగదు. అట్టి అనిష్ట రూపమును వారించుటకే సూత్రమున ‘విభాష’ అని పేర్కొనబడినది.

5. “కొన్ని యెడల ద్రుతంబు మీద సకారంబు గానంబడియెడి” (బాల-సంధి-21) - అనగా కొన్ని ప్రయోగములందు ద్రుతముపై మరొక సకారము కనిపించుచున్న దని అర్థము. ఉదా- అదియును న్నాక; దివంబునుంబోలె. సూత్రములో ‘కానంబడియెడి’ అని చెప్పుట వలన, ఇట్టి ప్రయోగము లున్నవని అంగీకరించుటయే కాని, అట్లు చేయవలెనని విధించుట కాదని గ్రహింపవలెను.

6. “సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు” (బాల-సంధి-24) - అనగా సమసము నందు పూర్వపదము చివరనున్న ద్రుతమునకు లోపము కలుగునని అర్థము. ఉదా : ఎల్లన్ + అర్థములు = ఎల్లయర్థములు; ఎల్లన్ + కలుషములు = ఎల్లకలుషములు.

సంస్కృతములోని ‘సర్వ’ శబ్దమునకు పర్యాయపదమైన ‘ఎల్ల’ శబ్దము ద్రుతాంతమైన అవ్యయమనియు, దానికి అసమాసమునను, విశేష్యమునకు ముందును ప్రయోగము లేదని సూరి నిర్దేశించినాడు. కాని ప్రాథమ్యాకరణకర్త ‘సర్వపర్యాయంబయిన యెల్ల శబ్దమునకు సప్తమియు, అసమాసంబున విశేష్యములకు ముందు ప్రయోగంబునుం జూపట్టెడు” (ప్రాథ - సంధి-7) - అని సూత్రీకరించి సూరి సూత్రమును సవరించినాడు.

సూరి ఉద్దేశ్యము ప్రకారము ‘ఎల్ల’ శబ్దము అవ్యయము కనుక దానికి లింగముకాని, విభక్తికాని, వచనముకాని ఉండరాదు. కాని ప్రాథమ్యాకరణకర్త దానిపైన సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమైన ‘అందు’ చేరుచున్నదని చెప్పి, “ఎల్లగే సకలశాస్త్రంబుల నెల్లయందున్” (ఆది -7ఆ) అన్న నన్నయ ప్రయోగమును చూపినాడు. కాని సందర్భమును బట్టి ఇక్కడ ‘అందు’ శబ్దమునకు ‘ప్రదేశము’ అని అర్థము చెప్పుట ఉచితము. అప్పుడది విభక్తి ప్రత్యయము కాదు. ఇట్టిదే - “ఎల్లయందును దా పసియించు టెల్ల” (ఉద్యో-2ఆ) అన్న తిక్కన ప్రయోగమును.

కాగా - ఎల్ల శబ్దమునకు అసమాసమున విశేష్యమునకుముందు ప్రయోగము లేదని సూరి నిర్దేశించినాడు. కాని ప్రాథమ్యాకరణకర్త దానికి అతిరిక్తముగా “ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తునా” (భీమ- 2ఆ) అన్న శ్రీ నాథుని ప్రయోగమును చూపినాడు. ఇచ్చట ద్రుతమునకు లోపము రాలేదు కనుక వ్యస్తప్రయోగమే అని అంగీకరింపక తప్పదు. కాని ఇది ఒక్క ప్రయోగము తప్ప ఆంధ్ర సాహిత్యములో ఇంకొక ప్రయోగము కన్పింపదు. కాగా - వ్యాసుని ఆకలితీవ్రతను సూచించుటకే శ్రీ నాథుడు అట్టి అప్రయోగమును కావలెనని చేసినాడని సమర్థింపజూచినను అది వ్యాకరణ శాస్త్ర దృష్ట్యా సాధువు కానేరదు.

7. “సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరళములు పరములగునపుడు నుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-25) - అనగా ఉదంతములైన స్త్రీ సమశబ్దములకును, పుంపులు అంతమందున్న శబ్దములకును, పరమందు పరుష సరళములున్నచో నుగాగమమగు నని సూత్రార్థము. ఇచ్చట ఆగమముగా వచ్చిన ‘ను’

వర్ణము' ద్రుతము. కనుక పరుషములు పరమైనచో బాల-సంధి-16వ సూత్రము ప్రకారము బిందు సంక్లేషలను మూడు రూపములును, సరళములు పరమైనచో బాల-సంధి-18,19 సూత్రముల ప్రకారము లోప సంక్లేష బిందువులను మూడు రూపములును వచ్చును. ఉదా:1. స్త్రీ సమములకు పరుషములు పరమైనచో - చిగురు + కయిదువు = చిగురుంగయిదువు, చిగురుగయిదవు, చిగురున్గయిదువు; సరళములు పరమైనచో తళుకు + గజ్జెలు = తళుకు గజ్జెలు, తళుకున్గజ్జెలు, తళుకుంగజ్జెలు.

2. పుంపులకు - పరుషములు పరమైనచో - సింగపు+కొదము = సింగపుంగొదము, సింగపుగొదము, సింగపున్గొదము; సరళములు పరమైనచో - ఉన్నతంపు + గొడుగు ఉన్నతంపుగొడుగు, ఉన్నతంపుంగొడుగు, ఉన్నతంపున్గొడుగు.

ఇక్కడ సూరి "విధానసామర్థ్యము వలన దీనికి లోపము లే దని" వృత్తిని నిర్దేశించినాడు. విధానసామర్థ్యము అనగా - సహజముగా లేని ద్రుతమును కావలెనని ప్రస్తుతసూత్రము ప్రకారము విధించుటవలన పూర్వసూత్రము (బాల-సంధి-24) ప్రకారము సమాసములందలి ద్రుతమునకు లోపము రాదని సూరి ప్రత్యేకముగా చెప్పినాడు.

అంతేకాక - "సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వతంబు లేదు" (బాల-సంధి-26) అని నిషేధించి, 'చిగురును గయిదవు' వంటి అనిష్టరూపములను పరిహరించినాడు సూరి.

8. "తలబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు" (బాల-సంధి-27) - అనగా పూర్వసూత్రమునుబట్టి సమాసద్రుతమునకు లోపము రావలసి యుండగా, 'తలబ్రాలు' వంటి సమాసములలో ద్రుతమునకు లోపము కలుగదని అర్థము. ఉదా: తలన్ + ప్రాలు = తలబ్రాలు, తలంబ్రాలు, తలన్బ్రాలు. కనుక ప్రస్తుత సూత్రమును బట్టి 'తలప్రాలు' అను అనిష్టరూపము వారింపబడినది.

9. "ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు" (ప్రాథ - సంధి-22) - అనగా ప్రాసస్థలములందు ద్రుతమునకు మకారము పరమైనచో, ఆ ద్రుతమునకు మకార మూదేశ మగును. ఉదా: కమ్మనిలతాంతములకు మొన్నసి (భార-ఆది-5ఆ) ; పృష్టిజ్ఞేసమ్మహానది (భార-ఆర-3ఆ).

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు ద్రుతకార్యములను వివరించినారు.

4. ఆదేశము

“శత్రువ దాదేశః” - శత్రువువలె వచ్చునది. అనగా ఒక వర్ణమును త్రోసివేసి దానిస్థానమున మరొకటి వచ్చుట ఆదేశము.

సంధిపరిచ్ఛేదప్రాకరణములో సూరి అచ్చంధులను వివరించినాడు. వానిన్నింటి యందును పూర్వపదాంతమున నున్న స్వరమును త్రోసి పరపదాది యందున్న స్వరము వచ్చుచున్నది. కనుక అచ్చంధిలన్నియు ఆదేశరూపముల లోనికే వచ్చును. ఇచ్చిన సంధి నిర్వచనములో కూడ ‘పరస్వరం జేకాదేశం బగు’ అన్న మాటలలో పై భావమే వ్యక్తమగును.

1. “ఉత్తన కచ్చ పరంబగునపుడు సంధి యగు” (బాల-సంధి-1) - అనగా ప్రాప్త ఉకారమునకు అచ్చ పరమైనచో పూర్వ పర స్వరముల స్థానమున పరస్వరము ఏకాదేశ మగుచున్నది. ఉదా: రాముడు + అతడు = రాముడతడు; మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి.

2. ఉదంతములైన “ప్రథమేతర విభక్తి శత్రుత్వ చువర్ణంబు లందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-2)ని చెప్పినాడు సూరి. అనగా ఉదంతములైన ప్రథమేతర విభక్తులు ను, కొఱకు, కు, అందు అను నాల్గింటికిని, శత్రుత్వ ‘చు’ ప్రత్యయమునకును అచ్చపరమైనచో వాని చివరనున్న ఉకారమునకు బదులు పరస్వరము వైకల్పికముగా వచ్చుచున్నది. ఉదా: నన్ను+అడిగె = నన్నడిగె; వచ్చుచు + ఉండెను = వచ్చుచుండెను.

3. “అత్తనకు సంధి బహుళము” (బాల-సంధి-4) - అనగా ప్రాప్త అకారమునకు అచ్చపరమైనపుడు కూడ సంధి యగుచున్నది. అప్పుడు - మేన + అల్లుడు = మేనల్లుడు; చూడక + ఉండెను = చూడకుండెను వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి.

రామయ్య - సామయ్య వంటి శబ్దములలోను, సీతమ్మ - లక్ష్మమ్మ వంటి స్త్రీ గాచకములకును కూడ సంధి నిత్యముగా కన్పట్టుచున్నది. అందువలన ప్రాథమిక వ్యాకరణ కర్త - “శ్రేష్ఠతా వాచకంబులగు నార్యంబా ద్యర్థక శబ్దములు పరంబులగుచో నన్నియచ్చులకును సంధి నిత్యము” (ప్రాథ - సంధి-1) - అని నిర్దేశించినాడు.

4. “ఏమ్యాదుల ఇత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-5) అనగా ఏమి, మఱి, మున్నగువానికిని, వస్త్రీ విభక్తి యందు వచ్చు ‘కే’ ప్రత్యయమునకు కూడ సంధి అగుచున్నది. మఱి + ఏమి = మఱేమి; హరికి + ఇచ్చె = హరికచ్చె- వంటి రూపములలోను పరస్పరము ఏకాదేశముగనే వచ్చుచున్నది.

ఇట్లు అచ్చులపైనే కాక కొన్ని ఇతర శబ్దములకును అచ్చు పరమైనపుడు ద్విరుక్తలకారము పుంపులు వంటివి ఆదేశమగుచున్నవి.

5. “కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు శబ్దముల ఱ, డ ల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్తలకారంబగు ” (బాల-సంధి-12). అనగా - కుఱు, చిఱు అను శబ్దములలోని అకారమునకును, కడు, నడు, నిడు అను శబ్దములలోని డకారమునకును, అచ్చు పరమైనచో ద్విరుక్తలకార మగును. ఉదా: కుఱు+ఉనురు = కుఱునురు ; చిఱు - ఎలుక = చిఱ్ఱెలుక; కడు+ఎదురు = కఱ్ఱెదురు; నడు+ఇల్లు = నట్టిల్లు; నిడు + ఊర్పు = నిట్టూర్పు. ఈ ద్విరుక్తల కారాదేశము సమాసమునందు మాత్రమే అగునని సూరి యిచ్చిన ఉదాహరణములను బట్టి స్పష్టమగుచున్నది.

[ప్రాధవ్యాకరణకర్త ఈ సూత్రములోని చిఱ్ఱెలుక అను రూపమును మాత్రము తీసుకొని, చిట్టడవి, చిట్టముదము, చిట్టేడు, చిట్టడుకు వంటి రూపములలో పూర్వపదము ‘చిఱు’ అనుటకంటె ‘చిట్టి’ అని గ్రహించుట సమంజస మని తెలుపుచు “చిట్టడవిఁ జిట్టి” (ప్రాధ - సంధి -4) అని సూత్రీకరించినాడు. ప్రాధవ్యాకరణకర్త ఉద్దేశ్యము ప్రకారము పై రూపములలోని పూర్వపదము సూరి చెప్పినట్లు ‘చిఱు’ అని కాక, ‘చిట్టి’ అని తాత్పర్యము. కాని ఇది ఒక్క ‘చిఱ్ఱెలుక’ వంటి రూపములు సాధించుటకు మాత్రమే ఉపకరించుచున్నది. మిగిలిన వానిని సూరి చెప్పినట్లు అంగీకరింపక తప్పదు. తమిళ కన్నడ భాషలలోను ‘చిఱు’ అన్నదే మూలరూపముగా కన్పించుచున్నది. కనుక భాషాస్రజ్ఞుల అభిప్రాయము ప్రకారము చిఱ్ఱెలుక వంటి రూపములలో పూర్వపదము చిఱు అనియే స్పష్టమగును. అందువలన సూరి చెప్పిన విధానము వ్యాకరణ పద్ధతినే కాక భాషాస్ర పద్ధతికిని అనుకూలముగా నున్నది. కనుక ప్రాధవ్యాకరణ కర్త చెప్పిన విధానము కంటె బాలవ్యాకరణ కర్త చెప్పినదే సమంజసముగా నున్నది. కాగా ఒకేవిధమైన ప్రక్రియను అనుసరించుచున్న కొన్ని శబ్దముల నుండి ఒక్కొక్కదానిని వేరుచేసే మరొకపద్ధతి ననుసరించినట్లు చెప్పుట ప్రయోజనవంతము కానేరదు.

6. “కర్మధారయంబులందు ము వర్ణకంబునకుం బుం పు లగు” (బాల-సంధి-30)- అనగా కర్మధారయ సమాసములలోను తత్పురుష సమాసములలోను పూర్వ శబ్దము చివర మువర్ణ మున్నచో దానికి ఆదేశముగా పు, ంపు అనునవి వచ్చునని సూత్రార్థము. ఉదా: సరసము + మాట = సరసపుమాట, సరసంపుమాట (కర్మధారయము) సింగము + కొదమ = సింగపుగొదమ, సింగపుంకొదమ (తత్పురుషము).

7. “ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడారుల తొలియచ్చు మీది వర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్వీరుక్తలకారం బగు” (బాల-సంధి-40) - ద్వీరుక్తము యొక్క పరరూపము ఆమ్రేడితము. అట్టి ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు (ఆధిక్యసూచకమైన) కడ మొదలగువాని అచ్చమీది వర్ణములన్నింటికిని బదులుగా అదంతమైన ద్వీరుక్తలకారము ఆదేశమగు నని అర్థము. కడ, ఎదురు, కొన, చివర, తుద, పగలు, బయలు, పిడుగు మొదలైనవి కడారులు. ఉదా: కడ+కడ = కట్టకడ; ఎదురు + ఎదురు = ఎట్టయెదురు మొదలగునవి.

ఈ సూత్రమున అగు అని చెప్పుట వలన ప్రవృత్తిరూపమునే సూరి అంగీకరించినట్లు విశదమగుచున్నది. కాని ‘తెలతెలవారి’ వంటి ప్రయోగములలో ఈ ద్వీరుక్తలకారము కనిపించుట లేదు. అందువలన ఈ విధి వైకల్పికమని చెప్పినచో బాగుండెడిది. ఇట్లే- నాడు + నాడు = నానాడు, నాడునాడు; ఇంచుక+ఇంచుక = ఇంచించుక, ఇంచుకించుక వంటి వైకల్పికరూపములును ఉన్నవి. వీని నన్నిటిని “ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తి లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-41) అన్న సూత్రమున సాధించినాడు సూరి.

అంతేకాక - “అందరుకు ప్రభృతులు యథా ప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బాల-సంధి-42) అన్న సూత్రమునను ఇట్టి రూపములను కొన్నింటిని సూరి ప్రదర్శించినాడు. కాని అక్కడ ద్వీరుక్తలకారము వచ్చుటలేదు. ఉదా: అదుకు+అదుకు = అందరుకు; చెదరు + చెదరు = చెల్లాచెదరు; తునియలు + తునియలు = తుత్తునియలు - మొదలగునవి. వీని యందు అనేక విధములైన రూపములు కన్పించుచుండటచే వాని నన్నింటిని ప్రయోగములను బట్టి గ్రహింపవలె నని సూరి గ్రహించినాడు. ఇట్టివే - విష్టువీగు, విచ్చలవిడి, తునాతునకలు మొదలగునవి.

8. సరళాదేశమును, గండదవాదేశమును కూడ ఆదేశరూపముల క్రిందికే వచ్చును.

1. ద్రుతప్రకృతికముల మీది పరుషములకు సరళము లగు (బాల-సంధి-16) అని చెప్పిన సూరి, తరువాత సూత్రమున “ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందు సంశ్లేషంబులు విభాషనగు” (బాల-సంధి-17) అని చెప్పియున్నాడు. ఇందులో సరళములు ఆదేశముగనే వచ్చుచున్నవని “ఆదేశసరళంబులు” అని సూరి ప్రారంభించుటను బట్టియే విశదమగుచున్నది. ఉదా: పూచెను + కలువలు = పూచెంగలువలు, పూచెగలువలు, పూచెన్గులువలు.

2. ఇట్టిదే గసడదవాదేశమును. “ప్రథమమీది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు” (బాల-సంధి-13) - అను సూత్రమును బట్టి - వాడు+కొట్టె = వాడుగొట్టె; అపుడు + చనియె = అపుడుసనియె - వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి. ఈ ఉదాహరణములలో క చ ల కు, గ స లు, ఆదేశముగనే వచ్చుచున్నవి.

9. “ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు” (ప్రాథ-సంధి-22). అనగా - ప్రాసస్థలము నందు మకారము పరమైనచో ద్రుతమునకు బదులు మకారము ఆదేశమగునని అర్థము. ఉదా: కమ్మని లతాంతములకు మొమ్మనసి వచ్చు (భారత - ఆది-5ఆ); వృష్టిఁ జేసెమ్మహానది (భారత - ఆరణ్య - 3ఆ).

ఈ విధముగా బాల-ప్రాథ వ్యాకరణ కర్తలు ఆదేశరూపములను వివరించినారు.

5. ఆగమము

ఆగమ మనగా వర్ణాధిక్యము. “మిత్రవ దాగమః” -మిత్రునివలె వచ్చిచేరునది. అనగా ఏ వర్ణమును త్రోసివేయక అదనముగా వచ్చి చేరునదని యర్థము.

1. యడాగమము :

1. “సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెఁబరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమం బగు ” (బాల-సంధి-3) అన్న సూత్రములో పూర్వపదాంతమందును, పరపదాది యందును స్వరములే యుండి సంధి కలుగని యెడల పరస్వరమునకు పూర్వము ‘యట్’ అనునది ఆగమముగా వచ్చి చేరునని అర్థము. ఉదా: మా+అమ్మ - అనునపుడు తెలుగున దీర్ఘము మీద సంధి లేదు కావున, యడాగమము వచ్చి ‘మాయమ్మ’ అని యగును. ఇట్లే - మీ యిల్లు, మా యూరు - వంటివి కూడ.

2. “క్షౌర్థంబైన ఇత్తునకు సంధి లేదు ” (బాల-సంధి-8) అన్న సూత్రము ప్రకారము ఇదంతములైన భూతకాలిక అసమాపకక్రియలకు అచ్చు పరముగా నున్నను సంధి వచ్చుట లేదు. అట్టి చోట్లలో కూడ యడాగమము వచ్చి - వచ్చి +ఇచ్చెను = వచ్చియిచ్చెను - వంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి. కాని ప్రాథవ్యాకరణకర్త దీనిని సవరించుచు కొన్ని ప్రమాణిక ప్రయోగములందు సంధి కనపడుచున్న దని చెప్పి కొన్ని ప్రయోగముల నిచ్చినాడు. అందులో రూపము నాకందిమ్మనుడు (విరాట-4ఆ) - అన్న తిక్కిన ప్రయోగములో ‘అందిమ్మ’ అనునది, అందిచ్చు అను శబ్దపల్లవము యొక్క విధ్వంస రూపము. అట్లే వెఱచిల్లుంబుధినాథనందనులు (నిర్వ-5ఆ) అన్న తిక్కిన ప్రయోగమునకు ‘వెఱచిల్లుంబుధి’ అను పాఠాంతర మున్నది కనుక అదియును సరిమైన రూపము కానేరదు. కాగా- ఎఱింగెఱింగి (భాగ-9 స్కంధం) అను పోతన ప్రయోగము మాత్రము యడాగమమునకు ఉదాహరణమే.

2. నుగాగమము :

1. సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల-సంధి -25). అనగా - సమాసవృత్తియందు ఉదంతములైన స్త్రీ సమములకును, పుం పు లకును పరుష సరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమ మగుచున్నది. ఉదా: పరుషములకు

చిగురు+కయిదువు = చిగురుంగయిదువు, చిగురుగయిదువు, చిగురున్నయిదువు.
సరళములకు - తళుకు + గజ్జెలు = తళుకుగజ్జెలు, తళుకుంజ్జెలు, తళుకున్నగజ్జెలు.

పై ఉదాహరణములలో ఆగమముగా వచ్చిన నువ్వర్థము 'ద్రుతము' కనుక, అచ్చట ద్రుతకార్యము జరిగి, పరుషములు పరమైనపుడు బిందు సంక్షేపములును, సరళములు పరమైనపుడు లోప సంక్షేపములును వచ్చినవి.

2 "ఉదంత మగు తద్దర్మార్థక విశేషణముల కచ్చ పరమగునపుడు నుగాగమం బగు" (బాల-సంధి-33). అనగా - ధాతువు యొక్క అర్థమును బోధించు తద్దర్మార్థక క్రియావిశేషణముల (చేయు, చేసెడు మొదలగునవి) చివరి ఉత్తునకు అచ్చ పరమైనపుడు నుగాగమము వచ్చుచున్నది. ఉదా : చేయు + అతడు = చేయువతడు ; చేసెడు + అతడు = చేసెడువతడు.

ధాతువిశేషణముతో ఏర్పడే సమాసము కర్మధారయము. కర్మధారయంబు లందు ఉత్తున కచ్చ పరంబగు నపుడు టుగాగమము (బాల-సంధి-28) రావలయును. (కఱకుటమ్ము, నిగ్గుటద్దము - మొదలగునవి). కాని ప్రస్తుతసూత్రము (బాల-సంధి-33) ప్రకారము నుగాగమము వచ్చుచుండుటచే (చేయు నతడు, చేసెడు నతడు) సూరి వానిని కూడ సాధించినాడు. ప్రస్తుత సూత్రమునకు అవకాశము కల్పించుటకే బాల-సంధి-28వ సూత్రమున 'అగు' నని చెప్పుట గమనార్హము. కాని ఈ నుగాగమము రాని కొన్ని ప్రాచీన ప్రయోగములును కన్పించు చున్నవి. 'కొల్చురగ సంఘములు' (కొల్చు + ఉరగ) అని బసవపురాణము (3 ఆశ్వా - 1959) నను, 'మూర్తికుని నోర వెడలగ్ని దీపు లనగ (వెడలు + అగ్ని) అను హంసవింశతి (5ఆ) లోను నుగాగమము కనబడక పోవుట గమనించదగినది.

3. "షష్ఠీసమాసంబునం దుకార ఋకారముల కచ్చ పరమగు నపుడు నుగాగమం బగు" (బాల-సంధి-34) - షష్ఠీతత్పురుష సమాసములలో పూర్వశబ్దము చివర నున్న ఉకార ఋకారములకు అచ్చ పరమైనచో నుగాగమ మగునని అర్థము. ఉదా : రాజా + ఆజ్ఞ = రాజానాజ్ఞ ; విధాత్పు+అనతి = విధాత్పూనతి.

కాని, కొన్ని ప్రాచీన ప్రయోగములలో నుగాగమము రాని రూపములును కన్పించుచున్నవి. అందువలన ప్రాథవ్యాకరణకర్త- "కొన్నిచోట్ల షష్ఠీసమాసంబునం

దుకారంబున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబు నగు” (ప్రాథ-సంధి-10)- అని సూరి సూత్రమును సవరించినాడు. ఇది కేవలము ఉకారాంతములకే వర్తించుచున్నది కాని, ఋకారాంతములకు వర్తించుట లేదని గమనింపలెను. అంతేకాక ‘నుగాగమంబునకు లోపంబును అగు’ అనుటచే, నుగాగమ ప్రాప్తిని ప్రాథవ్యాకరణకర్త అంగీకరించినట్లే అని విశదమగును. కనుక దీనిని సూరి సూత్రమునకు సవరణమనుట కంటే, వివరణమనుట సమంజసము. ఉదా: గోకులము + ఇల్లిలు = గోకులమిల్లిలు (హరి-పు-5ఆ); బచ్చు+ఇంట = బచ్చింట (పాండు -3ఆ); శిరసు + అందము = శిరసందము (కళా-7ఆ).

4. “ఉదంత స్త్రీసమములకును, బుంపులకు, నదంత గుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల-సంధి-35). అనగా- ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము లోపించిన ఉదంత స్త్రీసమ శబ్దములకును, కర్మధారయములందు మువ్వర్ణమునకు ఆదేశముగా వచ్చిన పుంపులకును, అదంతములైన గుణవాచకములకును, తద్దిత ప్రత్యయమైన ‘తనము’ పరమైనచో నుగాగమ మగు నని అర్థము. ఉదా: సాగసుందనము, సరసపుందనము, తెల్లందనము - మొదలగునవి.

5. “సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-36)- అన్న సూత్రము ప్రకారము తొలి యచ్చమీది వర్ణములన్నియు లోపించి - ప్రాత+ఇల్లు = ప్రాయిల్లు, లేత + దూడ = లేదూడ - మొదలగురూపము లేర్పడును. ఆ తరువాత - “లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల -సంధి-37) - అను సూత్రము ప్రకారము నుగాగమ మగుచున్నది. ఈ ఆగమ సువర్ణము ద్రుతము కావున ద్రుతకార్యము జరిగి ప్రాగెంపు, లేగొమ్మ, పూదోట వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి. కాని- మీదు + కడ= మీగడ; కెంపు + తామర = కెందామర; చెన్ను + తొవ = చెందొవ - వంటి రూపములలో పై సూత్రము ప్రకారము (బాల-సంధి-36) తొలియచ్చమీది వర్ణములన్నిటికిని లోపము నిత్యము. లుప్తశేషమునకు ద్రుతకార్యమగును. అందువలన మీదుకడ, కెంపుతామర, చెన్నుదొవ, వంటివై కల్పిక రూపములు కలుగవు. అందువలననే సూత్రమున ‘బహుళము’ అనుపదము నిబంధింపబడినది.

కాగా - ప్రాతాదులకు వలెనే క్రొత్తాదులకును ఈ నుగాగమము కలుగుచున్నది. అందువలన “క్రొత్త శబ్దమున కార్హక్షరశేషంబునకుం గొన్ని యెడల నుగాగమంబును,

గొన్ని యెడల మీది హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు” (బాల-సంధి-38)- అని సూరి సూత్రించినాడు. అనగా క్రొత్త శబ్దమునకు కూడ ఆద్యక్షరశేషమై, దానికి పరుషములు పరమైనచో కొన్ని చోట్లనుగాగమ ద్రుతకార్యములును, కొన్నిచోట్ల ద్విత్వమును అగు నని అర్థము. ఉదా: క్రొత్త + చాయ = క్రొంజాయ ; క్రొత్త + పాగ = క్రొంబొగ (భాస్కర-యుద్ధ-7-19); క్రొత్త + తావి = క్రొత్తావి (విరాట-2-236); క్రొత్త + కారు = క్రొక్కారు (విరాట-2-83) మొదలగునవి.

కాగా -పరుషేతరములు పరములగునపుడు, నుగాగమప్రాప్తి లేమిచే వానికి ద్విత్వము వచ్చును. ఉదా: క్రొత్త + గండి = క్రొగ్గండి (కుమార -11-702); క్రొత్త + నన = క్రొన్నన.

సూరి ఈ సూత్రమును ‘క్రొత్త’ శబ్దమునకే విధించినట్లున్నను, వృత్తియందు- ‘కెంధాళి, కెంజడలు’ వంటి ప్రయోగములున్నవని చెప్పినాడు. కనుక ఈ సూత్రము ‘కెంపు’ మొదలైన వానికి కూడ వర్తించునని భావము.

అంతేకాక- “బహుళగ్రహణము చేతఁ గ్రొత్త కుండ లిత్యాదులకు లోపంబు లేదు” అని చెప్పినాడు. దానివలన క్రొత్త + కుండ = క్రొత్తకుండ అనియే యగును. అందుకు కారణము బహుళగ్రహణమున విషేధము కూడ అంతర్భవింపి యుండుటయే.

కాగా -క్రీగడుపు, క్రీగాలు వంటి రూపములలో ‘క్రీందు’ శబ్దమున కంతటికిని ‘క్రీ’ అనునది ఆదేశమగుచున్నది. అందువలననే సూరి- “క్రీందు శబ్దమునకు లుప్తశేషమునకు ద్వీర్థము బహుళగ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది” (బాల-సంధి-38-వృత్తి) అని జ్ఞాపకము చేసినాడు.

ఇట్లున్నట్టికిని సరిపోవునట్లు బాల-సంధి-36 వ సూత్రమున ‘బహుళము’ అను పదమును ప్రయోగించి అన్ని రూపములకు వీలు కల్గించినాడు సూరి.

‘అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొక్కచో గానంబడియెడె” (బాల-సంధి-39)- అన్న సూత్రములో సూరి ఈ నుగాగమాదులువచ్చిన మరొకొన్ని రూపములను చూపినాడు. ఉదా: పది + తొమ్మిది = పందొమ్మిది; తొమ్మిది + పది = తొంబది (కర్ణ-1-102); నెల + నడుము = నెన్నడుము; నిండు + వెల = నివ్వెల- మొదలైనవి.

ప్రస్తుత ఉదాహరణములలో సూరి కేవలము తెలుగు శబ్దములనే చెప్పుట వలన దానికి పూరణముగా ప్రాథవ్యాకరణకర్త ఈ నుగాగమాదులు తత్సమ శబ్దములు

పరమగునపుడును కలుగుచున్నవని ఇట్లు చెప్పినాడు- “సమాసమందుఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును నుగాగమాదులు గానంబడియెడి” (ప్రాథ-సంధి-12)- అనగా సమాసమందు ఉత్తరపదముగా తత్సమపద మున్నపుడును నుగాగమ మగునని ప్రాథమ్యాకరణకర్త అభిప్రాయము. ఉదా: ముందు + కోపము = ముంగోపము (విరాట-3ఆ); వెల్లి + చామరము = వింజామరము (ఆముక్త-4ఆ).

3. యుగాగమము :

1. “కర్మధారయంబులం దుత్పన్న కచ్చ పరంబగునపుడు యుగాగమం బగు” (బాల-సంధి-28). అనగా- కర్మధారయమునందును తత్పురుషము నందును పూర్వపదము చివరి ఉత్వమునకు అచ్చ పరమైనయెడల యుగాగమము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: కర్మధారయమునకు కఱకు + అమ్ము = కఱకుటమ్ము; సరసపు + అలుక = సరసపుటలుక- ఇట్టివే - తేనెటీగ, పల్లెటూరు, పక్కటెముక - మొదలగునవి. తత్పురుషములకు -వేల్పు + ఆవు = వేల్పుటావు; సముద్రము + ఒడ్డు = సముద్రపుటొడ్డు.

సూత్రములోని ‘అగు’ అను పదమునుబట్టి ఈ యుగాగమము నిత్యము అని అనిపించును. కాని, పెక్కు + ఎడల = పెక్కెడల (ఉర్వీ-4-264) అన్న తిక్కన ప్రయోగములో యుగాగమము లేదు. అట్లే ‘మిద్దెయిల్లు’ వంటి యుగాగమ రహిత రూపములే వ్యవహారమున నున్నవి కాని, ‘మిద్దెటిల్లు’ వంటి రూపములు లేవు. అట్లే ‘పెంకుటిల్లు’ వంటి యుగాగమ రూపమే కాని ‘పెంకిల్లు’ వంటి రూపములును లేవు. కనుక ఈ సూత్రమును విభాషగా చెప్పినచో సమంజసముగా నుండెడిది.

కాని కర్మధారయమున ‘పెన్వారుల’కు అచ్చపరమగునపుడు యుగాగమము కాక ద్విత్వము కన్పించుచుండుటచే ప్రాథమ్యాకరణకర్త-“తఱచుగఁ గర్మధారయ సమాసంబునం బెన్వారుల కడహల్లన కచ్చ పరంబగునపుడు ద్విత్వంబు గానంబడియెడి” (ప్రాథ-సంధి-9)- అని చెప్పి - పెను + అదరులు = పెన్నదరులు (రామా - యుద్ధ); పెను + ఉర్ది = పెన్నుర్ది (పాండు - 3ఆ); పెను + ఒడలు = పెన్నొడలు (భోజ - 6ఆ)- వంటి ప్రయోగములను చూపినాడు. కనుక ఇది అంగీకరించవలసినదే.

2. “కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాది శబ్దముల కచ్చ పరంబగునపుడు యుగాగమము విభాష నగు” (బాల-సంధి-29). అనగా- కర్మధారయసమాసములో పేరు మొదలైన శబ్దములకు అచ్చ పరమైనచో యుగాగమము విభాషగా నగునని అర్థము.

ఉదా: పేరు + ఉరము = పేరుబురము, పేరురము; చిగురు + ఆకు = చిగురుటాకు, చిగురాకు; పొదరు + ఇల్లు = పొదరుటిల్లి, పొదరిల్లు.

ఇక్కడ సూత్రమున 'కర్మధారయ సమాసము' లో అని చెప్పుటవలన ఇది కర్మధారయమునకే వర్తించును కాని, తత్పురుషములకు వర్తించ దని గ్రహించవలెను.

4. రుగాగమము :

1. "పేదాదిశబ్దంబుల కాలు శబ్దంబు పరంబగునపుడు కర్మధారయమునందు రుగాగమం బగు " (బాల-సంధి-30)- అనగా కర్మధారయ సమాసమునందు పేద మొదలగు శబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరగునపుడు రు వర్ణము ఆగమ మగునని అర్థము. పేద , బీద, ముద్ద, బాలెంత, కొమ, జవ, ఐదువ, మనుమ, గొడ్డు - ఇవి పేదాదులు. ఉదా:పేద+ఆలు = పేదరాలు; బీద + ఆలు = బీదరాలు. ఇట్లే ముద్దరాలు, బాలెంతరాలు, కొమరాలు, ఐదువరాలు, మనుమరాలు, గొడ్డరాలు మొదలగునవి. 'గొడ్డరాలు' అను రూపమునకు 'గొడ్డరాలు' అను రూపమును కన్పించుచున్నది. అట్లే 'జవరాలు' అను రూపమున 'జవ్వనిశబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది' అని సూరి జ్ఞాపకము చేసి, 'ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్ర' నను మనుచరిత్రలోని పద్యము నుదాహరించినాడు.

2. కర్మధారయ సమాసములలో ఈ 'ఆలు' శబ్దము కేవలము తెలుగు శబ్దములపైనే కాక, తత్సమశబ్దములపైనను కనించుచున్నది. అందువలన సూరి- "కర్మధారయంబునందత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్సంబునకుత్సంబును రుగాగమంబు నగు" (బాల-సంధి-31) అని సూత్రీకరించినాడు. అనగా కర్మధారయ సమాసములలో తత్సమశబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరమైనచో, ఆ తత్సమ శబ్దము పైని అత్సమునకు ఉత్సము వచ్చి, తరువాత రుగాగమ మగునని అర్థము. ఉదా: ధీర + ఆలు = ధీరురాలు; గుణవంత + ఆలు = గుణవంతురాలు.

ఇచ్చట 'ఆలు' శబ్దమునకు 'భార్య' అను మరొక అర్థ మున్నను, ప్రస్తుత సందర్భమును బట్టి 'స్త్రీ' అని మాత్రమే గ్రహింపవలె నని నిర్దేశించినాడు. అందువలన పేదరాలు అనగా పేదయైన స్త్రీ అనియు, ధీరురాలు అనగా ధైర్యముగల స్త్రీ అనియు అర్థమును గ్రహింపవలెను.

సూత్రములో 'కర్మధారయంబునందు' అని నిర్దేశించుట చేత ఈ రుగాగమము కర్మధారయ సమాసములకే పరిమితమని గ్రహింపవలెను. కాని తత్పురుష సమాసములలో కూడ ఆలు శబ్దము చేరి 'పేదయాలు, ధీరునాలు' వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి. అప్పు డవి వ్యవృత్తురుష సమాసములై పేదవానియొక్క భార్య, ధీరునియొక్క భార్య అను అర్థముల నిచ్చును. అట్టి ప్రయోగములలో రుగాగమము కలుగదు. కనుక సూరి కర్మధారయములకే దీనిని విధించుట, తెలుగువ్యాకరణ విధానము నెరిగి చేసిన రచన యని స్పష్టమగుచున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.118).

5. పుగాగమము :

"తామర కాకు పరంబగునప్పుడు పుగాగమం బగు" (ప్రాథ -సంధి-8)- 'తామర' శబ్దము 'తామరస' శబ్దము యొక్క తద్భవరూపము. దీనికి 'ఆకు' పరమైనప్పుడు 'పు' వర్ణము ఆగమముగా వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: తామర + ఆకు = తామరపాకు . నాచన సోమనాథుని 'తామరపాకు నీరువలె' (ఉ.హరి-3ఆ) వంటి ప్రాచీన కవుల ప్రయోగము లాధారముగా ప్రాథమికవ్యాకరణకర్త ఈ సూత్రమును రచించియుండును. కానీ, సూత్రమున 'అగు' అని నిత్యముగా కాక, 'వికల్పంబుగా నగు' నని చెప్పవలసియుండినది. లేనిచో 'తామరాకు' వంటి లోకప్రసిద్ధ వ్యవహారములకు అవకాశము లేకుండ పోవును.

6. ముగాగమము :

"ధ్వన్యనుకరణ శబ్దముల కను ధాతువు పరంబగచో కొన్ని యెడల ముగాగమం బగు" (ప్రాథ -సంధి-19). అనగా -ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములైన కనకన, సలసల వంటి శబ్దములకు 'అను' ధాతువును చేర్చినచో ముగాగమ మగు నని సూత్రార్థము. ఉదా : కనకన + అను = కనకనమను (రామా -6ఆ); సలసల + అను = సలసలమను (పాండు-5ఆ).

7. పుగాగమము :

"ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు పుగాగమం బగు" (బాల-సంధి-54). అనగా -ఉదంతమైన నామముపై అను ధాతువును చేర్చినచో పు వర్ణము ఆగమము గా నగు నని అర్థము. ఉదా: ఇయంధేను + అనె = ఇయంధేనువనె.

ఈ విధముగా బాల-ప్రాథమికవ్యాకరణ కర్తలు ఆగమ రూపములను ప్రదర్శించినారు.

6. వికల్పము

వికల్పమనగా సూత్రమున విధింపబడిన కార్యము జరుగుట లేదా జరుగకుండుట. అనగా సూత్రవిధి ప్రవర్తించుటవలన ఒక రూపమును, ప్రవర్తించకపోవుట వలన మరియొక రూపమును కలుగును.

1. “ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రుత్వ చువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంది వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-2). అనగా-ఉకారాంతములైన ను, కౌఱకు, కు, అందు-లకును (ప్రథమేతర విభక్తులకును), శత్రుత్వ చువర్ణము చివరి ఉకారమునకును, అచ్చుపరమైనచో సంది వైకల్పికముగా నగు నని అర్థము. ఉదా: నన్నున్ + అడిగె = నన్నడిగె, నన్నునడిగె; వచ్చుచున్ + ఉండెను = వచ్చుచుండెను, వచ్చుచునుండెను.

ఉత్తున కచ్చు పరమగునప్పుడు సంది కావలసియుండగా, ప్రస్తుత సూత్రముచే వికల్పరూపము లేర్పడుచున్నది.

2. అదంతములైన శబ్దములకు అచ్చు పరమైనప్పుడును సంది వికల్పముగా జరుగుచున్నది (బాల-సంధి-4). ఉదా: మేన+అల్లుడు=మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు; పుట్టిన+ఇల్లు=పుట్టినిల్లు, పుట్టిన యిల్లు. సందియైనప్పుడు ‘మేనల్లుడు’ అనియు, సంది కానప్పుడు యదాగమము కలిగి ‘మేనయల్లుడు’ అనియు వచ్చును.

3. “ఏమ్యాదుల ఇత్తునకు సంది వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-5)- ఏమి, మఱి, కిష్య (ష్యీవిభక్తియందు వచ్చు ‘కి’ ప్రత్యయము), అది, అవి వంటి ఏమ్యాదుల చివరి ఇకారమునకు, అచ్చుపరమైనచో సంది వైకల్పికముగా నగునని అర్థము. ఉదా: ఏమి+అంటివి=ఏమంటివి, ఏమియంటివి ; హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె, హరికినిచ్చె.

4. “క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంది వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-6). అనగా-క్రియా పదములచివరి ఇత్వమునకు సంది వైకల్పికముగా అగునని అర్థము. ఉదా: వచ్చిరి + అప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరియప్పుడు; వచ్చితిమి + ఇప్పుడు = వచ్చితిమిప్పుడు, వచ్చితిమియిప్పుడు.

ఇట్లు చిన్నయసూరి వికల్పరూపములను వివరించినాడు.

7. విభాష

“సవేతి విభాషా” - అనగా చైకల్పికమును, నిషేధమును కలిసియున్నచో విభాషయనబడును. అట్లుకాక- ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష, అన్యత్వము అను నాల్గును లిసియున్నచో బహుళము అనబడును. బహుళగ్రహణమున విభాషకూడ అంతర్భవించియే ండుటవలన ఆరూపములుకూడ ఇందు గ్రహింపబడినవి.

1. “అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు” (బాల-సంధి-4). అనగా- అదంతశబ్దములకు అచ్చుపరమైనచో సంధి బహుళముగా వచ్చును. అందువలన మేనల్లుడు (ప్రవృత్తిరూపము), మేనయల్లుడు (అప్రవృత్తిరూపము) వంటి వికల్పరూపములతో బాటు- “బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు” అని చెప్పి, అమ్మయిచ్చెను (స్త్రీవాచకము), దూతయితడు (తత్సమము), చెలువుడ యిందము (సంబోధనాంతము) వంటి వానిలో ప్రవృత్తిరూపములను నిషేధించినాడు సూరి.

2. “ప్రథమమీది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు” (బాల-సంధి-13)- అన్న సూత్రములో ప్రథమావిభక్త్యంతశబ్దములకు పరుషములు పరమైనచో సరళములు వచ్చునని చెప్పి-వాడు గొట్టె (ప్రవృత్తిరూపము), వాడు కొట్టె (అప్రవృత్తిరూపము) - అను రూపముల నిచ్చినాడు సూరి. ఆతరువాతి సూత్రమున “తెనుగుల మీది సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవలు రావు” (బాల-సంధి-14)- అని చెప్పి- వాడు కంసారి, వీడు చక్రపాణి వంటి రూపములలో నిషేధమును చెప్పినాడు.

3. “ద్రుత ప్రకృతికములమీది పరుషములకు సరళములగు” (బాల-సంధి-16) అనియు, అట్లు వచ్చిన “ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందుసంశ్లేషంబులు విభాష నగు”- అనియు చెప్పి పూచెంగలువలు, పూచెంగలువలు, పూచెన్గలువలు (ప్రవృత్తిరూపములు), పూచెనుగలువలు (న్యత్వమువలన ఏర్పడిన అప్రవృత్తిరూపము) అను రూపములను సాధించినాడు సూరి. ఆ తరువాత- “తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు” (బాల-సంధి-23)- అన్న సూత్రమున తాను నేను శబ్దముల చివరి ద్రుతమునకు సంశ్లేషరూపము నిషేధింపబడినది.

4. “అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని, ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-20) అన్న సూత్రములో- వాక్యము చివరనున్న ద్రుతమునకుగాని, ద్రుతస్వరమునకుగాని లోపము బహుళముగా వచ్చునని చెప్పినాడు సూరి. అందువలన- వాడు వచ్చెన్, వాడు వచ్చె, వాడు వచ్చెను- అను రూపము లేర్పడినవి. కాగా, గురువు చివరగల పద్యముల తుదనున్న ద్రుతమునకు లోపము రాదని నిషేధించి- “అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు బుధ సేవన్” అని ఉదాహరించినాడు.

5. “కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాది శబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమము విభాషగా నగు” (బాల - సంధి-29)- కర్మధారయ సమాసములలో ఉదంతశబ్దములకు అచ్చు పరమైనచో నిత్యముగా వచ్చు టుగాగమము, పేర్వాది శబ్దములు పరమైనచో విభాషగా వచ్చుచున్నది. ఉదా-పేరురము (అప్రవృత్తి), పేరుటురము (ప్రవృత్తి). విభాష యనుటచేత పేరాకలి, పేరింపు వంటి వానిలో టుగాగమము రాదు. అట్లే వాలుటమ్ము (భార-శల్య-1-167) వంటి వానిలో అప్రవృత్తిరూపము ఉండదు.

6. సమాసమున ప్రాత, క్రొత్త వంటి శబ్దములకు అద్యక్షరశేషమై, నుగాగమ ద్రుతకార్యములు జరిగి - ప్రాగెంపు, కెందామర, క్రొంజాయ, క్రొంజీకటి (వసు-4-10) వంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి. ‘ప్రాతయిల్లు, క్రొత్తవెనుట’ వంటివి అప్రవృత్తిరూపములు. ‘మీఁగడ, కెందామర’ వంటి వానిలోనిది నిత్యముగా వచ్చుచున్నది. కాగా- “సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు సంశ్లేషరూపము నిషేధింపబడినది. అందువలననే “వ్యవస్థిత విభాషచే నీ ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు” అని బాల-సంధి-37 సూత్రవృత్తియందు జ్ఞాపకము చేసినాడు సూరి. అట్లే- “విధాన సామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము లేదు” (బాల-సంధి-25-వృత్తి) అను దానినిబట్టి ‘ప్రాసుగెంపు, క్రాసుజాయ’ వంటి స్వత్వరూపములును పరిహరింపబడినవి.

7. “అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-45)- సమాసవృత్తియందు పూర్వశబ్దముపై నగలఅది, అవి శబ్దములలోని అత్వమునకు లోపము బహుళముగా అగుచున్నది. అందువలన- నాది, నావి వంటి ప్రవృత్తిరూపములును, నాయది-నాయవి వంటి అప్రవృత్తి రూపములును, కలుగుచున్నవి. కాగా- ఉదంత తద్దర్పార్థక విశేషణములమీది అది, అవి శబ్దముల అత్వమునకు లోపము రాదని నిషేధింపబడినది. కనుక- ‘వచ్చునది, వచ్చునవి’ వంటి రూపములు మాత్రమే ఉండును.

8. “పద్మాదులు పరంబులగునప్పుడు మువ్వర్లకంబునకు లోప పూర్ణబిందువులు విభాషనగు” (బాల-సంధి-46) అను సూత్రము ప్రకారము- ‘భయపడియె, భయంపడియె’ వంటి ప్రవృత్తి రూపములును, ‘భయముపడియె’ వంటి అప్రవృత్తి రూపమును కలుగుచున్నవి. కాగా- “ఈకార్యము కర్తువాచి మువ్వర్లకమునకుఁ గలుగదు”- అన్నవృత్తినిబట్టి ‘గజము పడియె’ అశ్వము పడియె అను రూపములు మాత్రమే ఉండును. ఇక్కడ విభాషచే లోప (గజపడియె), పూర్ణబిందువు (గజంపడియె)లు నిషేధింపబడినవి.

9. “మధ్యమపురుష మువ్వర్లకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునప్పుడు లోపము విభాష నగు” (బాల-సంధి-47)- ఆశీ శ్వాప సంప్రార్థన విధులందు వచ్చు మధ్యమ పురుష మువ్వర్లమునకు హల్లుకాని, అవసానముకాని పరమగునప్పుడు లోపము విభాషగా నగునని అర్థము. అందువలన- ‘చూడునన్ను, ఇటు చూడు’ వంటి ప్రవృత్తి రూపములను, ‘చూడునన్ను, ఇటు చూడుము’ వంటి అప్రవృత్తి రూపములును కలుగుచున్నవి.

సూరి ఈ సూత్రమున ‘విభాష’ అని చెప్పినను, ప్రవృత్తి అప్రవృత్తి రూపములనే చూపినాడు కాని, నిషేధరూపమును చూపలేదు. కాని వృత్తిలో- ‘చూడుమనియె, వినుమనియె’ వంటి రూపములలో అచ్చ పరమైనది కనుక లోపము రాదని చెప్పినాడు. కాని అది నిషేధమని భావించుటకు వీలు లేదు. సూరి సూత్రమున హల్లులకు మాత్రమే చెప్పినాడు కనుక అచ్చలమీద విధించిన ఈ నిషేధము వానికి వర్తింపదు. కనుక ఇచ్చట విభాషయను పదము నుపయోగించుటలోని సామంజస్యము విచారణీయము.

ఇట్లే- “వృత్తిరేక మధ్యమ మువ్వర్లకంబున కెల్లయెడల లోపంబు విభాష నగు” (బాల-సంధి-48) అన్న సూత్రమున కూడ- నమ్మకుము+ఇట=నమ్మకిటు, నమ్మకుమిట- అని వికల్పరూపములనే సూరి ఇచ్చియున్నాడు. ఇచ్చటకూడ విభాషలో ఉండవలసిన నిషేధము కన్పించదు. అంతేకాక- హల్లు పరమైనప్పుడు వలె అచ్చ పరమైనప్పుడును లోపించుట ఇచ్చటి విశేషము.

10. “ఆప్రేడితంబు పరంబగునప్పుడు మధ్యమముడుబ్బలకు లోపంబు విభాషనగు” (బాల-సంధి-49). అనగా- ఆప్రేడితము పరమగునప్పుడు మధ్యమపురుష మువ్వర్లక- డువ్వర్లకములకు లోపము విభాషగా నగునని అర్థము. ఇక్కడకూడ సూరి- ఉండుము+ఉండుము=ఉండుండుము (ప్రవృత్తి), ఉండుముండుము (అప్రవృత్తి).

కొట్టుడు+కొట్టుడు=కొట్టుకొట్టుడు (ప్రవృత్తి), కొట్టుడుకొట్టుడు (అప్రవృత్తి)- అను వికల్పరూపములనే చూపినాడు కాని, విభాషలో ఉండవలసిన నిషిద్ధరూపములను చూపకుండుట విచారణీయము.

11. “అనుకృతిని సమశృబ్దముతుది యత్తున కోత్వము విభాష నగు” (బాల-సంధి-74). అనగా- సమశృబ్దము యొక్క తుది అత్వమునకు ఓత్వము విభాషగా నగు నని అర్థము. ఉదా: తుభ్యంనమః+అనె=తభ్యంనమోయనె (ప్రవృత్తి), తుభ్యంనమ యనె (అప్రవృత్తి). ఇచ్చట కూడ విభాషలో నుండవలసిన నిషేధము కన్పించదు.

ఇట్లు విభాష రూపములు వివరింపబడినవి.

8. బహుళము

బహుళ మనగా అనేకవిధము లని అర్థము.

“క్వచిత్ ప్రవృత్తిః క్వచి దప్రవృత్తిః

క్వచి ద్విభాషా క్వచి దన్యదేవ”-అని.

అనగా- ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష, అన్యత్వము అని బహుళము నాలుగు విధములు. ప్రవృత్తి అనగా నిత్యముగా వచ్చుట; అప్రవృత్తి యనగా నిత్యముగా రాకుండుట; విభాష యనగా వికల్పముతో బాటు నిషేధమును కూడియుండుట; అన్యత్వమనగా సూత్రమున నిర్దేశించిన విధానమునకు బదులు మరొకటి జరుగుట. ఇన్ని విధానములకును అనుకూలత కల్పించుటకు ‘బహుళము’ అని వాడబడును.

1. “అత్తునకు సంధి బహుళము” (బాల-సంధి-4)- అనగా అదంతశబ్దములకు అచ్చుపరమైనచో సంధి అగునని అర్థము. ఉదాః మేన+అల్లుడు=మేనల్లుడు (ప్రవృత్తి), మేనయల్లుడు (అప్రవృత్తి). బహుళగ్రహణముచే- స్త్రీవాచక(అమ్మయిచ్చెను), తత్సమ(దూతయితడు), సంబోధనాంతము (చెలుపుడ యిందము) లకు సంధి జరుగదు (బాల-సంధి-4-వృత్తి) అని నిషేధింపబడినది. కనుక అది విభాష. కాగా- “తామరకాకు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు” (ప్రాథ-సంధి-8)- అన్నచోట అన్యత్వము (తామర+ఆకు=తామరపాకు) కన్పించుచున్నది. ఇట్లే- ఒక+ఒక = ఒకానొక.

2. “ప్రథమమీది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు” (బాల-సంధి-3). అనగా- ప్రథమావిభక్తి రూపములకు కవటతవలు పరమైనచో గ స డ ద వ లగును. ఉదాః వాడు+కొట్టె=వాడుగొట్టె (ప్రవృత్తి), వాడుకొట్టె (అప్రవృత్తి). పై విధి “తెనుగులమీది సాంస్కృతికపరుషములకు రాదు” (బాల-సంధి-14)- కనుక- వాడు+కంసారి=వాడు కంసారి అనియే యుండును (నిషేధము). కాని- వీరల్గొప్పించిన (ఉ.హరి-4ఆ), వేపణములు (విజ్ఞా-ప్రాయశ్చిత్తకాండ) వంటి ప్రయోగములలో సాంస్కృతికపరుషములపైనను కన్పించుచున్నదని ప్రాథకరణవ్యాకర్త (సంధి-6) చెప్పినాడు. తిక్కనవంటి మహాకవియు ‘ఏంత గుమతులైన’ అని ప్రయోగించుట ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పిన విషయమునే బలపరుచుచున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు. 97).

ద్వంద్వసమాసములలో పూర్వశబ్దముపైన పరుషములున్నచో గ స డ ద వ లు నిత్యముగా కన్పించుచుండుటచే “ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గ స డ ద వ లగు” (బాల-సంధి-15) అని సూరి చెప్పినాడు. ఉదా: కాలు+చేయి=కాలుసేతులు; తల్లి+తండ్రి=తల్లిదండ్రులు.

కాని ప్రాథవ్యాకరణకర్త- కండెతుండెములు, రాకపోకలు వంటి రూపములను చూపి, “కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీది చ త ప లకు స డ ద వ లు గానంబడవు” (ప్రాథ-సంధి-6)- అని సూత్రీకరించినాడు.

3. “సమాసంబులం బ్రాతాదుల తొలియచ్చు మీది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-36) అన్న సూత్రములలో ప్రాతమొదలైన శబ్దములు పూర్వశబ్దములుగా నుండి, అవి తరువాతి శబ్దముతో సమసించినప్పుడు, వాని తొలియచ్చుమీది వర్ణములకు లోపము బహుళముగా అగునని అర్థము. ‘బహుళము’ అనుటవలన - ఉదా: ప్రాత+ఇల్లు=ప్రాయిల్లు(ప్రవృత్తి) ; ప్రాతయిల్లు (అప్రవృత్తి). మీగడ, కెందామర, చెందావ- వంటి వానిలో పైసూత్రము (బాల-సంధి-36) వలన మిగిలినదానికి(బహుళమునకు) ద్రుతకార్యము నిత్యముగా జరుగుచున్నది. ‘క్రొత్తుండల’ వంటి వానిలో లోపము నిషేధింపబడినది. కాగా-‘క్రీగడుపు’ వంటి వానిలో అన్యత్వమును కన్పించుచున్నది.

4. “ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-41). అనగా- ఆమ్రేడితము పరమందున్నప్పుడు పూర్వశబ్దము యొక్క విభక్తికి లోపము బహుళముగా నగు నని అర్థము. అందువలన- విభక్తిలోపము కలిగినచో- అప్పటికిన్+అప్పటికిన్=అప్పటప్పటికిన్- అని యగును. ఇచ్చట సూరి “ఇంచుక నా డిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచేత అంతిమాక్షరలోపం బగు”- అన్న వృత్తిని బట్టి- ఇంచుక+ఇంచుక=ఇంచించుక (అంతిమ కకారలోపము), నాడు+నాడు=నానాడు (అంతిమడువర్ణలోపము)- అను రూపములును కలిగినవి. అందడుకులు, చెల్లాచెదరు, తుత్తునియలు వంటి వానిలో పెక్కుమార్పులు సంభవించుచున్నవి కనుక అవి అన్యత్వమునకు ఉదాహరణము లనవచ్చును.

5. “అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సంధి-45). అనగా - సమాసములలో పూర్వపదము పైనున్న అది - అవి

శబ్దములోని అత్తునకు లోపము బహుళముగా నగునని అర్థము. ఉదా : నా+అది = నాది, నాయది; నా+అవి = నావి, నాయవి. కాగా ఉదంత తద్దర్పార్థ విశేషణముల మీది అత్తునకు లోపమురాదని సూరి వృత్తిలో చెప్పినాడు. ఉదా: వచ్చు + అది = వచ్చునది; వచ్చు + అవి = వచ్చునవి. ఇచ్చట “ఉదంతమగు తద్దర్పార్థ విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-33) అను సూత్రము ప్రకారము సుగాగమము కలిగి - వచ్చునది, వచ్చునవి వంటి రూపము లేర్పడినవి.

అట్లే ఇదంతములైన తద్దర్పవిశేషణముల మీది అత్తునకు లోపము నిత్యమని అదే సూత్ర వృత్తియందు సూరి చెప్పినాడు. కనుక - వచ్చెడి + అది = వచ్చెడిది; వచ్చెడి+అవి = వచ్చెడివి.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు బహుళ విధి వలన కలుగు చున్న రూపభేదములను ప్రదర్శించినారు.

9. లోపము

“అదర్శనం లోపః” - లోపమనగా కనిపించకపోవుట. కొన్ని పదములు ఒకదాని కొకటి సన్నిహితముగా నున్నప్పుడు ఆగమాదేశాది రూపములు కలిగినట్లే, కొన్నిచోట్ల విసర్గ ద్రుతము వంటి వానికి లోపమును కలుగుచున్నది. కనుక బాల-ప్రాథ వ్యాకరణకర్తలు ఇట్లు లోపించుట వలన కలిగిన రూపములను ఈ సంధిపరిచ్ఛేదముననే సూత్రీకరించినారు.

1. ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరమైనచో ఆ ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును (బాల-సంధి-18) - ఉదా: వచ్చెను + గోవులు = వచ్చెగోవులు; మెఱసెను + ఖడ్గము = మెఱసెఖడ్గము.

2. వాక్యము చివరనున్న ద్రుతమునకుగాని, ద్రుతస్వరమునకుగాని లోపము బహుళముగా నగును (బాల-సంధి-20). ఉదా: వాడువచ్చె (ద్రుతలోపము); వాడువచ్చెన్ (ద్రుతస్వరలోపము); వాడువచ్చెను (స్వత్వము). ఈ విధి గురువు అంతమందుండ వలసిన పద్యములకు వర్తించదు. ఉదా: అతిశయముగ బుద్ధిమంతు డగు బుధసేవన్.

3. “సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు” (బాల - సంధి - 24). అనగా- సమాసమున పూర్వపదాంత్యమున నున్న ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: ఎల్లన్ + అర్థములు = ఎల్లయర్థములు; ఎల్లన్ + కలుషములు = ఎల్ల కలుషములు.

4. షష్ఠీసమాసములందు ఉకారమునకు అచ్చు పరమైనప్పుడు రావలసిన నుగాగమము కొందరు ప్రసిద్ధకవుల ప్రయోగములలో కన్పించదు. కనుక- “కొన్ని చోట్ల షష్ఠీసమాసంబునం దుకారంబున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపం బగు” (ప్రాథ-సంధి-10)- అని ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పినాడు. ఉదా: గోకుల మిల్లిలు(హరి-పూర్వ-5ఆ); బచ్చింట (పాండు-3ఆ); శిరసందము (కళా-7ఆ) మొదలైనవి.

5. సమాసమున ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీది వర్ణములకు లోపము (బాల-సంధి-36), లుప్తశేషమునకు నుగాగమమును (బాల-సంధి-37) రాగా, ద్రుతకార్యము

జరిగిపోయిల్లు, లేదూడ, పూదోట' వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి. 'పందొమ్మిది, తొంబది' వంటి వానిలోను లోప-నుగాగమ-ద్రుతకార్యములు జరుగుచున్నవి.

6. అను, కొను మొదలగు ధాతుజ విశేషణములకు హల్లు పరమైనచో చివరి మికారమునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చుచున్నది (ప్రాథ-సంధి-17). ఉదా: రివ్రజమన్నురంబు (భార-సభా-1ఆ); తొడువింటివాడు చన్ త్రోవబోక (ఆము-1ఆ) మొదలైనవి.

7. ఆమ్రేడితంబు పరమైనప్పుడు విభక్తి లోపము బహుళముగా నగును (బాల-సంధి-4). ఉదా: అప్పలప్పటికిన్ (విభక్తిలోపము), అప్పటికప్పటికిన్ (లోపరాహిత్యము); ఇంటింటన్ (విభక్తిలోపము), ఇంటనింటన్ (లోపరాహిత్యము).

8. "హలవసానంబులు పరంబులగునపు డేమి శబ్దము యొక్క మికారమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు" - (ప్రాథ-సంధి-16). అనగా - హల్లుకాని, అవసానముకాని పరమగునప్పుడు 'ఏమి' శబ్దములోని మివర్ణమునకు లోపము పైకల్పికముగా అగు నని అర్థము. ఉదా: నీ కే బ్రాతియే (హరి-పూర్వ-5ఆ); శవముక్రియ నుండె దిదే (భాగ - 9 స్కంధ).

9. "షష్ఠీసమాసమందలి నిలల మీది యచ్చులకు హల్లు పరంబగుచో గొన్ని మెడల లోపంబు గానంబడియెడి" (ప్రాథ-సంధి-17). అనగా - షష్ఠీసమాసమున గ్రూర్వపదాంత్యమున నున్న నిగాగమ లడాగమముల మీది అచ్చులకు హల్లు పరమైనచో కొన్నిచోట్ల ఆ అచ్చులకు లోపము వచ్చుచున్నది. ఉదా: ఇంద్రున్వలెన్ (ఉత్తరరామా-2ఆ); తూలె రజనీచర భాస్కరబింబముల్ రుచల్ (రామాభ్యు - 5ఆ).

10. అది, అవి శబ్దములలోని అత్తునకు, సమాసవృత్తి యందు లోపము బహుళముగా నగును (బాల-సంధి-45). ఉదా: నా + అది = నాది; నా + అవి = నావి.

11. పడ్వాదులు పరమైనప్పుడు మువర్ణకమునకు పూర్ణబిందువుతో పాలు లోపమును కలుగుచున్నది (బాల-సంధి-46). ఉదా: భయము + పడియే = భయపడియే (పూర్ణబిందువు), భయపడియే (లోపము); సూత్రము + పట్టె = సూత్రపట్టె (పూర్ణబిందువు), సూత్రపట్టె (లోపము).

12. (అ) “మధ్యమ పురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాష నగు” (బాల-సంధి-47). అనగా - ఆశీశ్వాప సంప్రాప్తన విధులందు వచ్చు మధ్యమపురుష మువర్ణకమునకు, హల్లుకాని అవసానముకాని పరమైనచో ఆ మువర్ణకమునకు లోపము విభాషగా వచ్చును. ఉదా హల్లు పరమైనచో - చూడము+నన్ను = చూడునన్ను (ప్రవృత్తి); చూడుమునన్ను (అప్రవృత్తి); అవసానమున- ఇటు + చూడుము = ఇటుచూడు (ప్రవృత్తి); ఇటు చూడుము (అప్రవృత్తి).

(ఆ) ఈ మధ్యమ పురుష మువర్ణకమునకు అచ్చు పరమైనచో లోపము లేదని (ఉదా: చూడుమనియె, వినుమనియె) సూరి వృత్తిలో చెప్పగా, ప్రాథవ్యాకరణకర్త “మధ్యమ పురుష మువర్ణకంబున కచ్చు పరంబగునపుడును గొన్ని యెడల లోపంబు చూపట్టెడి (ప్రాథ-సంధి-18) అని చెప్పి- ఆడిదె నీరు పందెము (కళా-6ఆ), ఎద్ది చెప్పనినన్ (మార్క-1ఆ) అను ప్రయోగములను చూపినాడు. ఇందులో కళాపూర్ణోదయ ప్రయోగమునకు ‘ఆడిదె నీరు పందెము’ అని పాఠాంతరమున్నది. అట్లే మారన ప్రయోగములో యతిభంగమైనది కనుక అదియును సరియైన ఉదాహరణము కాదు.

(ఇ) కాగా - వృత్తిరీకార్థమున నున్న మధ్యమ పురుష మువర్ణకమునకు హల్లుకాని అచ్చుకాని, అవసానముకాని పరమైనచో లోపము విభాషగా అగుచున్నది. ఉదా అచ్చుపరమైనప్పుడు - నమ్మకుము+ఇట = నమ్మకేట, నమ్మకుమిట. హల్లుపరమైనప్పుడు - నమ్మకము + వానిని = నమ్మకువానిని; నమ్మకుమువానిని. అవసానమున- వాని నమ్మకు; వానిని నమ్మకుము.

13. “ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ముడుజ్జులకు లోపంబు విభాష నగు” (బాల-సంధి-49). అనగా - ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు మధ్యమ పురుషయందలి మువర్ణక డువర్ణకములకు లోపము విభాషగా నగును. ఉదా ఉండుము+ఉండుము = ఉండుండుము (ప్రవృత్తి), ఉండుముండుము (అప్రవృత్తి), కొట్టుడు + కొట్టుడు = కొట్టుకొట్టుడు (ప్రవృత్తి), కొట్టుడుకొట్టుడు (అప్రవృత్తి).

14. “విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు” (బాల-సంధి-50). అనగా విసర్గ చివరనున్న పదమునకు ‘అను’ అనుదానిని చేర్చినచో ఆవిసర్గకు లోపము వచ్చును. ఉదా: వర్ణతాంశ్రీ: + అనియె = వర్ణతాంశ్రీయనియె.

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు, ఆయా స్థలములలో లోపము వచ్చుట వలన ఏర్పడిన రూపములను సోదాహరణముగా విరించినారు.

10. అనుకరణసూత్రములు

1. “ధ్వన్యనుకరణ శబ్దముల కనుధాతువు పరంబగుచో గొన్ని యెడల ముగాగమం బగు” (ప్రాథ-సంధి-29). ధ్వన్యనుకరణమును సూచించు పదములు ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు (ఉదా: తళతళ, గడగడ మొదలైనవి). అట్టి శబ్దములకు ‘అను’ పరమైనప్పుడు ముగాగమ మగును. ఉదా: కనకనమను (రామా-6ఆ); సలసలమను (పాండు-5ఆ). సూత్రములో ‘కొన్నియెడల’ అని యుండుట వలన ముగాగమము రానిరూపములును ఉండవచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా: నిగనిగని, తళతళని- మొదలగునవి.

2. “ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబులు ద్విరుక్తంబుల యగు” (ప్రాథ-సంధి-20)- ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు ఎప్పుడును ఒక మారు కాక, రెండు మారులు ఉచ్చరింపబడు నని అర్థము. ఉదా: గడగడ - వడవడ - తళతళ - మొదలగునవి.

కాని జోగేలుమని, పెరిల్లని వంటి అద్విరుక్తములైన శబ్దములు కూడా వాడుకలోను నున్నందున పై సూత్రము సమర్థవంతముగా లేదు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.158).

3. “ఇయ్యవిక్రియా వ్యవహితంబులు నగు” (ప్రాథ-సంధి-21)-ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు సాధారణముగా క్రియలకు ముందే అవ్యవహితముగనే ఉండును . ఉదా: తళతళ మెరసెను; గణగణమ్రోగెను. కాని ప్రస్తుత సూత్రముచేత అవి క్రియలకు వ్యవహితముగా కూడ నుండవచ్చునని స్పష్టమగును. ఉదా: వడవడ జమదగ్ని సూతి వడకెన్ (రామా-4ఆ).

4. “విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు” (బాల-సంధి-50)- విసర్గకు, ‘అను’ శబ్దమును చేర్చి చెప్పినప్పుడు ఆ విసర్గకు లోపము వచ్చును. ఉదా: వర్ణతాంశ్రీ + అనియె = వర్ణతాంశ్రీ యనియె.

5. “అనుకృతిని నమశ్శబ్దము తుది యత్తున కోత్వము విభాషనగు” (బాల-సంధి-51). అనగా - నమశ్శబ్దము చివరి అత్వమునకు విభాషగా ఓత్వము ఆదేశమగు నని అర్థము. ఉదా: తుభ్యంనమః + అనె = తుభ్యం నమో యనె, తుభ్యం నమ యనె. పై సూత్రము (బాల-సంధి-50) ప్రకారము విసర్గకు లోపము రాగా- తుభ్యంనమ + అనె అని యగును. ప్రస్తుత సూత్రము చేత తుది అత్వమునకు ఆదేశముగా ఓత్వము

వచ్చి 'తుభ్యంనమో + అనె' అని అగును. దీర్ఘము మీది సంధిలేనందున యడాగమము కలిగి 'తుభ్యంనమో యనె' అని యగును.

ఓత్వము రాని పక్షమున - 'తుభ్యంనమ + అనె' అని ఉండగా - 'స్త్రి వాచక' తత్సమ సంబోధనాంతములకు సంధిలేదు' అను నియమము ప్రకారము యడాగమము కలిగి 'తుభ్యంనమ యనె' అని యగును.

ఈ సూత్రము నమశ్శబ్దమునకే విధింపబడినప్పటికిని, ఈ కార్యము ఇతరత్ర కూడ కన్పించుచున్న దని సూరియే వృత్తియందు చెప్పినాడు. ఉదా: గతాసుతిక్ తోక్ యటంచున్.

6. " అనుకరణంబునం దుది హల్లునకు ద్విరచనం బగు " (బాల-సంధి-52)- అనగా - సంస్కృతవాక్యము చివర హల్లున్నచో, దానికి 'అనియె' అని చేర్చి నప్పుడు, చివరి హల్లునకు ద్విత్వము వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: కింతత్ + అనియె = కింతత్తనియె; కస్త్వమ్ + అనియె = కస్త్వమ్మనియె.

7. " అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబమునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు " (బాల-సంధి-53)- అనగా అనుకరణమునందు 'అహమ్' మొదలగు శబ్దముల చివరి మకారమునకు విభాషగా ద్విత్వము వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: దాసోహమ్ + అనె = దానోహమ్మనె, దాసోహమనె; తత్కర్తవ్యమ్ + అనె = తత్కర్తవ్యమ్మనె, తత్కర్తవ్యమనె. ప్రాధవాకరణకర్తసూత్రమున 'విభాష' అని చెప్పినాడు. కాని ప్రయోగములలో వికల్పములను మాత్రము చూపి నిషేధ రూపములను చూపలేదు. కనుక సూత్రమున విభాష అని కాక 'వికల్పముగా' అని యుండినచో బాగుండెడిది.

8. " ఉదంత నామంబున కనుకరణంబునందు పుగాగమం బగు " (బాల-సంధి-54). అనగా - ఉదంతమైన నామమునకు 'అను' ధాతువును చేర్చినచో పుగాగమ మగునని అర్థము. ఉదా: ఇయంధేను + అనె = ఇయంధేనువనె. ఈ సందర్భమున - అనుకరణమున దీర్ఘమునకు ప్రాసప్రము వచ్చునని ప్రాచీను లెవ్వరో చెప్పిన విషయమును సూరి నిరాకరించి, దీర్ఘము దీర్ఘముగనే ఉండు నని చెప్పి, 'దుర్బలస్యబలం రాజాయన వినవే' అనుదానిని ఉదాహరించినాడు.

9. “ ఒకానొకచో నునకరణ విరహితంబుగ సంస్కృత వ్యాకరణముగానంబడియెడి” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-15)- అనగా ‘అను’ శబ్దమును చేర్చకయే తెలుగు వాక్య మధ్యమున సంస్కృత వాక్యము ఒక్కొక్కసారి ప్రయోగింపబడునని అర్థము. ఉదా: అంటి నమశ్శివాయ పాపాత్మరాలి (జై మినీ -4౯)- ‘నమశ్శివాయ’ అనగా శివునకు నమస్కారమని యర్థము. ఆసంస్కృత వాక్యము ‘అంటి-పాపాత్మరాలి’ అనుపదముల మధ్యన యథాతథముగ ప్రయోగింపబడినదే.

10. “ జయపదం బనుకరణ విరహితంబ తటచుగా సగు” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-16). ‘జయ’ అనగా ‘వర్ణిల్లుము, జయింపుము’ అని అర్థము. ఆ ‘జయ’ అను సంస్కృత శబ్దము ‘అను’ అన్న పదము లేకుండగనే తరచుగ ప్రయోగింపబడు నని అర్థము. ఉదా: జయ పూతనాఘాత జయ దైత్యదమన! - సూత్రమున ‘తటచుగ’ అనుటచే ఒక్కొక్కసారి అనుకరణ సహితముగను ప్రయోగింపబడు నని భావము. అప్పుడు ‘జయ యని పలికెను’ వంటి రూపము లుండును.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు అనుకరణసూత్రములను వివరించినారు.

IV. తత్వము పరిచ్ఛేదము

1. విభక్తిప్రత్యయ నిరూపణము

“సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యంబైన భాష తత్వమంబు” (బాల-సంజ్ఞ-19)- అని చిన్నయసూరి చెప్పినాడు. అనగా సంస్కృతముతోకాని, ప్రాకృతముతోకాని సమానమైన భాష తత్వమము. అట్లు సంస్కృత, ప్రాకృతములనుండి తెచ్చుకొనిన ప్రాతిపదికలకు, తెలుగుప్రత్యయములు చేర్చి వాడుకొనినచో తత్వమములని అందురు. ఈ పరిచ్ఛేదమున చిన్నయసూరి అట్టి ప్రాతిపదికలపై చేరుచున్న ప్రత్యయములను గురించి చెప్పినాడు. వీనికే ‘విభక్తిప్రత్యయము’ అనియు పేరు.

1. “దు ము పు లు ప్రథమ” (బాల-తత్వమ-1). అనగా-‘దు ము పు లు’ అను నాలుగు ప్రత్యయములు ప్రథమా విభక్తియందు అగునని సూత్రార్థము.

2. “ను వర్ణంబు ద్వితీయ” (బాల-తత్వమ-2). అనగా-‘ను’ అను ప్రత్యయము ద్వితీయావిభక్తియందు దగునని అర్థము. ఇదియే ఇకారముమీదనైనచో నివర్ణముగ మారును (హరిని). హత్ పరకమైనపుడు స్వరమును గోల్పోయి పాల్గునకారముగ కూడ ఉండవచ్చును (సిరికిన్ జెప్పడు). ‘ని, న్’-రెండును నువర్ణముయొక్క రూపాంతరములే కనుక చిన్నయసూరి ఒక్క నువర్ణమునే ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయముగ చెప్పినా డనవచ్చును.

3. “చేత తోడ తృతీయ” (బాల-తత్వమ-3). అనగా-‘చేత, తోడ’-అను ప్రత్యయములు తృతీయావిభక్తియందు దగునని అర్థము.

‘చేతన్- చేన్- తోడన్- తోన్’-అను నాలుగింటిని తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగా తెలుగువ్యాకరణములు అంగీకరించినవి. కాని ‘చేన్’ అనునది ‘చేతన్’ ప్రత్యయములోని ఏకదేశము. అట్లే ‘తోన్’ అనునది ‘తోడన్’ ప్రత్యయములోని భాగమే. అందువలన సూరి వాచిని పునరుక్తిచేయక ‘చేత, తోడ’ అను మాత్రమే తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములుగ ప్రదర్శించుట సమంజసముగా నున్నది.

4. “కొఱకు కయి చతుర్థి” (బాల-తత్వమ-4). అనగా-చతుర్థివిభక్తియందు ‘కొఱకు, కయి’-అను ప్రత్యయములు అగునని అర్థము. ‘కై’ అనునది ‘కయి’ అనుదాని రూపాంతరమే.

5. “వలన కంటె పట్టి వంచమి” (బాల-తత్పమ-5). అనగా- పంచమీవిభక్తియందు ‘వలన, కంటె, పట్టి’ అను ప్రత్యయములు అగునని అర్థము.

కొందరు వ్యాకరణకర్తలు ‘ఉండి’ అనుదానిని కూడ పంచమీ విభక్తిప్రత్యయముగా రిగణించిరి. కాని అది ‘ఉండు’ ధాతువుయొక్క క్షార్పక రూపమే అనియు, త్పూర్వముండిన ద్రుతముతోకలిసి అనుచితవిభాగమువలన ‘నుండి’ అని గుచున్నదనియు, కనుక దానిని వేరు ప్రత్యయముగా పరిగణింపవలసిన అవసరము లేదనియు సూరి ఉద్దేశముగా కన్పించును. అందుకే అతడు దానిని ప్రత్యేకప్రత్యయముగా చెప్పలేదు.

6. “కు యొక్క లోపల షష్ఠి” (బాల-తత్పమ-6). అనగా-‘కు, యొక్క, లోపల’-అను ప్రత్యయములు షష్ఠీవిభక్తియందు అగునని అర్థము.

కొందరు వ్యాకరణకర్తలు ‘కున్, లోన్’ అను వానిని కూడ షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయములుగా పరిగణించినారు. కాని ‘కిన్’ అనునది ‘కున్’ యొక్క రూపాంతరము. అట్లే ‘లోన్’ అనునది ‘లోపలన్’ అనుదానియొక్క ఏకదేశమే. కనుక ఆరెండింటిని సూరి ప్రత్యేకముగా చెప్పలే దనవచ్చును.

7. “అందు న సప్తమి” (బాల-తత్పమ-7). అనగా- సప్తమీవిభక్తియందు ‘అందు, న’ అను ప్రత్యయములు అగునని అర్థము.

‘ఇందు, ఎందు’ అనునవికూడ ‘అందు’ వంటివే. కనుక వీనికి ‘ప్రత్యయ ప్రతిరూపము’లని పేరు.

ఈవిధముగా చిన్నయసూరి ప్రథమ మొదలు సప్తమి వరకును గల విభక్తులలో చేరు వివిధ ప్రత్యయములను ఈతత్పమపరిచ్ఛేదప్రారంభమున వివరించినాడు.

ఆతరువాత ఈ విభక్తిప్రత్యయములు చేరినపుడు కలుగుచున్న కొన్ని విశేషరూపములను సూరి ఇట్లు వివరించినాడు:-

1. “తృతీయాదులకు నుగాగమం బగు” (బాల-తత్పమ-8). అనగా- తృతీయా విభక్తి మొదలుకొని సప్తమి విభక్తి వరకును గల ప్రత్యయములకు సాధారణముగా

చివర 'ను' ఆగమముగా చేరును. అట్లు చేరినవి ద్రుతప్రకృతికములని గ్రహింపవలెను. ఉదా: రామునిచేతను-రామునితోడను-రామునికొఱకును-రామునివలనను-రామునికంటెను- రామునకును- రామునియందును.

2. కాని-'కయి,పట్టి, యొక్క' లను ప్రత్యయముల చివరను వర్ణము చేరదు. అనగా అవి కళలు. ఉదా: రామునికయి-జ్ఞానముఱుట్టి- రామునియొక్క. అందువలన సూరి "కయి, పట్టి, యొక్క లకు సుగాగమంబులేదు" (బాల-తత్వము-9) అని చెప్పినాడు.

3. "చేత తోడ లోపల వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు" (బాల-తత్వము-10). అనగా- 'చేత,తోడ, లోపల' అను విభక్తి ప్రత్యయములందలి మొదటి అక్షరములు మాత్రమే మిగిలి, మిగిలిన అక్షరములు వికల్పముగా లోపించుచున్నవి. అట్లు మొదటి అక్షరములు శేషించుటవలన- 'చే, తో, లో' అనియు, శేషింపకుండుటవలన 'చేత, తోడ, లోపల' అనియు రెండువిధములుగా నుండును. అందువలననే సూరి 'చేన్, తోన్,' అను తృతీయావిభక్తిప్రత్యయములను 'లోన్' అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమును విడిగా చెప్పలేదు. ఇవన్నియు ద్రుత ప్రకృతికములగుటవలన- చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్, లోపలన్, లోన్- అనురీతిగా నుండును.

4. "డు ము వు న లేకవచనంబులు" (బాల-తత్వము-11). అనగా- 'డు ము వు' అను ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయములును, 'న' అను సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయమును, ఏకవచనమునం దగునని అర్థము. ఏకత్వ సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము ఏకవచనము. ఉదా: రాముడు-సోముడు; వనము-ధనము; ధేనువు-భానువు; ధనమున-వనమున.

5. "లు వర్ణంబు బహువచనంబు" (బాల-తత్వము-12). బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము. అనగా ఒకటికంటె ఎక్కువ సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము.

ప్రథమా విభక్తియందలి 'లు' అను ప్రత్యయము బహువచనమునం దగు నని సూత్రార్థము. ఉదా: రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు - ధేనువులు- భానువులు.

6. “తక్కినవి యుభయంబులు” (బాల-తత్వము-13). అనగా - పైన చెప్పిన ఐదు ప్రత్యయములు (డు ము పు న లు) కాక మిగిలిన ప్రత్యయములు ఏకత్వ బహుత్వములకు బోధకములని అర్థము. అనగా అవి ఏకత్వమునందును, బహుత్వమునందును కూడ అగును. ఉదా: ‘వనమును’ అన్నప్పుడు, ‘ను’ అను ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము ఏకవచనమును, ‘వనములను’ అని యున్నప్పుడు బహువచనమును బోధించుచున్నది. ఇట్లే మిగిలిన ప్రత్యయములును, ఏకత్వ బహుత్వములును బోధించు నని తెలియవలెను.

7. “ఓ యామంత్రణంబునం దగు” (బాల-తత్వము-14). అనగా - ‘ఓ’ యను శబ్దము, ఒకరిని పిలువవలసినవచ్చినపుడు, సంబోధన వాచకమునకు ముందు ప్రయోగింపబడును. ఆమంత్రణమనగా పిలుపు అని అర్థము. ఉదా: ఓ రాముడ! - ఓరాములార! - వీనిలో ‘రాముడ’ అనునది సంబోధన వాచకము. దానికి ముందు సంబోధనమున ‘ఓ’ చేరి ‘ఓరాముడ’ అని అయినది.

ఒక్కొక్కసారి ఈ ‘ఓ’ శబ్దమును, విడిచిపెట్టియు సంబోధ్యవాచకమును ప్రయోగింపవచ్చు నని వృత్తియందు చెప్పినాడు సూరి. అప్పుడు - రాముడ! రాములార! - అని యగును. ఇట్లే నీచస్త్రీ యామంత్రణమున ‘ఓ’ శబ్దమునకు ‘సి’ వర్ణంబును, నీచపురుషామంత్రణంబున ‘రి’ అను వర్ణంబును అంతాగమము లగును (బాల-తత్వము-15). అంతాగమమనగా చివర అదనముగా చేరుట అని అర్థము. ఉదా: ఓసి దుష్టురాల! ఓరి దుష్టుడా!

ఈ అంతాగమంబు విభాషగా నగుటచేత పైరెండు రూపములతో పాటు ‘ఓ దుష్టురాల, ఓ దుష్టుడ’ అనియు ఉండును.

ఈ ‘ఓరి’, ‘ఓసి’ అను ప్రత్యయములు మైత్రీయందును కన్పించుచున్నవి (బాల-తత్వము-16) - ఉదా: ఓరి చిన్ని కృష్ణా! ఓసి ముద్దుబాల!

ఒక్కొక్కసారి వీనికి దీర్ఘమును వచ్చును. ఉదా: ఓయీ విప్రకులావతంస! ఓరీ దుష్టవిశాలులార - ఓసీ ననుఁ జెనక రాకు.

ఇట్లు చిన్నయసూరి తత్వము పరిచ్ఛేదప్రారంభమున విభక్తి ప్రత్యయములను, అవివచ్చు విధానమును నిర్దేశించినాడు.

ఈ తత్వము పరిచ్ఛేదములో ముందు ఆయా తత్వము శబ్దములపై ఏయే ప్రత్యయములు ఎట్లు చేరి తెలుగున ప్రయుక్తములగుచున్నవో సూరి వివరింపనున్నాడు. అందువలన ఈ విభక్తి ప్రణాళికను, దాని స్వరూపస్వభావములను కారక పరిచ్ఛేదమున కాక ఈ తత్వము పరిచ్ఛేద ప్రారంభముననే తెలుపుట సమంజసముగా నున్నది.

2. అజంతశబ్దములు

1. అకారంతశబ్దములు :

1. “పుంలింగంబయి మహద్వాచకంబయిన నామంబు తుది యత్వంబున కుత్వంబగు” (బాల-తత్వము-21). నామమనగా ప్రాతిపదికము. ఉదా: రాము-భార్గవు-రాజపురుష.

అట్టి నామములు పుంలింగమును, మహద్వాచకమును అయిన యెడల వాని చివరి అత్వమునకు ఉత్వము అగునని స్మృతార్థము. ఉదా: రాము-భార్గవు-రాజపురుష.

“పుంలింగమగు మహద్వాచకమునకు దుజ్జగు” (బాల-తత్వము-22). అనగా- పుంలింగమై మహద్వాచకమైన నామవాచకమునకు దుజ్జుచేరునని అర్థము. ఉదా: రాముడు-భార్గవుడు-రాజపురుషుడు.

2. “దుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు సర్వత్ర నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు” (బాల-తత్వము-23). దుజ్జను ప్రత్యయము దేనికి చేసినో అది ‘దుమంతము’ అనబడును. ‘రాముడు’ అను శబ్దములో ‘దు’ ప్రత్యయము ‘రాము’ అనుదానికి చేరుచున్నది కనుక, ‘రాము’ అనునది దుమంతము. అట్టి దుమంతములకు ద్వితీయోది ఏకవచనంబు పఠంబగునపుడు సర్వత్రనిగాగమము విభాషగా నగునని స్మృతార్థము. ఉదా: రామునిని - రామునిచేత - రామునికొఱకు.

స్మృతమున విభాషగా వచ్చు ననుటచే - రామునిచేత - రాముచేత; రాముని కొఱకు - రాముకొఱకు; రామునివలన - రామువలన - వంటి రెండు రకముల రూపములును కలుగును.

ఇచ్చట ఉదాహరణములలో సప్తమీ విభక్తికి ఉదాహరణము చూపక పోవుటకు కారణము ‘రామునియందు’ వంటి నిగాగమ రూపముతోపాటు ‘రామునందు’ (బాల-తత్వము-29) వంటి రూపములును ఉండుటయే అని చెప్పవచ్చును.

అంతేకాక - “సర్వత్ర యనుట నగాగమ బాధనార్థము” - అని బాల-తత్వము-23 వ స్మృతముక్రింది వృత్తిలో సూరి చెప్పియున్నాడు. అనగా - ముందు స్మృతమున

(బాల-తత్సమ-28) సూరి ఇట్టి శబ్దములకు షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన కువర్ణము పరమైనచో నవర్ణమును విధింపబోవుచున్నాడు. అప్పుడు - రామునకు - విష్ణునకు - వంటి రూపములు కలుగును. వాస్తవమునకు ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనప్పుడు రావలసిన నిగాగమము, షష్ఠీవిభక్తి పరమైనప్పుడు వచ్చుటలేదు. అందువలన దానికి బాధ కలుగకుండుటకు ఇక్కడ 'సర్వత్ర' అని సూత్రమున వాడినట్లు చెప్పియున్నాడు సూరి. ఇక్కడ వచ్చు నగాగమము నిత్యమే యని ఉదాహరణములను బట్టి స్పష్టమగును. అనగా నగాగమ రహితరూపములు నిషేధింపబడినవి. నిగాగమమున వికల్పరూపములతో (రామునిచేత - రాముచేత) పాటు, దాని స్థానమున వచ్చిన నగాగమమున తద్విరోహిత రూపములు నిషేధింపబడినవి కనుక సూత్రమున 'విభాష' అని చెప్పుట సముచితముగా నున్నది. కాని - బచ్చుకున్ (నైష-6ఆ), అండజాధీశ్వరు కొసగఱోలు (విక్ర-4ఆ) వంటి కవిత్రయేతరప్రయోగములలో ఈ నగాగమము వచ్చుట లేదని ప్రాధవ్యాకరణకర్త చెప్పినాడు (ప్రాధ-శబ్ద-19).

అంతేకాక ఈ నగాగమము షష్ఠీవిభక్తికి మాత్రమే కాక పంచమి ముందు కూడ వచ్చుచున్నది (ప్రాధ-శబ్ద-20) అని ప్రాధ వ్యాకరణకర్త సవరించి చెప్పినాడు. ఉదా. తత్త్రులు శతంబునకంటె (భార-ఆది-4ఆ), అనఘ చరిత్రమున కంటె (నిర్వ-6ఆ); కనుక ప్రాధవ్యాకరణకర్త చెప్పిన విషయము అంగీకరింపదగినదే.

3. "బహుత్వంబున ద్వితీయారి విభక్తులకు లడాగమంబగు" (బాల-తత్సమ-31). అనగా - ద్వితీయ మొదలు సప్తమి వరకును గల ఏ విభక్తి ప్రత్యయమున కయినను బహుత్వమున లడాగమ మగునని అర్థము. ఉదా. రాములను - రాములచేత - రాముల కొఱకు.

4. "సంబోధనంబునం దేకార్థంబయిన పదంబు తుది యుకారంబున కకారంబగు" (బాల-తత్సమ-32). అనగా - సంబోధనమున ఏకావచనమును తెలుపు పదముల చివరి ఉత్సమునకు అత్సము వచ్చును. ఉదా. ఓరాముడ.

ఈవిధి ఉకారంతములకే కాక - ఇతరమైన అజంతశబ్దములకును వర్తించుచున్నది. ఉదా. ఓ వృక్షము - ఓ శంభువ - ఓ కొడుక!

ఒక్కొక్కసారి వీని చివర హ్రస్వమునకు దీర్ఘమును వచ్చును (బాల-తత్సమ-33). ఉదా. ఓరాముడా - ఓ చెలియా - ఓహరీ - ఓ తండ్రీ!

సంస్కృతనామముల చివరి సంబుద్ధి దుజ్జనకు లోపమును విభాషగా వచ్చుచున్నది (బాల-తత్వమ-34). ఉదా: ఓరామ - ఓ కృష్ణ!

వీనికి దీర్ఘమును వచ్చును - ఓ రామా! - ఓ కృష్ణా! సంస్కృతనామములకే అనుబలన తెలుగు నామములకు ఈ డుబ్ లోపము కలుగదు. ఉదా: ఓతమ్ముడ! ఓతమ్ముడా!

5. “సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమంబగు” (బాల-తత్వమ-36). అనగా - సంబోధనములందు సంబోధ్యవాచకమునకు చివరనున్న బహువచన ప్రత్యయము మీది ‘ఆర’ యనునది ఆగమముగా చేరునని అర్థము. ఉదా: ఓ రాములార! వీనికి దీర్ఘమును పాక్షికముగా వచ్చును. ఓరాములారా! ఓ కృష్ణులారా!

6. “అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వలోపదంబయిన మహత్తు మీది విభక్తి లకారంబునకు రేఫంబగు” (బాల-తత్వమ-38). అనగా - ప్రాసమైన అకారము అంతమందు కలిగి, అకారమును ఉపధగా కలిగి, తత్పూర్వమందు దీర్ఘము కల నామము మహద్వాచకమైనపుడు దానిమీది విభక్తిలకారమునకు రేఫము ఆదేశముగా వచ్చును. ఇచ్చట విభక్తి లకారమని అనుటచే బహువచన ప్రత్యయమైన లు పల్లమును, బహుత్వమున ద్వితీయాదులకు విధింపబడిన లడాగమమును కూడ గ్రహింపవలెను. వానికి కూడ ప్రస్తుత సూత్రము వలన రేఫము వచ్చును. ఉదా: బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను.

ఈ రేఫము శకారాంతమైన దయాళు శబ్దముపై నను కన్పించుచున్నది. ఉదా: దయాళురు - దయాళురను - దయాళురచేతను.

ఈ రేఫము ద్వీరుక్తలకారము చివరనున్న పదములకును వచ్చునని ప్రాథమ్యకరణకర్త చెప్పుచు - “ద్విత్యయుక్తలాంతంబు మీది లు ల న లకును రు ర లాదేశంబు లగు” (ప్రాథ-శబ్ద-23) - అని సూత్రీకరించినాడు. ఉదా: అల్లరు - మల్లరు (రామా -1ఆ).

కాని తిక్కన భారతమున మల్లలు అని ప్రాసస్థానముననే ప్రయోగించినాడు. కనుక ప్రాథమ్యకరణకర్త ఈ రేఫాదేశమును వికల్పముగా విధించినచో బాగుండెడిదనియు, కూచిమంచి తిమ్మకవి తన ‘సర్వలక్షణసారసంగ్రహము’న “మల్లలను శబ్దమునకున్, మల్లలు మల్లరని కృతుల మానుగ పలుకం, జెల్లను” అని చెప్పుట గమనింప దగిన దనియు స్ఫూర్తిశ్రీగారు చెప్పుట సముచితముగా నున్నది (బాల-ప్రాథ - వ్యాఖ్య-పు.204).

7. “అమహాన్నపుంసకముల కదంతములకు మువ్వర్లకం బగు” (బాల-తత్వము-39). అనగా - ప్రాప్తమైన అకారము అంతమందుగల అమహద్వాచకములకును, నపుంసకలింగ శబ్దములకును, మువ్వర్లము కలుగనని అర్థము. ఉదా: వృక్షము - దైవము-కళత్రము.

“క్షీబంబులుమిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషంబులొంగతుల్యంబులగు” (బాల-తత్వము-18). అనగా-సంస్కృతమున నపుంసకలింగశబ్దములైన మిత్ర శరణ ప్రధాన పాత్రాదులు మహద్వాచకములైనపుడు విభాషగా పుంలింగతుల్యత్వమును పొందునని ఈర్థము. అప్పుడు పై సూత్రము ప్రకారము (బాల-తత్వము-39) కలిగిన మిత్రము, శరణము వంటి రూపములతోపాటు, ప్రస్తుత సూత్రమువలన ‘మిత్రుడు, శరణుడు’ వంటి రూపములును కలుగుచున్నవి.

“మువ్వర్లంబునకు మాముడి యేనింబూర్ణబిందుపూర్వకమువర్ణంబేని విభాషనగు” (బాల-తత్వము-42). అనగా - మువ్వర్లమునకు అదనముగా మాముడికాని, బిందు పూర్వకమువర్ణముకాని, విభాషగా ఆదేశమగు నని అర్థము. ఉదా: వృక్షము - వృక్షంబు; ఋక్షము - ఋక్షంబు.

8. “లు ల నలు పరంబగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును తత్పూర్వ స్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాష నగు” (బాల-తత్వము-43). అనగా - బహుత్వమునందు వచ్చు లు ల న లు పరమందున్నపుడు పైసూత్రము (బాల-తత్వము-39) వలన వచ్చిన ఆగమ మువర్ణమునకు లోపము కలిగి, తత్పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘము విభాషగా వచ్చునని అర్థము. ఉదా: వజ్రాలు-వజ్రాలను-వజ్రాన; పగడాలు-పగడాలను-పగడాన. కాని ఇట్టి ప్రయోగములు చాల తక్కువని సూరి వృత్తిలో చెప్పినాడు.

9. “చరిత్రాదుల మువ్వర్లకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-తత్వము-58). అనగా- చరిత్రము మున్నగువానికి ప్రథమైకవచనమునందు వచ్చు మువ్వర్లము బహుళముగా లోపించునని అర్థము. ఉదా: చరిత్ర-చరిత్రము; చరిత-చరితము; తరంగ-తరంగము. సూత్రమున ‘బహుళము’ అని చెప్పుటవలన దర్బాదులకు ములోపము నిత్యము-అని వృత్తిలో చెప్పియున్నాడు సూరి. ఉదా: దర్బ-పనస.

10. “అర్హుడుల కడయచ్చున కుత్వంబును, మీద పువర్ణకంబును, వై కల్పికంబుగా నగు” (ప్రాథ-శబ్ద-25). అనగా-అర్హ మొదలైన ప్రాతిపదికల చివరి అత్వమునకు ఉత్వమును, మీద పువర్ణమును వికల్పముగా వచ్చునని అర్థము. ఉదా- అర్హువు-అర్హము; ధర్మవు- ధర్మము; వర్ణవు-వర్ణము (భార-ఆది-4ఆ).

11. “వృద్ధుల డుజ్జనకు లోపము విభాష నగు” (బాల-తత్వమ-56). అనగా- వృద్ధుల డుజ్జ్ వర్ణకమునకు లోపము విభాషగా నగునని అర్థము. ఇక్కడ- బాల-తత్వమ-22వ సూత్రముచే వచ్చిన డుజ్జ్వర్ణమునకు మాత్రమే లోపము చెప్పుట వలన, తత్పూర్వసూత్రము (బాల-తత్వమ-21)చే విధింపబడిన ఉత్వమునకు లోపము రాదు (ఇది సూరిసూత్రరచనలో జాగ్రత్తకు ఒక చక్కని నిదర్శనము). ఉదా- వృద్ధు-వృద్ధుడు; మూర్ఖు-మూర్ఖుడు; గృహస్థు-గృహస్థుడు. సూత్రమున ‘విభాష’ అని వాడబడుటకు కారణము కొన్నిశబ్దములలో డుజ్జ్వర్ణకము రాకుండుటయే! ‘భట్ట’ శబ్దమునకు ఉత్వడుజ్జలు కలుగగా ‘భట్టుడు’ అని కావలసియుండును. కానీ ఇచ్చట డుజ్జ్వర్ణకమునకు లోపము నిత్యముగానై, నన్నయభట్టువంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.230).

12 “దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-తత్వమ-61). అనగా- దూత-యోధ-శుంఠ శబ్దములకు స్త్రీత్వము బహుళముగా కలుగునని అర్థము. అకారాంతపుంలింగ శబ్దములైనవానికి ఉత్వడుజ్జలు కలుగగా- ‘దూతుడు, యోధుడు, శుంతుడు’ అని కావలయును. కాగా-ప్రస్తుత సూత్రముచే వానికి వికల్పముగా లోపము వచ్చినచో- ‘దూత-యోధ-శుంఠ’ అనియే యుండును.

“బహుళగ్రహణముచే నమహత్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు”- అని పృథ్విలో సూరి చెప్పి, ‘సింగంబు దూతయగు జంబుకంబు’ అని ఉదాహరించినాడు. ఇక్కడ ‘జంబుకము’ అనునది అమహద్వాచకము. అప్పుడు దాని విశేషణమగు ‘దూత’యు అమహద్వాచకమే కావలెను. అప్పుడు అది- “అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు” (బాల-తత్వమ-39) అన్న సూత్రము ప్రకారము ‘దూతము’ కావలసియుండును. కాని ప్రస్తుత సూత్రములోని బహుళమున్నపదమువలన దానికి లోపమును నిత్యముగా విధించి, ‘దూతము’ అన్న అనిష్టరూపమును వారింపినాడు సూరి.

13. “కంధరాదులు క్షీబతుల్యంబులు బహుళంబుగా నగు” (బాల-తత్సమ-66). అనగా- కంధరమొదలైన శబ్దములు బహుళముగా నపుంసకలింగతుల్యము లగునని అర్థము. ఉదా: కంధరము-కంధర; నాసికము - నాసిక; గ్రీవము-గ్రీవ.

2. ఆకారాంతశబ్దములు:

1. “నామంబులతుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు” (బాల-తత్సమ-54). అనగా- దీర్ఘాంతములైన స్త్రీవాచక శబ్దములచివరి దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగు నని అర్థము. దీర్ఘాంతములైన శబ్దములు స్త్రీలింగ శబ్దములు. ప్రస్తుత సూత్రముచేత వాని దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగును. ఉదా: రమా-రమ; విద్యా-విద్య; లక్ష్మీ-లక్ష్మి.

అట్లు కృతహ్రస్వములైనవానికి, హ్రస్వాంతములకు జరిగిన కార్యములే జరిగి వివిధరూపము లేర్పడును. ఉదా: లక్ష్మీలు-సేనానులు-సిరులు.

“స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్సమ-57). అనగా- స్త్రీలింగశబ్దముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగునని అర్థము. దానివలన ‘రమ’ శబ్దము- “నామంబులతుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు” (బాల-తత్సమ-54) అన్న సూత్రమును బట్టి ‘రమ’ అని అగును. దానిపై ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయమును చేర్చియే తెలుగున ప్రయోగింపవలెను. కనుక దానికి‘సు’ అని ప్రథమైకవచనము కలిగి, ప్రస్తుతసూత్రము (57)చే అది లోపించి, ‘రమ’ అనియే యుండును. ఇట్లు రావలసిన ప్రత్యయమును విధించి, దానికి లోపమును చెప్పుటయే వ్యాకరణసంప్రదాయము.

2. “ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు” (బాల-తత్సమ-55). అనగా- ఏకాక్షరములైన నామములపైనున్న దీర్ఘమునకు, పూర్వసూత్రముచేత కలుగవలసిన హ్రస్వము కలుగదు. ఉదా: క్షౌ-శ్రీ-స్త్రీ.

3. ఇకారాంత శబ్దములు:

1. “ఇగ్లోరాయుగంతంబుల ప్రథమైక వచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్సమ-44). అనగా- ఇకారాంత శబ్దములకు, గ్లో (చంద్రుడు) రై (ధనము) శబ్దములకు, ఉదంతశబ్దములకు (మరుత్తు, రుక్కు) ప్రథమావిభక్తి యందు ఏకవచన ప్రత్యయము (సు) చేరి, తరువాత లోపించునని అర్థము. ఉదా: హరి+సు=హరి; గిరి+సు=గిరి.

ఈవిధి దీర్ఘములకును వర్తించును. ఉదా: శ్రీ+సు= శ్రీ; ధీ+సు=ధీ. ఇట్లే-
గ్లో+సు=గ్లో; రై+సు=రై; మరుత్తు+సు=మరుత్తు; రుక్కు+సు=రుక్కు. అన్నింటికీని
ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమైన 'సు' చేరి, అది లోపించి, తిరిగి అదే రూపములు మిగిలినవి.

2. "ఏకృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనము
పరంబగునపు డుత్పంబగు" (బాల-తత్వమ-46). అనగా- అచ్చికములైన
ఇకారాంతశబ్దముల ఉపోత్తమేత్వము (చివరి ఇత్వమునకు ముందరి ఇత్వము) నకు
బహువచనప్రత్యయము పరమైనచో ఉత్వము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: కలికి+లు=
కలుకులు; చెలిమి+లు=చెలుములు. ఉపోత్తమేత్వమునకు అనుబచే- జిగి+లు=జిగులు,
నిసి+లు=నిసులు- వంటివాని ఇత్వమునకు ఉత్వమురాదు. పైవిధి జరుగుటకు
పదములో మూడు అక్షరములకన్న తక్కువ ఉండరాదు. జిగి, నిసి వంటి పదములలో
మూడు అక్షరములు లేవు కనుక ఆసూత్రము ప్రవర్తిల్లదు.

సూత్రమున 'ఏకృతియందే' అని చెప్పుటవలన తత్వముములకు ఈ విధి
వర్తించదు. ఉదా: సమితి+లు=సమితులు; ఫణితి+లు=ఫణితులు.

'ఇత్వము' నకు అనుబచే ఈ కారాంత శబ్దములకును ఈవిధి వర్తించదు. ఉదా:
జిగినీలు, తనికీలు (బాల-ప్రాథ - వ్యాఖ్య-పు.216).

"రంధోపధ నవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబుగలుగదు" (బాల-
తత్వమ-47). అనగా- ర ల డ అను అక్షరములు ఉపధగా కలిగిన శబ్దములకును,
తొమ్మిది- ఎనిమిది వంటి శబ్దముల ఉపోత్తమేత్వమునకును ఉత్వము రాదు. ఉదా:
పందిరి+లు=పందిరులు; పిడికీలి+లు=పిడికీళులు; ఎనిమిది+లు=ఎనిమిదులు.

4. ఉకారాంతశబ్దములు:

"ఉకారాంత శబ్దములకును, గోశబ్దమునకు అంతటను, ప్రథమైకవచనమున
పువర్ణకము కలుగునని అర్థము. ఉదా: తరువు-ధేనువు-మధువు-గోవు.

ఈసూత్రమున వృత్తిలో- "అంతట ననుబ స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోప
బాధనార్థము" అని సూరి చెప్పినాడు. అందువలన 'ధేను' అన్న స్త్రీలింగశబ్దమునకు-
"స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు" (బాల-తత్వమ-57) అను

సూత్రమునుబట్టి రావలసిన ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగక, ప్రస్తుత సూత్రముచే 'పు' వర్ణకము కలిగి 'ధేనువు' అని అగును. ఇట్లే - 'మధు' అన్న ఉకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దమునకును పువర్ణకము కలిగి - 'మధువు' అని అగును.

2. "రాహు బాహు శబ్దముల కంతట పువర్ణక లోపంబు వై కల్పికంబు" (ప్రాథ-తత్సమ-26). అనగా- ఉదంతములైన రాహు బాహు శబ్దములకు పువర్ణకము వై కల్పికముగా కలుగు నని అర్థము. ఉదా: రాహువు-రాహు (భార-సభా-2ఆ), రాహువులు-రాహులు; బాహువు-బాహు (భార-విరా-2ఆ), బాహువులు-బాహులు.

3. "పువర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా పుగాగమంబగు" (బాల-తత్సమ-49). అనగా- ఉకారాంతశబ్దములకు పువర్ణకముకాక ఇతర విభక్తులు పరమైనప్పుడు పుగాగమము బహుళముగను, గోశబ్దమునకు మాత్రము నిత్యముగను కలుగునని అర్థము. ఉదా: తరువులు-తరులు; ధేనువులు-ధేనులు. 'గోవులు' అన్నప్పుడు ఈపుగాగమము నిత్యము-కనుక లోపించదు.

బహుళ గ్రహణముచేత ఉదంతస్త్రివాచకములకు పుగాగమము నిత్యముగా నగును. ఉదా: వధువు-వధువులు.

4. "ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు పువర్ణకము బహుళముగా నగు" (బాల-తత్సమ-50)- అనగా- మహద్వాచకములైన ఉకారాంతశబ్దములకు ఈపుగాగమము బహుళముగా నగును. ఉదా: పుగాగమము కలిగినచో- విష్ణువు; శంభువు; వసువు. పుగాగమము రానిచో- "పుంలింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు" (బాల-తత్సమ-22) అను సూత్రము ప్రకారము విష్ణుడు, శంభుడు, వసుడు- అను రూపము లేర్పడును.

5. "కద్రువ నాగమాత" (బాల-తత్సమ-51). అనగా- నాగమాత అను అర్థమున కద్రుశబ్దము కద్రువ యని నిపతింబడుచున్నది.

సంస్కృతమున- 'కద్రు' అను పుంలింగశబ్దమునకు 'గోరోచన'మనియు, 'కద్రూ' అను స్త్రీలింగశబ్దమునకు 'నాగమాత' అనియు అర్థములు. ఈ రెండు శబ్దములును తెలుగున 'కద్రువు' అనియే కన్పించుచున్నవి. కనుక సూరి దీనిని నిపతించి చెప్పినాడు.

అనగా నాగమాత అను నర్థమున 'కద్రువ' అనియే అగును. కాని కవుల ప్రయోగములలో, నాగమాత యను అర్థమున 'కద్రువ' అనియే ప్రయోగింపవలెను. నిపాతమునగా- వ్యాకరణవిధినిబట్టి ఒకవిధముగా కావలసియుండగా మరొకవిధముగా ప్రయోగించుట. "పృథ్వీవాచి భూశబ్దంబునకు భువి యగు" (బాల-తత్వము-62). అనగా- పృథ్వీవాచకమైన భూశబ్దమునకు 'భువి' అని అగును. సంస్కృతమున ఊకారాంతమైన 'భూ'శబ్దమునకు భూమియని అర్థము. కాని దానిని సమాసములో ఉత్తరపదముగా (స్వయంభూ-చిత్తభూ-ఆత్మభూ) ప్రయోగించినచో "పుట్టినవాడు" అను అర్థమునిచ్చును. భూమి అను అర్థమునిచ్చు 'భూ'శబ్దము మాత్రము ప్రస్తుతసూత్రము ప్రకారము 'భువి' అని అగును. దానికి బహువచనప్రత్యయము కలిగినచో 'భువులు' అను రూపమేర్పడును. ఏకవచనమున ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము 'భువి' అనియే యుండునని యర్థము.

5. ఋకారంతశబ్దములు:

1. "ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబు నగు" (బాల-తత్వము-52). అనగా- ఋకారాంతశబ్దముల చివరి ఋకారమునకు అత్వము కలిగి స్త్రీవద్భావము నొందును. స్త్రీవద్భావమనగా ప్రథమైకవచనమునకు లోపముకలుగుట. ఉదా: భాత-జమాత-కర్త-భర్త.

సూరియిచ్చిన ఉదాహరణములను బట్టి ఈవిధి కేవలము పుంలింగములకే అని అనిపించినను, మహతీవాచకములకును, మహద్వాచకములకును అట్లే అగుచున్నది. ఉదా: మహతీవాచకములకు: మాత-దుహిత; అమహత్తులకు: ప్రాణహంత (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.226)

2. "విధాత్పదాత్పసవిత్సనేత్వశబ్దంబులకు మహత్తుల కత్వస్త్రీవద్భావంబులు విభావనగు" (బాల-తత్వము-53). అనగా- విధాత్పదాత్పదాత్పసవిత్సనేత్వ అను మహద్వాచక శబ్దములై దింటికిని అత్వమును స్త్రీవద్భావమును (ప్రథమైకవచనలోపము) కలుగునని అర్థము. ఉదా: విధాత- ధాత- దాత- సవిత- నేత.

అత్వస్త్రీవద్భావములు రాని పక్షమున "పుంలింగముగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు" (బాల-తత్వము-22) అను సూత్రమును బట్టి డుజ్జురాగా-విధాత్పడు-ధాత్పడు-దాత్పడు-సవిత్పడు-నేత్పడు- అని అగును.

6. ఐ-ఔకారాంత శబ్దములు:

1. “ఐకారం బీతుల్యంబు” (బాల-తత్సమ-65). అనగా- ఐకారము వ్యాకరణ కార్యముల విషయమున ఈకారముతో సమానము. దీర్ఘమైన ఈకారము మీద ఏయే కార్యములు విధింపబడునో, ఆయాకార్యములు ఐత్వముమీదను జరుగునని తాత్పర్యము. ఉదా: రైని- రైకీ; పైని- పైకీ.

2. “నౌ శబ్దంబునకు నావ యగు” (బాల-తత్సమ-63). అనగా- నౌశబ్దమునకు నావ యగునని అర్థము. ఔకారాంతస్త్రీలింగశబ్దమగు నౌశబ్దమునకు- “స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్సమ-57) అను నియమమునకు బట్టి ‘నౌ’ అనియే ఉండవలయును. కాని దానికి ప్రయోగమున నావ అనియే కనిపించుచున్నది. దానికి బహువచనము పరమగునపుడు ‘నావలు’ అని ఉండును. సమాసమునందు కూడ ‘మహానావ’ అన్న రీతిగానే ఉండును. అందువలన ‘నౌ’ శబ్దమునకు ‘నావ’ అగునని సూరి నిపతించినాడు.

3. “రై గ్ల శబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు” (బాల-తత్సమ-64). అనగా- రై (ధనము), గ్ల (చంద్రుడు) అను శబ్దముల చివరి అచ్చులకు బదులుగా ఓత్వము విభాషగా అగునని అర్థము.

“ఇగ్లైరా యుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్సమ-44)- అను సూత్రము ప్రకారము రై- గ్ల శబ్దములకు ప్రథమైక వచనమునకు లోపము వచ్చి రై-గ్ల అనియే ఉండును. కాగా- ప్రస్తుత సూత్రమువలన వాని చివరి అచ్చునకు ఓత్వము విభాషగా వచ్చి ‘రో-గ్లో’ అను రూపములును ఏర్పడును. వీనికి బహువచనము పరమగునపుడు- రైలు-రోలు; గ్లలు-గ్లోలు అని అగును.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు అజంత తత్సమశబ్దములు తెలుగున ఏర్పడుచున్న రూపములను వివరించినారు.

3. హలంతశబ్దములు

1. ప్రథమైకవచనమునుండి నిష్పన్నములు :

1. “హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామంబగు” (బాల-తత్వము-67). అనగా-హలంతములగు సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైక వచనాంతతుల్య రూపములే తత్వమరూపములకు ప్రాతిపదికగా గ్రహింపబడునని అర్థము. సంస్కృతమున ‘రుక్-మరుత్’ మొదలగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమును ప్రాతిపదికగా గ్రహింపవలెనని భావము. ఉదా: రుక్-రాట్-మరుత్-కర్మ-వర్మ.

“ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లనకగు” (బాల-తత్వము-68). అనగా- హలంతనామముల యొక్క చివరి హల్లనకు ఉత్వమును ద్విత్వమును అగునని అర్థము. పూర్వసూత్రముచేత ప్రాతిపదికలుగా గ్రహింపబడిన ‘రుక్-రాట్-మరుత్’ వంటి శబ్దములకు ప్రస్తుత సూత్రముచేత చివరి హల్లనకు ఉత్వద్విత్వములు రాగా-రుక్కు-రాట్టు-మరుత్తు అని యగును. ఈశబ్దములన్నియు ఉగాగమము అంతమందు కలవి. కావున “ఇగ్లారాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్వము-44)- అను సూత్రము ప్రకారము ప్రథమైక వచనము కలిగి, తిరిగి అనిలోపించి- ‘రుక్కు-రాట్టు-మరుత్తు’ అనియే యుండును.

బాల-తత్వము-67వ సూత్రము క్రింది వృత్తిలో చిన్నయసూరి- “శ్వశబ్దంబు తప్ప నకారాంతంబులెల్లం ప్రథమైకవచన తుల్యంబులే యగునని యెరుంగునది”- అని చెప్పియున్నాడు. అనగా- నకారాంతమైన ‘శ్వన్’ శబ్దము యొక్క ప్రథమైక వచనరూపము ‘శ్వా’ దీనిని తత్వమ రూపమునకు ప్రాతిపదికగా గ్రహింపరాదు. కాగా మిగిలిన ‘కర్మన్-వర్మన్’ వంటి నకారాంతశబ్దములన్నియు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములే ప్రాతిపదికములుగా నగును. అప్పుడు ‘కర్మన్’ శబ్దము ప్రథమైకవచనమున ‘కర్మ’ అనియు, ‘వర్మన్’ శబ్దము ‘వర్మ’ అనియు అగును.

2. “దీర్ఘంబుమీది హల్లనకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు” (బాల-తత్వము-69). అనగా- హలంతములైన నామములు దీర్ఘపూర్వములైనచో వానికి ద్విత్వము బహుళముగా నగు నని అర్థము. ఉదా: వాక్కు-వాకు; స్వరాట్టు-స్వరాటు.

పూర్వసూత్రమున విధింపబడిన ఉత్పద్విత్వములు ఉగాగమాంతములైన వీనికిని కలుగవలసినదే కాని, ప్రస్తుతసూత్రముచేత ద్విత్వము మాత్రము బహుళముగా నగును.

సూత్రమున 'బహుళము' అనుటచే కొన్ని చోట్ల దీర్ఘము మీది హల్లునకు ద్విత్వము నిత్యముగా అగుట కన్పించును. ఉదా: పరివ్రాట్టు- పుణ్యాభాక్కు. ఇవి దీర్ఘము మీదే అయినప్పటికిని ఇచ్చటి హల్లులు నిత్యముగా ద్విత్వమును పొందుచున్నవి. ఇట్టివానిని ప్రయోగములనుబట్టి గ్రహింపవలెను (బాల-ప్రాథ - వ్యాఖ్య-పు. 249).

2 ద్విత్వీయైకవచనమునుండి నిష్పన్నములు:

1. "మతుబాదికంబు ద్విత్వీయైకవచనాంతతుల్యంబు నామంబగు" (బాల-తత్వమ-70). మతుప్రత్యయము అంతమందుగలవి మతుబంతములు. అట్టి మతుబాదికములు ద్విత్వీయైకవచనరూపములతో సమానములైనవి తెలుగున ప్రతిపదికములుగా వ్యవహరింపబడునని అర్థము. ఉదా: శ్రీమంతమ్- గుణవంతమ్- విద్వాంసమ్- అప్పరసమ్. ఈశబ్దములన్నియు ద్విత్వీయైకవచనాంతములు. వీనికి తుల్యమగు రూపములనే తత్వమరూపములకు ప్రాతిపదికలుగా గ్రహింపవలెను.

"దాని యంతిమ మకారంబునకు లోపంబగు" (బాల-తత్వమ-71). పైసూత్రముచే ఏర్పడిన ప్రాతిపదికములకుది మకారమునకు లోప మగునని అర్థము. ఉదా: శ్రీమంత-గుణవంత-విద్వాంస-అప్పరస.

వీనికి డుజ్జాదులు కలిగినచో- శ్రీమంతుడు- గుణవంతుడు- విద్వాంసుడు. అమహద్విశేషణములైనపుడు మువర్ణకము కలుగును- శ్రీమంతము-గుణవంతము- విద్వాంసము. అమహన్నపుంసకములకును మువర్ణకము వచ్చును - అనద్వాహము- శ్వాసము. స్త్రీలింగములైనపుడు ప్రథమైకవచనమునకు లోపముకలుగును-అప్పరస.

2. "ఒకానొకచో మహత్వంబునందు మతుప్తకారంబున కానాదేశంబు విభాషనగు" (బాల-తత్వమ-74). అనగా కొన్నియెడల మహద్వాచకమైన మతుబంతముయొక్క మతుప్తకారమునకు 'ఆన' అను ఆదేశము విభాషగా కలుగును. ఉదా: హనుమానుడు- హనుమంతుడు; భగవానుడు-భగవంతుడు.

3. "ముదాదులకు ప్రథమైకవచన లోపంబులేదు" (బాల-తత్వమ-72).

అనగా- స్త్రీలింగశబ్దములైన 'ముద-స్రజ' మున్నగు శబ్దముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగదని అర్థము. 'ముత్' అను స్త్రీలింగశబ్దము యొక్క ద్వితీయైకవచనము 'ముదమ్' అని యుండును. దాని అంతిమ మకారమునకు లోపము (బాల-తత్వము-71) చేయగా 'ముద' అని ఏర్పడును. స్త్రీలింగము కావున ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగవలసియున్నది. ప్రస్తుతసూత్రము దానిని వారింపుచున్నది. అందువలన "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు" (బాల-తత్వము-39) అను సూత్రముచే మువర్ణకము కలిగి 'ముదము-స్రజము' వంటి రూపములేర్పడును.

3. ఉభయ నిష్పన్నములు :

1. "ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబు విభాష నగు" (బాల-తత్వము-73). అనగా- 'ఋత్విక్' మున్నగు సంస్కృతనామముల ద్వితీయైక వచనాంతతుల్య రూపములు తెలుగున విభాషగా ప్రాతిపదికములగునని అర్థము. అనగా- ప్రథమైకవచనాంతతుల్యము ప్రాతిపదికగా ఒకరూపమును, ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యము ప్రాతిపదికగా మరొక రూపమును ఏర్పడును. రెండును గ్రాహ్యములే. ఉదా:

1. ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములు- ఋత్విక్కు-వణిక్కు-ఇంద్రజిత్తు.
2. ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యములు-ఋత్విజాడు-వణిజాడు-ఇంద్రజితుడు.

"జగద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు" (బాల-తత్వము-79). అనగా- 'జగత్- ఇంద్రజిత్' అను శబ్దముల తుది తకారమునకు విభాషగా లోపగునని అర్థము. ఉదా: జగము- జగత్తు; ఇంద్రజి-ఇంద్రజిత్తు (ఋత్విగాదులలోని దగుటవలన 'ఇంద్రజితుడు' అనియు అగును.

4. నకారాంతశబ్దములు:

నకారాంత సంస్కృతశబ్దములు ఈక్రింది విధముగా మార్పులను పొంది, తత్వమరూపము నందు చున్నవి.

1. "విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబగు" (బాల-తత్వము-75). అనగా- విశ్వకర్మ మొదలైన నకారాంతపులింగశబ్దములు తత్వమరూపము నొందినప్పుడు స్త్రీతుల్యత్వమును పొందుచున్నవి. అనగా పులింగశబ్దములకు రావలసిన ఉత్పడుజ్జులకు బదులు వానికి ప్రథమైకవచనలోపమగును. కనుక- విశ్వకర్మ-కృష్ణవర్మ-అశ్వత్థామ-అనియేయుండును.

ఈసూత్రమును ప్రాథమ్యాకరణకర్త సవరించుచు - “విశ్వకర్ముడనియు రూపంబు” (ప్రాథ-శబ్ద-27) - అని చెప్పినాడు. అనగా - విశ్వకర్మశబ్దమునకు ప్రథమైకవచనమున విశ్వకర్ముడను రూపమును కలదని ప్రాథమ్యాకరణ కర్త అభిప్రాయము. ఉదా : విశ్వకర్మునికూతు విశదలావణ్యసముజ్జ్వలన్ (ఉ.హరి-4అ). ఇచ్చట - దుమంతములకు మాత్రమే నిగామము కలుగును కనుక, ఉత్తర హరివంశములోని నాచనసోముని ప్రయోగము ‘విశ్వకర్ముడు’ అను రూపము నుండియే ఏర్పడినదని ప్రాథమ్యాకరణ కర్త అభిప్రాయము. కాని నన్నయభట్టు ‘విశ్వకర్మ’ అని ప్రయోగించుటయే సూరిసూత్రమునకు మూలము కావచ్చును.

ఇట్లే - ‘కృష్ణవర్తు’ శబ్దమునకును ‘కృష్ణవర్తుడు’ (అగ్నిహోత్రుడు) అనియే ఎక్కువ ప్రయోగము. కనుక ప్రాథమ్యాకరణకర్త దీనిని కూడ తన సూత్రమున చేర్చియుండవలసినది (బాల-ప్రాథ - వ్యాఖ్య - పు. 225).

2. “మహద్వాచకంబయి పులింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు” (బాల-తత్సమ-76). అనగా - నకారాంత పులింగం శబ్దంబైన ‘బ్రహ్మ’ శబ్దము స్త్రీ తుల్యత్వము నొందును. అనగా ప్రథమైకవచన లోపంబై ‘బ్రహ్మ’ అనియే యగును. దీనికి చతుర్ముఖుడు, ఋత్విజుడు, బ్రాహ్మణుడు - అని అర్థము.

అట్లుకాక - ‘బ్రహ్మ’ అన్న శబ్దము అదంతము కనుక - “అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు ము వర్ణకం బగు” (బాల-తత్సమ-39) - అన్న సూత్రము ప్రకారము ము వర్ణకము వచ్చి, ‘బ్రహ్మము’ అని అగును. అప్పుడు ‘బ్రహ్మపరార్థ’మని యర్థము.

3. “ఆత్మేమనిజంతంబులకు, నాంతంబగు మనుజ సంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-తత్సమ-77). అనగా - ఆత్మ శబ్దమునకును, ఇమనిన్ ప్రత్యయాంతములైన ‘మహిమ - అణిమ - గరిమ - లఘిమ’ వంటి శబ్దములకును, మనుజనామములను తెలుపు నకారాంత శబ్దములకును, స్త్రీత్వము బహుళముగా నగునని అర్థము. ఉదా : ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముడు ; మహిమ - మహిమము; గరిమ - గరిమము; దేవశర్మ - దేవశర్ముడు.

‘బహుళము’ అనుటచే - ఆత్మాదులకు వికల్పముగను, అశ్వత్థామాదులకు నిత్యముగను స్త్రీత్వము కలుగుచున్నది. సుత్రామాదులకు కలుగుటలేదు (బాల-ప్రాథ- వ్యాఖ్య - పు. 258).

4. “మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజు నాబడు” (బాల-తత్వము-78). అనగా - రాజ శబ్దముమహద్వాచకమై స్వార్థప్రాధాన్యము కలిగినదయినచో ‘రాజు’ అని యగును. వాస్తవమునకు సకారాంత పుంలింగ శబ్దమైన ‘రాజన్’ శబ్దము యొక్క ప్రథమైక వచన రూపము ‘రాజా’ అని. అది తత్వమరూపము నొందినప్పుడు, దాని దీర్ఘము ప్రాప్తమై ‘రాజ’ అనియు, దానికి ఉత్పడుజ్జలు వచ్చినచో ‘రాజుడు’ అనియు కావలయును. అట్టి అనిష్టరూపమును ప్రస్తుత సూత్రము వారించుచున్నది. కనుక - మహారాజు, మునిరాజు, ఖగరాజు, గజరాజు అనియే యుండును. కాని ఉపసర్జనతత్వము (అనగా-అప్రధానతత్వము) నందు మాత్రము ఉత్పడుజ్జలను పొందవచ్చును. ఉదా: హతరాజుడు పరశురాముడు - ఈ వాక్యమున ‘హతరాజుడు’ అనునది ‘పరశురాముడు’ అను శబ్దమునకు విశేషణము. దానికి క్రియతో అన్వయము లేదు. కనుక ఉత్పడుజ్జలను పొందినది.

5. సకారాంత శబ్దములు:

సకారాంత సంస్కృతశబ్దములు తత్వము రూపము నొందినప్పుడు ఈ క్రింది రూపములను పొందు చున్నవి.

1. “సాంతంబుల తుదినకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-తత్వము-80). అనగా- సకారాంతశబ్దముల సకారమునకు బహుళముగా లోపము కలుగును. ఈ శబ్దములలోను ప్రథమైక వచనాంత రూపములనే ప్రాతిపదికలుగా గ్రహించి, వానికి ఉత్పద్విత్వములను చేర్చవలెను (బాల-తత్వము-67, 68). ఉదా: ఉరస్సు; వక్షస్సు; అర్చిస్సు; ధనుస్సు; ఆయుస్సు.

సూత్రమున ‘బహుళము’ అనుటచే - ఈ విధి కలుగని పక్షమున - అదంత అమహద్వాచక ములకు - మువర్ణము కలుగును (బాల-తత్వము-39)-ఉరము; వక్షము. ఇకారాంత శబ్దములకు ప్రథమైక వచనలోపము (బాల-తత్వము-50) - అర్చి.

2. ఉకారాంతములకు - పు వర్ణము కలుగును (బాల-తత్వము-48)-ధనువు; ఆయువు. కనుక పై శబ్దములకు - ఉరము - ఉరస్సు; వక్షము - వక్షస్సు; అర్చి- అర్చిస్సు; ధనువు- ధనుస్సు; ఆయువు - ఆయుస్సు - అను రెండు రూపములు నుండును. కాగా “బహుళగ్రహణముబునం జేసి పయః ప్రభృతుల

సకారంబునకు లోపంబు లేదు” అన్న వృత్తిలో, పయస్సు మొదలైన శబ్దములకు ఉత్పద్విత్పములు నిత్యమని చెప్పినాడు సూరి. ఉదా: పయస్సు - పయస్సు - సరస్సు.

2. “మహద్వాచకంబుగు సాంతంబుల కంత లోపంబేని, ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వంబే సగు” (బాల-తత్సమ-81). అనగా- మహద్వాచక సకారాంత శబ్దములకు, తుది సకార లోపముకాని, ద్వితీయైక వచనాంత తుల్యత్వము కాని అగును.

తుది సకార లోపమైనప్పుడు - మహద్వాచకములకు వచ్చు ఉత్పడుజ్జులు కలిగి - అంగిరుడు; ఉగ్రశ్రువుడు; ప్రచేతుడు - అని అగును. ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వమున - అంగిరసమ్’ లోని అంతిమ మకారమునకు లోపము కలిగి, ఉత్పడుజ్జులు చేరగా - అంగిరసుడు, ఉగ్రశ్రవసుడు, ప్రచేతసుడు - అని అగును.

3. “వేధ పురోధ పురోధసుడు” (బాల-తత్సమ-82) - అనగా - ‘వేధ’ శబ్దమునకు నిత్యముగను, ‘పురోధ’ శబ్దమునకు వైకల్పికముగను, సకారాంత లోపమును స్త్రీ వద్భావమును అగున ని తాత్పర్యము. ఉదా: వేధ; పురోధ - పురోధసుడు.

4. “మనః ప్రభృతుల సకాంబునకు ద్విత్వంబు విభాష సగు” (బాల-తత్సమ-83). అనగా - మనస్సు మున్నగు సకారాంత శబ్దముల చివరి సకారమునకు ద్విత్వము విభాషగా అగు నని అర్థము. ఉత్పద్విత్పములు (బాల-తత్సమ-68) ‘లిగినచో - మనస్సు; శిరస్సు; సదస్సు - అని అగును. ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము ద్విత్వము వైకల్పికముగా వైనచో - మనసు - మనస్సు; శిరసు - శిరస్సు; సదసు - సదస్సు - అని యగును.

బాల -తత్సమ - 81 సూత్రమును బట్టి సలోపమైనచో, బాల- తత్సమ - 39 సూత్రము ప్రకారము ము వర్ణకము కలిగి - మనము - శిరము - సదము - అని యగును.

ఇట్లు సకారాంత శబ్దములు తత్సమరూపములను పొందు విధానము నివరింపబడినది.

V. ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము

సంస్కృతప్రాకృత శబ్దములనుండి తత్సమములు నిష్పన్నమైన విధానము తత్సమపరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినది. తెలుగు భాషలో తత్సమములే కాక సంస్కృతభవములు, ప్రాకృతసమములు, ప్రాకృతభవములు, దేశ్యములు అయిన శబ్దములు అనేకములున్నవి. వానిని ఆచ్ఛికములందురు. వాని రూపనిష్పాదనము ఈ పరిచ్ఛేదమున వివరింపబడినది.

“సంస్కృతసమేతరంబయిన ఈ భాష యచ్చయనంబడు” (బాల-ఆచ్ఛిక-1) - అని సూరి ఆచ్ఛిక నిర్వచనము నిచ్చినాడు. అనగా- సంస్కృతసమము కానిదానిని ఆచ్ఛికభాష అని అందురు. అది క్రింది విధముగా ఏర్పడుచున్నది.

1. ఏకవచనరూపములు

1. “ఆచ్ఛిక శబ్దంబులెల్లం దరచుగా స్త్రీసమంబులుంగ్లీ బసమంబులునై యుండు” (బాల-ఆచ్ఛిక-2). అనగా - ఆచ్ఛిక శబ్దములు సాధారణముగా స్త్రీసమములుకాని, నపుంసక సమములుకాని అయియుండునని అర్థము. స్త్రీ సమములనగా ప్రథమైకవచనలోపమునందైన శబ్దములు. ఉదా. అన్న-మిన్న-జాణ-గాణ (పాటగాడు)- ఓడ-గోడ. ఈ శబ్దములన్నింటికీని - “స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైక వచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్సమ-57) అను సూత్రము ప్రకారము ప్రథమైక వచన ప్రత్యయమైన ‘సు’ చేరి, తిరిగి అదిలోపించి, యథారూపముగానుండును.

నపుంసక తుల్యములైనచో - అదంతనపుంసకములకు వచ్చు మువర్ణకము (బాల-తత్సమ-39) కలుగును. ఉదా. బియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - సున్నము- సన్నము. ‘తరచుగా’ అనుటచే - పులింగతుల్యములును కొన్ని కలవని సూరి వృత్తియందు చెప్పినాడు. అట్టి శబ్దములకు ఉత్పద్యుజ్జులు (బాల-తత్సమ-20,21) కలుగును. ఉదా. కొమరుడు - చందురుడు - జముడు - కందుడు. కాని ఇవి చాలా స్వల్పసంఖ్యలో నున్నవి.

2. “బల్లిదాదులు సంస్కృత తుల్యంబులు” (బాల-ఆచ్ఛిక-3) - బల్లిద మున్నగు తెలుగు ప్రాతిపదికలకు విభక్తిని వివక్షించునపుడు, వానిని సంస్కృత ప్రాతిపదికలతో

సమాసముగా గ్రహించి ప్రక్రియను జరుపవలెను. అనగా వీనికి మహద్వాచకములైనచో ఉత్పడుజ్జాదులును, అమహద్వాచకములైనచో మువర్ణకాదులును, స్త్రీవాచకములైనచో 'ఆలు' శబ్దముతో సమాసమును కలుగునని వృత్తిలో వివరించినాడు సూరి. ఉదా: బల్లిదుడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు.

బల్లిద - అక్కిజ (ఆశ్చర్యము) - కావల (పాపము) - మిసిమింత (అలసిన) - ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

3. "మహత్తులగు మగాదులకుం గయిరాదులకునుడుజ్జగు; సుత్వంబుగాదు" (బాల-ఆచ్యక-4). అనగా- మహద్వాచకములయిన మగ మొదలైన వానికిని, అమహద్వాచకములయిన కయిర మొదలైనవానికిని, డుజ్ వర్ణకము మాత్రమే అగును. వాని తుది అత్వమునకు ఉత్వము కలుగదు. ఉదా:

ఎ) మగాదులకు - మగడు, మనుమడు, తేడు.

బి) 'ఈ-కా' అను ప్రత్యయములు అంతమందున్నను డుజ్జ్వర్ణకము వచ్చును - కపటిడు - బానిసీడు - విలుకాడు - ఆటగాడు - మొనగాడు.

సి) అమహద్వాచకములకు - కయిరడు - నీలడు - జన్నడు (ఇవి గుఱ్ఱములపేర్లు)

శ్రాధవ్యాకరణ కర్త దీనిని సవరించి - తెలుగులో కొన్ని తత్సమశబ్దముల మీదను, దేశ్యశబ్దముల మీదను ఏకవచనమున నీచత్వద్యోతకములై 'ఇగా' అనుశబ్దమును, దానిపైన డువర్ణకాదులును కనబడుచున్నవని చెప్పినాడు. సంబోధనమున ఈ డు వర్ణకము చూపబ్బదనియు, తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వైకల్పికముగా అగుననియు ఆయన అభిప్రాయము (శ్రాధ - శబ్ద - 22). ఉదా: బాలిగాడు - చిట్టిగాడు. సంబోధనమున - బాలిగా చిట్టిగా. తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వైకల్పికముగా వచ్చిన - బాలిగ - చిట్టిగ.

ఈ 'ఇగా' అనునది నీచత్వ బోధకముగనే కాక, మైత్రీవాత్సల్యాదులందును కన్పట్టుచున్నది. ఉదా: కృష్ణగాడు - శర్మగాడు - బాబుగాడు.

4. కొన్ని స్త్రీవాచకములైనదేశ్య శబ్దములపైనను, స్త్రీ సమముల పైనను,

ఏకవచనమున 'కాన' శబ్దము కనిపించు చున్నది (ప్రాథ - శబ్ద-15). ఉదా: తల్లికాన (శృ.నై - 7 ఆ); సామికాన (సారంగ - 1 ఆ)

5. "కూఱు శబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు రువర్ణంబగు" (బాల-ఆచార్య-9). అనగా - కూఱు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున రువర్ణము అదనముగా చేరునని అర్థము. ఉదా: కూఱురు.

6. "కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగానగు" (బాల-ఆచార్య-18) - కలను మొదలైన శబ్దముల తుది నువర్ణమునకు బదులుగా ఏకవచనమున కుజ్జ వికల్పముగా నగును. ఉదా: కలను-కలకు; కెలను-కెలకు; కొలను-కొలకు; మ్రాను - మ్రాకు. బహువచనము పరమైనచో - కలకులు; కెలకులు; కొలకులు; మ్రాకులు.

7. "అట్లురేనుగోను శబ్దముల నువర్ణంబు గుజ్జగు" (బాల-ఆచార్య-19). అనగా - పూర్వసూత్రమున చెప్పినట్లు రేను, గోను శబ్దములకును కుజ్జ ఏకవచనమున వికల్పముగను, బహువచనమున నిత్యముగను అగునని అర్థము. ఉదా: రేను-రేగు; గోను - గోగు.

8. "ఇయకు మారుగా నామాంతరంబున కెత్వంబు బహుళంబుగానగు" (బాల-ఆచార్య-23). అనగా- నామాంతమునందలి ఇయ అను అక్షరములకు బదులుగా ఎత్వము బహుళముగా నగునని అర్థము. ఉదా: కన్నియ - కన్నె; వన్నియ- వన్నె; కొండియము - కొండెము.

బహుళగ్రహణముచే 'సందియము-కాఱియ' మొదలగు శబ్దములందు ఎత్వము లేదని వృత్తియందు సూరి తెలిసాడు.

అట్లే 'ఇయ' శబ్దమునం దికారలోపమును కొందఱు చెప్పినారు. కాని దానికి ప్రయోగము కన్పించదనియు, 'ముత్తియ' శబ్దమునందు మాత్రము ఇత్వమునకు లోపముకన్పించుచున్నదనియు సూరి చెప్పినాడు. ఉదా: ముత్తియము - ముత్తెము-ముత్యము.

నామాంతము లందలి ఇట్టి ఇత్యమునకు లోపము ముత్తియ శబ్దమునందు మాత్రమేకాక ఇతర శబ్దములందును కన్పించుచున్నదని ప్రాథమ్యకర్త చెప్పినాడు (ప్రాథ-శబ్ద-49). ఉదా: కన్నియ - కన్య; దివ్యియ - దివ్య; వీడియము - వీడ్వము.

9. నిత్యైకవచనములు:

ఎ) “దేశ్యమునందక్కడారులు నిత్యైకవచనాంతము” (ప్రాథ-శబ్ద-28). అనగా- అక్కడ మొదలగు దేశ్య శబ్దములు నిత్యము ఏకవచనాంతములుగనే ఉండునని అర్థము. ఉదా: అక్కడ - ఇక్కడ-ఎక్కడ; అచ్చట-ఇచ్చట-ఎచ్చట.

“కొందఱు ఇరులు - కేలు శబ్దములు బహువచనములని అందురు. అట్లుకాదు”- అని సూత్రవృత్తిలో సూరి జ్ఞాపకము చేసినాడు. అనగా ‘ఇరులు-కేలు’ అను శబ్దముల చివరనున్న ‘లు’ ప్రత్యయమును చూచి అవి బహువచనములని భ్రమింతురనియు, కాని అవి ఏకవచనము లే అనియు సూరి అభిప్రాయము. ఉదా: ఇరులున (విజ్ఞా-ప్రా.); కలభాషిణి వేసలి ఒకకేల బట్టి వేర్కొకకేల నొరగత్తి పెటికీ (కళా-3ఆ)

బి) “సన్యవాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-29). అనగా- పైరును గూర్చి చెప్పు శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతములే అని అర్థము. ఉదా: వరి-కంది-పెసర-మినుము.

సి) “కతివయ సంభార వాచక శబ్దములను” (ప్రాథ-శబ్ద-30). అనగా - ఇండ్లయందు నిత్యము ఉపయోగించు కొన్ని శబ్దములును నిత్యైక వచనాంతములే. ఉదా: ఇంగువ-ఉప్పు - చింతపండు-చమురు-పసుపు.

డి) “లోహవాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-31). అనగా - లోహములను తెలియజేయు శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతములే. ఉదా: ఇత్తడి-రాగి-వెండి-బంగారము.

ఇ) “సమానార్థకములైన యీ డెన సరి సాటి లోనగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-32)- అనగా- సమానము అను అర్థమును బోధించు ‘ఈడు, ఎన, సరి సాటి’ మొదలగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును నిత్యైకవచనములే. ఉదా: ఇరువురకుంజూర నొక్కయీడై యునికీన్ (భా.రామా-కిష్కింధ); సతులీ భార్గవికి భాగ్యసంపదనెనయె (భార-ఆది-3ఆ).

ఎఫ్) “గుణరసవాచకములైన దేశ్యవిశేషణ శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-33)- అనగా - గుణములను రసములను తెలుపు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతములే అగును. ఉదా: ఈ కాళ్ళు తెలుపు; ఆ పండ్లు పులుపు.

ఇవన్నియు నిత్యైకవచనాంత శబ్దములు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణ కర్తలు ఏకవచనాంతములైన ఆచిక్ శబ్దములు తెలుగున ఏర్పడుచున్న విధానమును వివరించినారు.

2. బహువచన రూపములు

1. “పగతాదుల బహువచన లకారంబునకు రేఫంబగు” (బాల-ఆచ్యుక-5).

అనగా- పగత మొదలైన ఆచ్యుక నామములకు బహువచనమును విధించునపుడు లకారమునకు బదులుగా రేఫము వచ్చునని అర్థము. ఈ పగతాదులు, బల్లిదాదుల లోనివి. కావున ఏకవచనమున వానికి ఉత్పడుజ్జులు కలుగును. ఆ తరువాత “లు వర్ణంబు బహువచనంబు” (బాల-తత్వమ-12) అన్న సూత్రము ప్రకారము వానికి బహువచనమున లువర్ణకము రావలసియుండగా ప్రస్తుత సూత్రము చేత ‘ల’ కారమునకు రేఫము కలిగి- పగతురు-అల్లరు-మల్లరు-వంటి రూపములేర్పడును.

సూత్రములో ‘బహువచన లకార’ మనుటచే ప్రథమావిభక్తి బహువచనము నందగు లు వర్ణకము తో పాటు, ద్వితీయాది విభక్తులకగు లడాగమమును కూడ గ్రహింపవలెనని భావము. అప్పుడు పగతురను - పగతురచేత - పగతురవలన వంటి రూపము లేర్పడును.

2. “కొన్ని డుమంతముల బహువచనలకారమునకు రేఫంబును దానికిముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు నగు” (బాల-ఆచ్యుక-6). డుజ్జ్వర్ణకము చేరుటకు యోగ్యమైన రూపమును డుమంతమందురు (రాము-విష్ణు). అట్టికొన్ని డుమంతములకు ప్రస్తుత సూత్రము చేత బహువచనమునందు వచ్చు లకారమునకు రేఫమై, దానికి పూర్వమందు పూర్ణబిందు పూర్వక డకారము (ండ్) అగునని అర్థము. ఉదా: గండండ్డు- మిండండ్డు.

3. “కాప్రత్యయము మీది బహువచనలకారంబునకు లఘులిఘు రేఫంబులును, లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబునగు” (బాల-ఆచ్యుక-7).

ఆట, వేట మున్నగు శబ్దములకు మఱుబర్థమున పుంస్త్వమున ‘కా’ ప్రత్యయము వచ్చునని సూరి తద్వితపరిచేదములో చెప్పియున్నాడు. అట్లు ఏర్పడిన కా ప్రత్యయాంతములును మఱది గణములోనివే (బాల-ఆచ్యుక-4) కనుక వానికి ఏకత్వమున డువర్ణకము కలుగును (ఆటకాడు-వేటకాడు). ప్రస్తుత సూత్రము చేత బహువచనము వచ్చు లకారమునకు బదులు లఘు-అలఘు రేఫములును, లఘురేఫమునకు ముందు బిందు పూర్వక డకారమును అగును. ఉదా: విలుకాండ్డు - విలుకాటు; వేటకాండ్డు -

వేటకాటు.

4. “జే ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు” (బాల-ఆచ్చిక-8). అనగా- ‘జే’ మొదలగు ఆచ్చిక నామముల బహువచన ప్రత్యయమునకు ముందు డుజ్జగునని అర్థము.

ఈ ‘జే’ శబ్దము మగాది గణము లోనిది. దీనికి ఏకవచనమున ‘డు’ వర్ణకము కలిగి ‘జేడు’ అని అగును. బహువచనమున ‘లు’ ప్రత్యయము రాగా, ఏకవచన ప్రత్యయమైన ‘డు’ లోపించవలయును. అప్పుడు ‘జేలు’ అని కావలసి యుండును. కాని ప్రస్తు సూత్రముచే ఆ బహువచన లువర్ణమునకు ముందు డుజ్జ వచ్చి ‘జేడులు’ అనియగును. కాగా - “సమాస పదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపుడెల్లచో ఖండబిందువునకుం బూర్ణంబగు” (బాల-ఆచ్చిక-15)- అన్న సూత్రము ప్రకారము ‘జేండ్లు’ అనియు నగును.

5. “కూతు శబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు రువర్ణంబగు” (బాల-ఆచ్చిక-9). అనగా - కూతు శబ్దమునకు ప్రథమైన వచనమున మాత్రమే రు వర్ణకము అధికముగా చేరునని అర్థము. అప్పుడు - బహువచన ప్రత్యయమైన లు వర్ణకము చేరినపుడు ప్రథమైక వచనమైన రువర్ణమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: కూతురు - కూతులను - కూతులచేత.

ఈ సూత్రము క్రింది వృత్తిలో - కూతురులు - కూతుళ్లు - కూతురిని - ఇత్యాది రూపములు గ్రామ్యములని ఎరుగవలెనని సూరి జ్ఞాపకము చేసినాడు. అనగా - అవి లక్షణ విరుద్ధములు గనుక ప్రయోగమున కన్తములు.

6. “చెయువు బహువచనలకారంబున లఘురేఫంబు విభాషనగు” (బాల-ఆచ్చిక-10). అనగా- ‘చెయువు’ (చేష్ట) అను శబ్దమునకు బహువచనము పరమైనపుడు దాని లకారమునకు అలఘు రేఫము విభాషగా నగును. ఉదా: చెయువులు - చెయువులు; చెయువులను-చెయువులను.

7. “ఆల్పాదుల బహువచన లకారంబునకు రేఫంబును, ముందరి లు వర్ణంబునకు బిందుపూర్వక డకారంబు నగు” (బాల-ఆచ్చిక-11). అనగా- ‘ఆలు’ మొదలైన శబ్దములు బహువచనలకారమునకు రేఫమగును. అట్టిచో తత్పూర్వమందున్న

శబ్దగత లు వర్ణమునకు బిందుపూర్వక డకారము (ండ్) అగునని అర్థము. ఉదా: ఆండు- ఆండును; చెల్లెండు- చెల్లెండును; కోడండు-కోడండును.

8. “బహువచనంబు పరంబగునపుడు డ-ల-బ-ర ల యుత్పంబుకు లోపంబు బహుళంబుగానగు” (బాల-ఆచ్చిక-12). అనగా- బహువచనమున వచ్చు లువర్ణముకాని, లడాగమము కాని పరమైనచో, డ-ల-బ-ర అను వర్ణములు అంతమందున్న శబ్దముల పై నున్న ఉత్పంబునకు లోపము బహుళముగా అనునని అర్థము. ఉదా: గుండ్లు - గుండులు; కాళ్ళు-కాలులు; గొంట్లు-గొంటులు (దుష్టులు); గోరు - గోరులు.

బహుళ గ్రహణము చేత - విల్లులు, పిల్లులు, పులులు ఇత్యాదులందు లోపమురాదు.

తత్సమములైన ‘కోటి-పిప్పలి’ అనుశబ్దములకు ఈ కార్యము కనిపించుచున్నది. ఉదా: కోట్లు- కోటులు; పిప్పళ్ళు - పిప్పలులు.

9. “బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులై యుదంతంబులైన డ-ల-ర-ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగానగు” (బాల-ఆచ్చిక-13). అనగా - అసంయుక్తములైన , ఉదంతములైన పదాంతముననున్న డ-ల-ర అను వర్ణములకు బహువచనమున లు ప్రత్యయముకాని, లడాగమముకాని పరమైనచో అలఘులకారము (ళ) బహుళముగా నగునని అర్థము. ఉదా: త్రాళులు-త్రాడులు; పిడికిళ్ళు - పిడికిలులు; పందిళ్ళు - పందిరులు.

10. “ బహువచన శ్లిష్టంబులై యద్విరుక్తంబులైన డకారలకారంబుల కలఘులకారంబు నిత్యంబుగానగు” (బాల-ఆచ్చిక -14). అనగా- బహువచన ప్రత్యయముతో సంశ్లేషమునొంది, అద్విరుక్తములైన డకార లకారములకు అలఘు రేఫము నిత్యముగా ఆచార్యశాస్త్రముఅగునని అర్థము. ఉదా: త్రాళ్ళు-గుమ్మళ్ళు; మొగిళ్ళు-మొసళ్ళు.

11. “సమాసపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్లచో ఖండ బిందువునకుం బూర్ణంబగు” (బాల-ఆచ్చిక-15). అనగా- సమాసపదము (అఖండపదము)లోని ఖండబిందువునకు బహువచన లకారముతో సంయుక్తమైన వర్ణము పరమగునపుడు అన్నియెడల పూర్ణబిందువగునని అర్థము. ఉదా: అనలులు - అనంట్లు; గోటులు-గోంట్లు; తేటులు-తేంట్లు; ఏడులు-ఏండ్లు.

ఈ సూత్రవృత్తిలో సూరి 'ఏండ్లు-కాండ్లు' వంటి శబ్దములందు డా కు ఖా ఆదేశముగునని కొందఱు చెప్పినారని, తెనుగున బిందుపూర్వకములైన స్థిరములు లేమింజేసి అది గ్రాహ్యము కాదనియు చెప్పియున్నాడు. అందువలన - ఏళ్లు, కాళ్లు వంటి అనిష్టరూపములు వారింపబడినవి.

12. “ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణసలల వర్ణంబులకు బహువచనంబు నరంబగునపుడు ప్రార్థబిందు పూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగా నగు”(బాల-ఆచ్చిక-16).

కొన్ని తెనుగు శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేక వచనములు పరమగు నపుడు 'ఇ-ః-తి' అను వర్ణములు చేరుచున్నవి. అట్టి వానిని ఔపవిభక్తికములందురు. అట్టి ఔపవిభక్తిక శబ్దముల చివర నున్న లివర్ణమునకును, లకారముతోనున్న లువర్ణము(ల్లు) నకును, బహువచనము పరమగునపుడు బిందుపూర్వక డువర్ణము బహుళముగా నగును. ఉదా: కొడవలి-కొడవండులు; ఉల్లోపమైన-కొడవండ్లు; అలఘులకారము వచ్చినచో - కొడవళులు - కొడవళ్లు-కొడవలులు.

సూత్రమున ఈ విధి బహుళమునుటచే కల్లు- పల్లు-తెల్లు-వంటి శబ్దములు అనౌప విభక్తికము లగుటవలన వానికివిధి వర్తింపదు.

13. “ఒకానొకచోనామంబు సంశ్లిష్ట బహువచనాంతతుల్యంబై బహువచనంబునెనయు” (బాల-ఆచ్చిక-17). అనగా- ఒక్కొక్కసారి బహువచన ప్రత్యయముతో సంయోగము నొందిన శబ్దము మరల బహువచనప్రత్యయమును పొందుట ప్రయోగములలో అచ్చట కన్పించునదని అర్థము. ఉదా: కొడవండ్లులు-కొడవండ్లులను; కొడవళ్లులు-కొడవళ్లులను.

14. “దేశ్యంబునం గొన్నియెడల మహస్మహత్వర్ణక బహువచనాంతనామంబులపై ఋరల బహువచన ప్రత్యయములు చూపట్టెడు అచ్చో వారు - వీరు - మీరు శబ్దంబుల యంత్యకారంబున కకారంబగు” (ప్రాథ-శబ్ద-48). దేశ్య శబ్దములు కొన్నింటికి ఋహదర్థకము నందును మహత్వర్ణకము నందును బహువచనముపై మరొక బహువచనము పుచ్చుట కొన్ని చోట్ల కనిపించుచున్నది. ఉదా: కోడండ్రురు - పెక్కిండ్రురు-ఒకరులు.

అట్లే వారు - వీరు - మీరు అను శబ్దములును మరల బహువచనము నొంది నప్పుడు వాని చివరనున్న ఉకారమునకు అకారమగును. ఉదా: వారలు - వీరలు-మీరలు.

15. “కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు, బహువచనము పరంబగునప్పుడు నిత్యముగానగు” (బాల-ఆచ్చిక-18). కలను మొదలైన శబ్దముల చివరి నువర్ణమునకు బదులుగా కుజ్జ ఏకవచనమున వికల్పముగను, బహువచనమున నిత్యముగను అగునని అర్థము. కుజ్జ అనగా బిందు పూర్వకమైన కువర్ణకముని అర్థము. ఉదా: కలను-కలఁకు-కలఁకులు; మ్రాను- మ్రాఁకు-మ్రాఁకులు.

కలను-కెలను-కొఱను-కొలను-గవను-నెఱను-మ్రాను-వరను-ఇవి కలన్వాదులు.

16. “అట్లు రేను గోను శబ్దముల నువర్ణకంబు గుజ్జగు” (బాల-ఆచ్చిక-19). అనగా- కలన్వాదులవలెనే రేను, గోను శబ్దముల చివరి నువర్ణమునకును వికల్పముగ కు పరమగును. ఉదా: రేఁగు - రేఁగులు; గోను - గోఁగు - గోఁగులు.

17. “బహువచనంబు పరంబగునప్పుడు చేను - పేను - మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబు లోపించు” (బాల-ఆచ్చిక-20). అనగా- చేను - పేను - మీను శబ్దములకు బహువచనము పరమైనచో, వాని చివరి నువర్ణము లోపించును. ఉదా: చేను + లు = చేలు; పేను + లు = పేలు; మీను + లు = మీలు.

ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనచో లడాగమమై - చేలలో, పేలను, మీలకు - అను రూపము లేర్పడును.

18. “బహువచనంబు పరంబగునప్పుడు రేయి ప్రభృతుల తుది యక్షరంబు లోపించు” (బాల-ఆచ్చిక-21). అనగా- రేయి మొదలైన - శబ్దములకు బహువచనము పరమైనను, బహువచనలకారము పరమైనను వాని చివరి అక్షరము లోపించును. ఉదా: రేయి - చేలు; ఊయి - ఊలు; వేయి - వేలు.

“ఈ లోపంబు సమాసంబులందుజూపట్టెడు” - అని వృత్తిలో చెప్పినాడు సూరి. అందువలన ఈ రేయి మొదలైన శబ్దములు సమాసములలో పూర్వ శబ్దములైనప్పుడును, వాని తుది యక్షరమునకు లోపము వచ్చుచున్నది. ఉదా: రేయి+రాజు = రేరాజు; వేయి + వెలుగు = వేవెలుగు.

19. “బహువచనంబు పరంబగునపు డాపు ప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (బాల-ఆచ్చిక-22). అనగా- ఆపు మొదలైన శబ్దములకు బహువచనముకాని - బహువచనలకారముకాని పరమైనప్పుడు, వాని తుది యక్షరమునకు లోపము విభాషగా నగును. ఉదా: ఆపు - ఆలు - ఆపులు ; జాము - జాలు - జాములు ; చుట్టము - చుట్టలు - చుట్టములు ; మీసము - మీసలు - మీసములు.

20. ఎద్దు - దేవర శబ్దములకు ‘లు-ల’ లు పరమైనప్పుడు - దకారమునకు డకారమును, దాని ఉత్పమునకు లోపము వికల్పముగను అగును (ప్రాథ - శబ్ద-50).

ఉదా: ఎద్దులు - ఎడ్డులు - ఎడ్లు; ఎద్దులన్ - ఎడ్డులన్ - ఎడ్లన్.

అట్లే - దేవర శబ్దము చివరి రేఫమునకు శకారమును, ఆ శకారము యొక్క అత్వంబునకు లోపంబును నిత్యముగా నగును. ఉదా: దేవల్లన్.

21. “కొన్ని యవ్యయంబులు బహువచనాంత తుల్యంబులునగు” (ప్రాథ-శబ్ద-34). అవ్యయములు లింగవచనవిభక్తి రహితములు. అందువలన వానిపై విభక్తులు చేరరాదు. కాని - ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, నిచ్చ’ వంటి వానిపైనను లు ప్రత్యయము చేరి ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, నిచ్చలు’ అని కన్పించుచున్నది. అవ్యయములకు బహువచనాంతత్వము లేదు కనుక, ప్రాథమ్యాకరణకర్త “బహువచనాంతతుల్యములగుచున్న” వని జాగరూకతతో తెల్పియున్నాడు.

సూత్రమున “బహువచనాంతతుల్యంబులును అగు” అని సముచ్చయార్థకమును చేర్చి చెప్పుట వలన లువర్గ విరహితములైన - ‘అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు, నిచ్చ’ వంటి రూపములు ఉండవచ్చునని తాత్పర్యము.

22. నిత్యబహువచనాంతములు:

ఎ) “అందఱ్వాదులు నిత్యబహువచనాంతములు” (ప్రాథ-శబ్ద-35). అనగా- అందఱు మున్నగు శబ్దములు నిత్యబహువచనాంతములు. వానికి ఏకవచనరూపములుండవనిభావము. ఉదా: అందఱు - ఇందఱు - ఎందఱు-కొందఱు-పెక్కింద్రు-పలువురు- పలుగుండ్రు.

ఇట్లే - ఇద్దరు, ముగ్గురు, నలుగురు వంటివి కూడ నిత్యబహువచనాంతములే! (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - పు.312).

బి) “అదరులు లోనగుశబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-36). అనగా- అదరులు మొదలైన శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే యని యర్థము. ఉదా: అదరులు (మిణగురులు); అఱుపుళ్ళు (ముక్కల); ఎండుపులు (ఎండబోసిన ధాన్యము); మిడుగులులు (మిడుగులు పురుగులు).

కాని, పై ఉదాహరణలలో ధాన్యవాచకమైన ‘ఎండుపులు’ అన్నదికాక మిగిలిన వానికి ఏకవచన రూపములు లేవనుట సముచితముగా కన్పట్టదు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు. 313).

సి) “తఱచుగ ధాన్యవాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-37). అనగా - ధాన్యవాచక శబ్దములు చాలవరకు నిత్యబహువచనాంతములే! ఉదా: వడ్లు - కందులు - పెసలు - మినుములు.

సూత్రమున ‘తఱచుగ’ అనుటచే ‘బియ్యము, జీరకణ్ణ’ వంటి ధాన్యవాచకములు నిత్యైకవచనాంతములేయని గ్రహింపవలయును.

అంతేకాక, సమాసవిధియందివి పూర్వశబ్దము లైనచో వానికిని ఏకవచన రూపము లేర్పడుచున్నవి. ఉదా: కందిచేను - వరిపంట - పెసరబద్ద.

డి) “క్రీడా విశేషవాచక శబ్దములను” (ప్రాథ-శబ్ద-38). అనగా- కొన్ని క్రీడా విశేషములను దెలుపు శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే! ఉదా: అచ్చనగాయలు - ఓమన గుంటలు - గుజైన గూళ్లు - కుప్పిగంతులు.

చిట్టపాట్లకాయ - చిడుగుడు - చిల్లకట్టె - సరిబేసి-వంటి ఏకవచనరూపములను కొందరు ప్రయోగించియున్నారు - కాని అది విచార్యము - అని వృత్తిలో పేర్కొన్నాడు ప్రాథవ్యాకరణకర్త.

23. విశేషరూపములు:

ఎ) కొన్ని దేశ్య శబ్దములకు పూజ్యతా ప్రతిపాదనమున ‘గారు’ అను శబ్దము కలుగుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-39). ఉదా: అమ్మగారు - నాన్నగారు - సెట్టిగారు - నాయుడుగారు.

బి) వానికి ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనప్పుడు చివరి 'రు' - 'రి' అని యగును (ప్రాథ-శబ్ద-40). ఉదా: అయ్యగారిని - అయ్యగారితో - అయ్యగారికి.

సి) కొన్ని డుమంతములైన తత్సమశబ్దములకు పూజ్యతయందు గారునకు మాఱుగా 'వారు' అని అగుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-41). ఉదా: శ్రీ రాములవారు - స్వాములవారు - వ్యాసులవారు - రాయలవారు.

డి) ఈ 'వారు' అనునది పూజ్యతయందేకాక, విశేషార్థ బోధనమునను కన్పించుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-42). ఉదా: అమ్మవారు (దేవత) - అయ్యవారు (గురువు) - దేవరవారు (రాజు)

ఇ) పూజ్యత్వాతిశయమున యుష్మదర్థ బహువచనాంత రూపమునకు బదులుగా ఆత్మార్థ బహువచనాంతరూపము కన్పించుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-45). ఉదా: స్వామీ! తాము దయచేయవలయును.

ఎఫ్) సంబంధార్థమును తెలుపునప్పుడు యుష్మదస్మచ్చబ్దంబులకు బహుత్వము వచ్చును. ఉదా: మాయిల్లు - మీ యిల్లు.

జి) ఇంకను కొన్నిచోట్ల ఈ బహువచనాంతము తటచుగా నిత్యవ్యవహారమున కన్పించుచున్నది. వానిని ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికొనవలయును (ప్రాథ-శబ్ద-47). ఉదా: ఎవరక్కడ? - ఒకరు పోయిన త్రోవ కొకరు పోరు - వారొక్కరే వచ్చిరి - నీవెవ్వరు (భార - విరా-1ఆ) - మజ్జినని తానది యెవ్వరు? (మూర్తి - 5ఆ).

3. నామములు

1. “శబ్దములు విశేషములు విశేషణములని ద్వివిధంబులు” (ప్రాథ-శబ్ద-1). అనగా - శబ్దములు లేదా నామములు విశేష్యములనియు, విశేషణము లనియు రెండు విధములుగా నుండునని అర్థము. అయ్య, అన్న, అమ్మ, అక్క మొదలైనవి విశేష్యములు. తక్కినవి విశేషణములు (వృత్తి).

“విశేష్యమునా విశేషణముచే దెలుపబడు విశేషము గలది; విశేషణమునా జాత్యాది విశేషములను దెలుపునది” (ప్రాథ-శబ్ద-2). అనగా - విశేషణము చేత తెలుపబడు విశేషము కలది విశేష్యమనియు, నామము యొక్క జాత్యాది విశేషములను తెలుపునది విశేషణమనియు అందురు (బ్రాహ్మణుడు, పోవువాడు, నల్లనివాడు మున్నగునవి విశేషణములు).

2. “విశేషణము జాత్యాది భేదంబుచే వడ్డివధంబు” (ప్రాథ-శబ్ద-3). అనగా - జాతి, క్రియా, గుణ ద్రవ్య, సంఖ్యా, సంజ్ఞా భేదములచే విశేషణములు ఆరువిధములుగా ఉండునని అర్థము.

- ఎ) జాతి ప్రయుక్త విశేషణము - బ్రాహ్మణుడు
- బి) క్రియా ప్రయుక్త విశేషణము - పోవువాడు
- సి) గుణ ప్రయుక్త విశేషణము - నల్లనివాడు
- డి) ద్రవ్య ప్రయుక్త విశేషణము - ధనవంతుడు
- ఇ) సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము - ఒక్కడు
- ఎఫ్). సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము - దేవదత్తుడు.

3. “విశేష్యంబు ప్రధానం బితరంబప్రధానంబు” (ప్రాథ-శబ్ద-6). అనగా - వాక్యములందు ప్రధానమైనది విశేష్యము, ప్రధానము కానిది విశేషణము అని అర్థము.

4. “ప్రధానంబు పశ్చాద్వాచ్యంబగు” (ప్రాథ-శబ్ద-7). అనగా - వాక్యమున విశేషణములను ముందు చెప్పి, తరువాత విశేష్యమును చెప్పవలెనని భావము.

5. “ఒక్కొక్కో విశేషంబులును విశేష్యంబులగు” (ప్రాథ-శబ్ద-8). అనగా - ఒక్కొక్కొక్కో విశేషణము విశేష్యముగా ఉపయోగింపబడునని సూత్రార్థము. ఉదా. నారదుం డిట్లనియె. ఈ ఉదాహరణమున - ‘నారదుడు’ అనునది సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము (ప్రాథ-శబ్ద-3). విశేష్యము వేరుగా లేదు. కావున విశేషణమే విశేష్యము యొక్క స్థానము పొందినదని భావము.

నిజమునకు సంజ్ఞావాచకములను విశేష్యములుగా గ్రహింపవలెను. అట్లుకాక విశేషణములుగా గ్రహించుటయు, అవి మరల విశేష్యముల స్థానమున వచ్చిన వనుటయు, సరియైన మార్గముగా కన్పించుదు (బారి-ప్రాథ-వ్యాఖ్యా-పు. 302).

6. “ఒక్కొక్కచో విశేష్య విశేష్య - విశేషణముల క్రమము తారుమారగునని అర్థము. ఉదా: నీ మాటుదల్లి త్రిభువన భామారత్నంబు (హరి . పూర్వ - 2ఆ). ఈ దాహరణములో - ‘మాటుదల్లి’ అనునది విశేష్యము. దానికి ‘త్రిభువనభామారత్నము’ అను విశేషణము ముందుండవలసినది. ఇందు విశేషణ విశేష్యములు తారుమారైనవి.

7. “తెనుగునంగొన్ని శబ్దములు విశేష్య విశేషణంబు లుభయంబునగు” (ప్రాథ-శబ్ద-10). అనగా- తెలుగులో కీడు, నల్ల మొదలైన శబ్దములు విశేషణముగను, విశేష్యముగనుకూడ ప్రయోగింపబడునని అర్థము. ఉదా: వి కీడులేదు - ఇచట కీడు శబ్దము విశేష్యము; వారల తలంపులు కీడు - ఇచట కీడు శబ్దము విశేషణము.

అట్లే - అమ్మహాశ్వంబు ధవళదేహంబునందు నల్లగలిగిన - ఇచట నల్ల అనునది విశేష్యము; ఈ నల్ల తిరునామమెచట దొరికె అనుచోట నల్ల శబ్దము విశేషణము.

8. “విశేషణంబులు కొన్ని వ్యవహితంబులునగు” (ప్రాథ-శబ్ద-11). అనగా- విశేషణములకును విశేష్యములకును నడుమ ఇతర పదములు ప్రవేశించి కొన్నియెడల వ్యవధానమును కలిగింప వచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా: ఈ లోకంబున వెడకతి, మేలెల్లెడ గాన వరుని (నిర్వ-3ఆ). ఇచట ‘వరుని’ అన్నది విశేష్యము. ‘మేలు’ అన్నది విశేషణము. ఈ రెంటికీని నడుమ ‘ఎల్లెడ, కాన’ అనురెండు పదములు చేరి వ్యవధానము కలిగించినవి.

9. “విశేషణంబులు కొన్ని యెడల విశేష్యలక్ష్యకంబులగు” (ప్రాథ-శబ్ద-12). అనగా - కొన్ని చోట్ల విశేషణములే విశేష్యములను సూచించునవిగా ఉండునని అర్థము. ఉదా: బెట్టిదంబులంగాని చక్కంబడడు (భార-ఆర-6ఆ). ఇచట ‘బెట్టిదములు’ అనగా బెట్టిదపు మాలలచేత అని అర్థము. విశేషణమే విశేష్యముగా ప్రయత్నమైనది. ఇట్లే - దేవలతల కప్రియములు గావించి (భార-ఆర-2ఆ). ఇందులో ‘అప్రియములు’ అనగా అప్రియమైన కార్యములు అని అర్థము. అప్రియము అనునది విశేషణమే - కార్యములు అని అర్థము. అప్రియము అనునది విశేషణమే యైనప్పటికిని విశేష్యమును సూచించుచున్నది.

ఇట్లు విశేషణ - విశేష్యములు వివరింపబడినవి.

4. సర్వనామములు

1. “అన్ని ప్రభులు సర్వనామములు” (బాల-ఆచ్చిక-24). అన్ని మొదలగునవి సర్వనామములనబడును. అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యా వాచకంబులు - ఇవి అన్ని ప్రభులు. ఉదా: అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని
అన్నింటిని - ఇన్నింటిని - ఎన్నింటిని - కొన్నింటిని
నేను - ఏను - నేము - ఏము
అంత - ఇంత - ఎంత - కొంత (ప్రాధ-శబ్ద-51)
ఆయది - అయ్యది; ఈయది - ఇయ్యది; ఏయది - ఎయ్యది (ప్రాధ-శబ్ద-54)
ఎవ్వడు - ఎవడు - ఎవ్వరు - ఎవరు (ప్రాధ - శబ్ద-55)
అతడు - ఇతడు - ఆకె - ఆపె - ఆమె - ఈపె - ఈమె
అది - అవి ; ఇది - ఇవి; ఏది - ఏవి (ప్రాధ-శబ్ద-58)
అద్ది - అవ్వి ; ఇద్ది - ఇవ్వి , ఎద్ది - ఎవ్వి (ప్రాధ-శబ్ద-59)
వీనిపై విభక్తులు చేరినప్పుడు - దానిన్ - వానిన్; దానిచేతన్ - వాని చేతన్
ఒకరితె - ఒక్కరితె - ఒక్కరితి - ఒక్కొరితి - ఒకొరితి (ప్రాధ-శబ్ద-66)
ఎవ్వరై - ఎవ్వరై - ఎవ్వరై (ప్రాధ- శబ్ద-68)
ఈవు - నీవు; ఈరు - మీరు; ఏను - నేను; ఏము - మేము (ప్రాధ-శబ్ద - 71)
నినున్ - ననున్ - తనున్; మిమున్ - మమున్ - తమున్ (ప్రాధ - శబ్ద - 73)
తాము - తారు (ప్రాధ - శబ్ద -74)
ఒక్కరు - ఒకరు; ఒక్కొడు - ఒకొడు (ప్రాధ-శబ్ద-80)
ఒక్కరుడు-ఒకరుడు-ఒరుడు-ఒడ్డు-ఒండు(ప్రాధ-శబ్ద-81)
ఒక్కటి - ఒకటి; ఒక్కొటి - ఒకొటి (ప్రాధ - శబ్ద - 82)
ఎక్కటి - ఒక్కటి (ప్రాధ - శబ్ద - 83)
ఒకానొకడు - ఒకానొకతె - ఒకానొకటి (ప్రాధ - శబ్ద-86)
అందఱు - ఇందఱు-ఎందఱు-కొందఱు (ప్రాధ-శబ్ద -89)
పలుగురు - పలువురు; ఇరుగురు - ఇరువురు; వేగురు - వేవురు (బాల-ఆచ్చిక - 23))
ఇత్యాదులూ హ్యంబులు.

5. ఔపవిభక్తికములు

విభక్తిని కారణముగా చేసికొని ఆదేశముగా కాని, ఆగమముగా కాని తెలుగు శబ్దములపై చేరు ఇటి,తి - వంటి వర్ణములకు ఔపవిభక్తికములని పేరు.

1. “ఇటితి వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబులౌపవిభక్తికంబులు” (బాల-ఆచ్చిక-28). అనగా- ఇకముందు చెప్పబోవు ఇటితి అను వానిని ఔపవిభక్తికములని అందురు.

2. “ఇవి ద్వితీయాద్యేక వచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకును గొన్నింటికి బ్రాయికంబుగానగు” (బాల- ఆచ్చిక - 29). అనగా - ఈ ఇటితి అను ఔపవిభక్తికములు కొన్ని తెలుగు నామములకు, ద్వితీయాద్యేకవచన ప్రత్యయములు పరమైనపుడు తరచుగా నగునని అర్థము. ఉదా: కాలు - కాలిని - కాలిచే (ఇ); నాగలి- నాగటిని - నాగటిచే (టి); నేయి - నేతిని - నేతిచే (తి).

3. “ఊరు మొదలగు వాని కీత్యంబగు” (బాల-ఆచ్చిక -30). ఊరు మొదలైన శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేకవచన ప్రత్యయములు పరములగునపుడు ‘ఇ’ అను ఔపవిభక్తిక ప్రత్యయము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: ఊరు - ఊరిని; కాలు - కాలిని; నోరు - నోరిని; చోటు - చోటిని.

4. “టి వర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్షరంబున కాదేశంబును నంతాగమంబును గొన్నింటికేంబర్యాయంబున రెండును బ్రాయికంబుగానగు” (బాల -ఆచ్చిక-31). ఉదా
ఎ) ఆదేశము - త్రాడు - త్రాటిని; కాదు - కటిని; నోరు - నోటిని; ఏరు - ఏటిని.
బి) ఆగమము - అన్ని - అన్నిటిని; ఎనిమిది - ఎనిమిదిటిని; వేయి - వేయిటిని.
సి) ఉభయము - ఏమి - ఏమిటిని - ఏటిని; పగలు - పగలిటిని - పగటిని ; మూడు- మూడిటిని - మూటిని.

5. “ప్రాసము మీది టి వర్ణంబు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళంబుగానగు” (బాల -ఆచ్చిక - 32). అనగా - పై సూత్రము ప్రకారము ఆదేశముగా కాని, ఆగమముగా కాని వచ్చిన టి వర్ణమునకు పూర్వమందు ప్రాసమున్నచో పూర్ణబిందువు బహుళముగ వచ్చునని అర్థము. ఉదా: అన్నింటిని - పగలింటిని - మూడింటిని.

6. “పదాద్యంబగు ప్రాసంబుమాది టి వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువగు” (బాల-ఆచ్చిక-33). అనగా- పదమునకు మొట్ట మొదటి అక్షరము ప్రాసమైనచో దానిమీద వచ్చు టి వర్ణమునకు పూర్వమందు నిత్యముగా పూర్ణబిందువగునని అర్థము

ఉదా: కన్ను - కంటిని; మిన్ను - మింటిని; ఇల్లు - ఇంటిని; పన్ను - పంటిని.

7. “అట్లు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కిటికి లోపంబు నగు” (బాల-ఆచార్య-34). అనగా - ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరములగునపుడు అట్లుమున్నగు శబ్దములకు తివర్ణము ఆగమముగా వచ్చును. అప్పుడు నామాంతమున గల ఒక రేఫము లోపించునని అర్థము. ఉదా: అట్లు - అటితిని; కొట్లు - కొటితిని; వట్లు - వటితిని.

8. “విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి ప్రభృతుల తుది యక్షరంబు తివర్ణంబగు” (బాల-ఆచార్య-35). అనగా - విభక్తి పరమగునపుడు గోయి మున్నగు శబ్దముల యొక్క తుది అక్షరమునకు బదులుగా తివర్ణకమగునని అర్థము. ఉదా: గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను; చేయి - చేతులు - చేతిని - చేతులను.

గోయి-చేయి-దాయి-నేయి-వాయి-దోయి-ఇత్యాదులు గోయి ప్రభృతులు

9. “టి, తి వర్ణంబులు పరంబగునపు డుత్వంబున కీత్వంబగు” (బాల-ఆచార్య-36). అనగా - ఔపవిభక్తికీములయిన ‘టి - తి’ వర్ణములు పరములగునపు వెనుకటి ఉత్వమునకు ఇత్వమగునని అర్థము. ఉదా: రెండిటికి (రెండు+టికి) - మూడిటి - పగలిటికి - పెక్కిటికి.

కాని కొన్నిచోట్ల ఉత్వమునకు ఇత్వము కన్పించదు. ఉదా: నెత్తుటికి.

10. “టివర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీదు ముందు పు వర్ణంబుల కత్వంబగు” (బాల-ఆచార్య-37). అనగా - క్రిందు, మీదు, ముందు మొదలైన శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేక వచనములు పరమగునపుడు టి వర్ణము ఆగమముగా నగునని అర్థము. ఉదా: క్రిందు-క్రిందటిని; ముందు-ముందటిని; మాపు-మాపటిని; అప్పుడు-అప్పటిని.

11. “ఔపవిభక్తికముల తృతీయ సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-ఆచార్య-38). అనగా - ఔపవిభక్తిక రూపములకు చివర తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముకాని, సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముకాని ఉన్నచో ఆ ప్రత్యయ స్థానమున అత్వము బహుళముగా అగునని అర్థము. ఉదా: గోరను గీరెను; ఊరెనున్నాడు; ఇంటలేడు. సూత్రమున బహుళమనుటచే - గోరెచే గీరెను; ఊరియందున్నాడు -వంటి రూపములను ఉండును.

ఇట్లు ఔపవిభక్తిక ప్రత్యయములు ఆచార్య శబ్దములపై చేరు విధానము నిరూపింపబడినది.

VI. కారక పరిచ్ఛేదము

1. విభక్తులు - ప్రత్యయములు

కారకమనగా - క్రియాస్వయమును కలిగించునది. లేదా క్రియాస్వయము కలది. అనగా- వాక్యములోని శబ్దములకు క్రియతో అన్వయము కలిగించునది అనికాని, క్రియతో అన్వయము కలది అనికాని అర్థము.

ఈ పరిచ్ఛేదమున వాక్యములోని వేరువేరు పదములు క్రియతో అన్వయమును పొందునపుడు ఏయే విభక్తులను పొందునో వివరింపబడినవి.

1. కారకములు: “కారకంబులనం గర్పదులు” (ప్రాధ-కారక-1). అనగా- కర్త, కర్మము, కరణము, సంప్రదానము, అపాదానము, అధికరణము- అను ఆరును కారకములు.

2. ప్రథమా విభక్తి

‘ప్రాతిపదిక సంబోధ నోక్తార్థంబులం బ్రథమ యగు’ (బాల-కారక-1). అనగా- ప్రాతిపదికార్థమునందును, సంబోధార్థమునందును ఉక్తార్థమునందును ప్రథమావిభక్తి అగునని శ్లోకము.

అ) ప్రాతిపదికార్థమనగా- నియతమైన ఉనికి కలిగినది. అనగా ఇతర పదములతో ఏవిధమైన సంబంధమును లేక ప్రాతిపదిక యొక్క అర్థమును మాత్రమే బోధించునది. ఉదా: గుమ్మడు, రావణుడు.

ఆ) సంబోధనమనగా- ఇతరులను అభిముఖము చేసికొనుటకు పిలుచుట. ఇచటకూడ సంబోధ్యవాచకము ప్రథమావిభక్తిని పొందును. ఉదా: ఓ రాముడ! ఓ రావణుడ!

ఇ) ఉక్తమనగా- చెప్పబడినది. అనగా- క్రియచేత చెప్పబడినది అని భావము. కనుక

వాక్యమునందలి క్రియా పదముచే ఏది చెప్పబడినదో దానికి ప్రథమా విభక్తి అగును. ఉదా: రాముడు రావణుని సంహరించెను - ఈ వాక్యమున 'సంహరించెను' అను క్రియను 'ఎవరు' అని ప్రశ్నింపగా 'రాముడు' అని సమాధానము వచ్చును. ఈ వాక్యమున క్రియాపదము రాముడు అను కర్తను చెప్పుచున్నది. అందువలన అది ప్రథమాంతమై యుండును.

అట్లే - రామునిచే రావణుడు సంహరింపబడియె - అను వాక్యమున 'సంహరింపబడియె' అను క్రియను 'ఎవరు' అని ప్రశ్నించినపుడు 'రావణుడు' అను కర్మమును చెప్పుచున్నది కనుక 'రావణుడు' అను శబ్దమునకు ప్రథమావిభక్తి కలిగినది.

ఉక్తార్థమనగా కర్తయనికాని, కర్మయనికాని అనుకొనరాదు. క్రియాపదమును ఎవరు అని ఆకాంక్షించినపుడు వచ్చు సమాధానము కర్తయైనను కర్మయైనను ప్రథమావిభక్తిని పొందునని తాత్పర్యము.

3. ద్వితీయావిభక్తి:

"కర్మంబున ద్వితీయ యగు" (బాల-కారక-2). అనగా - కర్మార్థమున ద్వితీయావిభక్తి అగునని అర్థము.

ఎ) ను:- "ధాత్వర్థఫలశ్రయంబు కర్మంబు నాబడు" (వృత్తి). అనగా - ధాతువుయొక్క అర్థమైన ఫలమునకు ఆశ్రయమైనది కర్మము అనబడును. ఉదా: దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను. ఇచట వంట ఫలము. దానికి ఆశ్రయమైన దగుటచే వంటకము కర్మమైనది. కనుక దానికి ద్వితీయావిభక్తి వచ్చును. "నువర్ణంబు ద్వితీయ" (బాల-తత్సమ-2) అను సూత్రమునుబట్టి కర్మార్థక శబ్దమునకు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు 'ను' చేరి 'వంటకమును' అని యైనది.

బి) గుటిచి:- "ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుటిచియు ననుప్రయుక్తంబగు" (ప్రాడ-కారక-2). అనగా - కర్మకు ఉద్దేశమే అర్థమైనపుడు గుటిచి అను శబ్దము అనుప్రయుక్తము (అనుసరించి ప్రయోగింపబడినది) అగును. ఉదా: మముగుటిచి నామగోత్రమున మీరర్చసేయ (హరి-పూ.భా.-2ఆ) - ఇచ్చట అర్చన 'మము' నుద్దేశించియే జరిగినది కనుక (ఉద్దేశార్థమున) 'మమున్' అను ద్వితీయావిభక్త్యంతమునకు

గుటిచి అనునదియు అనుప్రయుక్తమైనది.

2. ఒక్కొక్కసారి ఆ 'గుటిచి' అనునది కర్మకు అనుప్రయుక్తముగనే కాక, వ్యవహితముగను ప్రయోగింపబడును (ప్రాథ-కారక-3). ఉదా: అబ్బాసనుడు తన్ను నర్థితో గుటిచి (హరి-పూ.భా.-2ఆ)- ఇచ్చట 'తన్ను' అను ద్వితీయాంతమునకును, 'గుటిచి'కి ని మధ్య 'అర్థితో' అన్న పదము చేరి వ్యవధానము కలిగించుచున్నది.

4. తృతీయాచిభక్తి:

ఎ) చేత:- 1. "చేతవర్ణకంబు కర్త కగు" (బాల-కారక-3)

"ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త నాబడు". అనగా- ధాతువు యొక్క అర్థమైన వ్యాపారమునకు ఆశ్రయమైన శబ్దము కర్తయగును. దానికి 'చేత' అను తృతీయాచిభక్తిప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: దేవదత్తునిచేత పంటకము పండబడియె. ఇచట 'పండ బడియె' అను వ్యాపారమునకు ఆశ్రయమైనవాడు దేవదత్తుడు. కావున దేవదత్తుడు అను శబ్దమునకు 'చేత' అను తృతీయాచిభక్తి ప్రత్యయము వచ్చినది. "దుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు" (బాల-తత్ప్ర-23) అను సూత్రముచే దేవదత్తునిచేత అనురూపము ఏర్పడును.

2. "చేతవర్ణకంబు హేతు కరణంబులకు గ్రహ్యయోగజంబగు పంచమికిని బహుళముగా నగు" (బాల-కారక-4). అనగా- చేత అను తృతీయాచిభక్తి ప్రత్యయము హేతువునందును, కరణార్థమునందును, గ్రహ్యయోగమునందగు పంచమిభిక్తికిని, బహుళముగా అగునని అర్థము.

అ) ఫలసాధనయోగ్యమైన పదార్థము హేతువు- ఉదా: ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశము గలుగు- ఇచ్చట సౌఖ్యమునకు ధనమును, యశస్సుకు విద్యయు హేతువులు. కనుక తృతీయాచిభక్తి వచ్చినది. "పక్షంబున వలనవర్ణకం బగు"- ఉదా: ధనమువలన సౌఖ్యము కలుగు; విద్యవలన యశము కలుగు.

ఆ) క్రియాసిద్ధికి ప్రకృష్టపకారకమైనది కరణము- ఉదా: ఖడ్గంబుచేత

ఖండించె; కోలచేత గూలనేసె. ఇచట ఖండించుటకు ఖడ్గమును, కూలినేయుటకు కోలయు ఉపకరణములు. కనుక వానికి తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము చేరినది. “పక్షమున వలనవర్ణకం బగు” - ఖడ్గమువలన ఖండించె; కోలవలన గూలనేసె.

(ఇ) గ్రహ్యోదియోగమనగా- గ్రహించుట మొదలైన అర్థములకలయికయందు వచ్చు పంచమిక(వలన) బదులుగా చేతవర్ణకము వచ్చును. ఉదా. జరాసంధుండు రాజాలచేత గప్పంబుగొనియె; మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబుగొనియె.

సీకరించు, గ్రహించు, ఎఱుగు, కొను, విను మొదలైనవి గ్రహ్యదులు. పై ఉదాహరణమున- కప్పముగొనుటకు రాజులును, ఋణముగొనుటకు చైత్రుడును ఆశ్రయులు. కావున వానికి తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయమైన చేతవర్ణకమువచ్చినది.

“పక్షమున వలనవర్ణకం బగు”- జరాసంధుండు రాజాలవలన గప్పంబు గొనియె; మైత్రుండు చైత్రునివలన ఋణంబుగొనియె.

3. “కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకును వలనవర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తంబగు” (ప్రాథ-కారక-4). అనగా- ‘చేత’వర్ణకమును బోధించు తృతీయావిభక్త్యర్థకప్రత్యయములకును, పంచమివిభక్తిప్రత్యయమైన ‘వలన’వర్ణకమునకును తఱచుగా ‘చేసి’ అను ప్రత్యయము అనుప్రయుక్తమగును. ఉదా. ఏకవిప్రసంబోధనఁజేసి(భార-ఆది-1ఆ)- ఇచ్చట ‘సంబోధన’ అనగా ‘సంబోధనచేత’ అని అర్థము. దానికి ‘చేసి’ అనునది అనుప్రయుక్తమై ‘సంబోధనజేసి’ అయినది.

ఇట్లే- ధర్మతనూభవువలనఁ జేసి (భార-విరాల-2ఆ)- ఇచ్చట ‘వలన’కు ‘చేసి’వర్ణకము అనుప్రయుక్తమైనది. తరచుగా పనుటచే ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమునకును అనుప్రయుక్తమగునని తెలియవలయును. ఉదా. తండ్రపనుపుజేసి (భారత-ఆది3ఆ).

4. “అయ్యది యొక్కిచోఁ బెక్కుచోట్ల కొక్కిటియ వాలెడి” (ప్రాథ-కారక-5). అనగా- ‘చేసి’ అనునది పెక్కుచోట్ల అనుప్రయుక్తము కావలసియున్నను, అది ఒక్కచోటనే వాడినను సరిపడునని అర్థము. ఉదా. “. . . మదవిలాసాలన మందగతుల, వక్రాలకంబుల వలుద్రపిఱుండుల దర్శగద్గద భాషితములఁజేసి” (భార-ఆది-8ఆ). పై ఉదాహరణలో- మందగతులఁజేసి, వక్రాలకంబులఁజేసి, గద్గదభాషితములఁజేసి - అని ఉండవలసినది. కానీ చివరిపదమునకు మాత్రమే

అనుప్రయుక్తమగుటవలన ప్రాధవ్యాకరణకర్త సూత్రము ఆవశ్యకమైనది.

బి) తోడ:- 1. “కరణసహర్థ తుల్యార్థ యోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకం బగు” (బాల-కారక-5). అనగా- కరణార్థమునందును, సహర్థమునందును (కూడియుండుట) తుల్యార్థమునందును (సామ్యముచెప్పుట), తృతీయావిభక్తిలో ‘తోడ’ వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: కరణము- కోలతోడగూలనేసె; సహర్థము- రాజా సేనలతోడ వచ్చె; తుల్యార్థము- చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు.

దీని వృత్తిలో సూరి- “తృతీయకనుబంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబున షష్ఠీయు నగు” అని చెప్పినాడు. అందువలన- ‘చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు’ అనునట్లే, ‘చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండు’ అనియు అగును.

2. “జడపదంబులమీది తోడకు మెయి మై లు వికల్పంబుగ నగు” (ప్రాధ-శబ్ద-18). అనగా- జడవాచకముల మీద వచ్చు తృతీయావిభక్తికి బదులుగా ‘మెయి’ కాని, ‘మై’ కాని వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా: అర్థిమెయిం జనుదెంచి (నిర్వ-2ఆ); మోహము బాయగఁద్రోచి భక్తిమైన్ (లక్ష్మీ-4ఆ). ఈవిధి వికల్పము కనుక- అర్థితోడజనుదెంచి; భక్తితోన్- అన్నవిధముగా కూడ ఉండవచ్చును.

3. “పచ్యర్థముశ్యకర్మంబునకుఁ దోడ కు వర్ణంబులు ప్రాయికంబుగా నగు” (బాల-కారక-6). అనగా- ‘పచ్’ (పలుకు, చెప్పు) అను నర్థముగల క్రియలతో అన్వయించునట్టి అప్రధానమైన కర్మమునకు ‘తోడ’ అనికాని, ‘కు’ అనికాని అగునని అర్థము. ఉదా: మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె- మైత్రుండు చైత్రునకిట్లనియె.

ప్రాయికముగా ననుటచే- ఒక్కొక్కసారి ద్వితీయయు వచ్చును. ఉదా: మైత్రుండు చైత్రు నిట్లనియె.

4. “ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకం బగు” (బాల-కారక-7). ఉపయోగమనగా- నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారము. ఆఖ్యాతయనగా- విద్యను బోధించువాడు. కనుక- నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారమును గూర్చి చెప్పునప్పుడు బోధకునకు ‘తోడ’ వర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జదివిరి. ఇచ్చట- సాందీపని వలన చదివిరి అని అర్థము.

5. “ఒకానొకచో తోడకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగంబునుం జూపట్టెడి” (ప్రాధ-

కారక-6). అనగా- తోడ ప్రత్యయమునకు ఒక్కొక్కసారి నామముతో కలియకయే స్వతంత్రముగా ప్రయోగమును కలదని అర్థము. సామాన్యముగా ప్రత్యయము లెప్పుడును ప్రకృతులపై ననే విధింపబడుచుండును. వానికి ప్రత్యేక ప్రయోగార్హత ఉండదు. కాని ప్రాథ వ్యాకర్త ప్రస్తుత సూత్రమున 'తోడ'కు ప్రత్యేక ప్రయోగార్హతను ప్రదర్శించుచు- "స్తంభగతరత్నపుత్రిక తనదు బోటియని విలోకించి తోడ మాటాడకునికి" (రామా-4ఆ) అను ప్రయోగము నిచ్చినాడు. ఇచ్చట 'తోడ' అనునది నామవిరహితమై వ్యస్తముగా ప్రయోగింపబడినది.

6. ఈ 'తోడ' పల్లకమునకు 'తోడుత' అనియు రూపాంతరము కలదు. (ప్రాథ-కారక-8). ఉదా: పగతురచేతిలోఁ బడక ప్రాణముతోడుత నున్న వాడవే (భాగ-10సగ్గం). కానీ దీనికి 'తోడ' ప్రత్యయమునకువలె ఇతరకార్యములు కలుగవు.

5. చతుర్థి విభక్తి:

1. ఎ) కొఱకు : "సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు" (బాల-కారక-8). అనగా- సంప్రదానమును అర్థమున చతుర్థి విభక్తి యగును. సంప్రదానమునగా త్యాగోద్దేశ్యము. ఉదా: జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్వనిచ్చెను.

2. ఒక్కొక్కసారి ఇది ఉద్దేశ్యమాత్రమునను వచ్చును. అనగా- అచ్చట త్యాగోద్దేశ్యము లేక పోయినను చతుర్థి ప్రత్యయములు వచ్చును. ఉదా: పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు.

కాని, ఇట్టి ప్రయోగములలో సామాన్యముగా చతుర్థికి బదులు షష్ఠియే కన్పించుచున్నది (వృత్తి). ఉదా: జనకుండు రామునకుంగన్వనిచ్చెను; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

బి) పొంపె : "చతుర్థికిం బొంపెవర్ణకం బగు" (ప్రాథ-కారక-9). అనగా- చతుర్థి విభక్తియగు 'కొఱకు' ప్రత్యయమునకు బదులు 'పొంపె' అనునదియు వచ్చును. ఉదా: కార్యసంప్రయోగముపొంపెను (భార-సభా-1ఆ). పక్షమున- కార్యసంప్రయోగము కొఱకు- అని యగును.

6. పంచమీ విభక్తి:

ఎ) వలన: “అపాయ భయ జుగుప్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరామాంతర్థి వారణంబు లెద్దాననగు దానికి వలన వర్ణకం బగు” (బాల-కారక-9). అనగా- అపాయము (వేటుపడుట), భయము (వెఱపు), జుగుప్స (ఏవగింపు), పరాజయము (అరిసిపోవుట), ప్రమాదము (పరాకు), గ్రహణము (తీసికొనుట), భవనము (పుట్టుట), త్రాణము (రక్షించుట), విరామము (విరమించుట), అంతర్థి (అంతర్ధానమగుట), వారణము (వారింపుట)- అనునవి దేనివలన కలుగునో దానికి ‘వలన’ వర్ణకము వచ్చును. ఉదా

అపాయమునకు- మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భవ్యుండయ్యె.

భయమునకు- చోరునివలన భయపడియె

జుగుప్సకు- పాపంబువలన నేవగించె

పరాజయమునకు- అధ్యయనము వలన డస్సె

ప్రమాదమునకు- పాడివలనం బరాకుపడియె

గ్రహణమునకు - మైత్రునివలన ధనంబుగొనియె

భవనమునకు- మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి

త్రాణమునకు-చోరునివలనం గాచె

విరామమునకు-భోగంబువలన విరమించె

అంతర్థికి-కృష్ణుడు తల్లివలనదాగె

వారణంబునకు-శోకంబువలన వారించె.

కొన్నియెడల ఈ పంచమికి బదులు షష్ఠియు నగును. ఉదా. చోరునకు వెఱచె; పాపంబున కేవగించె; అధ్యయంబునకు డస్సె; పాడికిం బరాకుపడియె; మనువునకు నిష్టాకుండుపుట్టె.

2. “ఉండిపదం బొకచో వలన వర్ణకంబున కనుప్రయుక్తంబగు” (బాల-కారక-10). అనగా- ఒక్కొక్కచోట ‘వలన’ ప్రత్యయమునకు ‘ఉండి’ శబ్దము అను ప్రయుక్తమగును. ఉదా హిమగిరి వలననుండి గంగవొడమె; నాకంబువలన నుండి వారడుండు వచ్చె.

3. “ఉండిశబ్దంబు పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయకంబుగ

నగు" (బాల-కారక-11). అనగా- ఈ 'ఉండి' శబ్దము అనుప్రయుక్తమగునపుడు 'వలన'కు బదులుగా ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగు 'ను' వర్ణముగాని, పంచమి విభక్తి ప్రత్యయములగు 'అందు,న'లు గాని తరచుగా వచ్చును. ఉదా: వనమునుండి వచ్చె- వనమందుండి వచ్చె; ఊరినుండి వచ్చె- ఊరనుండి వచ్చె.

కొందఱు 'వనమునుంచి, ధనమునుంచి' అని 'ఉంచి' శబ్దమును ప్రయోగించి వ్యవహరింతురనియు, కాని అది సాధుకవి ప్రయోగారూఢము కాదనియు ఈ సూత్రవృత్తిలో చెప్పినాడు సూరి.

4. "ఉండిపదంబు పరంబగుచో వలన కందువర్ణకమట్లు నువర్ణకంబు నగు" (ప్రాధ-కారక-10). పై సూత్రము(బాల-కారక-1) క్రింద ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో సూరి 'వలన' వర్ణకమునకు బదులు సప్తమి విభక్తి ప్రత్యయములు వచ్చునని తెల్పి, వానిలో ఒక్క 'అందు' ప్రత్యయమునకే ఉదాహరణ మిచ్చినాడు. 'స'వర్ణమున కీయకపోవుటచే ప్రాధవ్యాకరణకర్త ప్రస్తుత సూత్రమున దానినికూడ చూపుచున్నాడు- సనత్కుమారుడు మహాకీంజనుడెంచె బ్రహ్మలోకంబున నుండి (భార-ఆది-3ఆ).

'బహుళగ్రహణము' చే 'అందు' వర్ణకముమీది యుండికి లోపము కలుగదు. ఉదా: వనమందుండి.

బి) కంటే 1. "కంటేవర్ణకం బన్వార్థయోగజంబగు పంచమి కగు" (బాల-కారక-12). అన్యము- ఇతరము- పూర్వము- పరము- ఉత్తరము- ఇత్యాదులు అన్య్యాదులు. అట్టి అర్థములతో కూడియుండునప్పుడు వచ్చు పంచమివిభక్తికి 'కంటే' అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: రామునికంటే నన్యుండు ధానుష్కండు లేడు; లోభంబుకంటే నితరంబు రోషంబులేదు.

ఇచట పంచమికి బదులు షష్ఠీయు నగును- ఉదా: రామున కన్యండు ధానుష్కండు లేడు.

2. "కంటే వర్ణకంబు నిర్ధారణపంచమి కగు" (బాల-కారక-13). ఎచ్చట నిర్ధారించవలసినది జాత్యాది భేదములను కలిగియుండునో అచ్చట పంచమియగును. అనగా భిన్నజాతులలో ఒక జాతినిగాని, భిన్నగుణములలో ఒక గుణమునుకాని వేరుచేసి

నిర్ధారించవలసివచ్చిప్పుడు 'కంటే' అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: జానపదులకంటే నాగరకులు వివేకులు; మానవోనికంటే మరణము మేలు.

స) పట్టి: 1. "పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణ క్రియల కగు" (బాల-కారక-14). అనగా- హేత్వవర్ణమును బోధించు గుణవాచకములకు గాని, క్రియావాచకములకుగాని 'పట్టి' వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: గుణవాచకమునకు- జ్ఞానముబట్టి ముక్తుడగు; క్రియావాచకమునకు- నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడ నయితి.

ఇచ్చట వలన వర్ణకమును అగును- ఉదా: జ్ఞానము వలన ముక్తుండగు.

2. "కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియలమీదను బట్టివర్ణకంబు విభాషనగు" (ప్రాథ-కారక-12). అనగా- కొన్నిచోట్ల హేత్వర్థమునందున్న అన్నంతక్రియా పదములమీదను పట్టి వర్ణకము విభాషగా నగును. ఉదా: ఈవు గలుగంగబట్టిగా కిందువదన (కాశీ-3ఆ).

ఈవిధి విభాష కనుక- కలుగుటం బట్టి- అనియు అగును. సూత్రమున 'విభాష'యను పదమున్నది కనుక సూత్రములో 'కొన్నియెడల' అనునది నిరుపయోగము (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - 11-పు.45)

6. షష్ఠీవిభక్తి:

ఎ) యొక్క: 1. "శేషషష్ఠికి యొక్కయు నగు" (బాల-కారక-15). ఇచ్చట శేషమునగా సంబంధము (వృత్తి). అనగా సంబంధార్థమును తెలుపునప్పుడు షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన 'యొక్క' అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: రాముని యొక్కగుణములు; నాయొక్క మిత్రుడు.

2. "యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు" (ప్రాథ-కారక-16). అనగా- షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన 'యొక్క' కు లోపము బహుళముగా నగును. ఉదా: మనుజువిభుని (నైష-3ఆ); సమ్మెటకోలల కోలలవ్రేలుల (ద్రోణ-3ఆ).

బహుళ గ్రహణము చేత 'యొక్క'కు లోపము కొన్నింటిలో నిత్యము. ఉదా: బాహుకురథంబుగడుపునేర్చున కచ్చెరువడి (భార-ఆర-2ఆ); వానివన్నిన వృషభగోమయభక్షణంబు చేసి (భార-ఆది-2ఆ). ఈ ఉదాహరణలలో- 'బాహుకునియొక్కరథంబు గడుపునేర్చు'; 'వానియొక్క పన్నిన వృషభ గోమయము' అని యుండదు.

వాస్తవమునకు గ్రంథములలో ఎక్కడను 'యొక్క' అని కన్పించదు. వ్యాకరణకర్తలు కూడ దానిని ప్రత్యయముగా చెప్పినను ప్రయోగములు చూపలేదు. విగ్రహవాక్యములలో 'యొక్క' వచ్చుచున్నను, సమాసములలో అది లోపించుట గమనార్హము (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - II-పు.-57,58)

బి) కుః సంబంధార్థమున కొన్నియెడల కు వర్ణకమును వచ్చును (వృత్తి). ఉదా: నాకుందమ్ముడు; మీకు నెచ్చెలి.

"షష్ఠీస్థానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొకచో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూపఁబడి (ప్రాథ-కారక-17). అనగా- షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమైన ఈ 'కు' ప్రత్యయము ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగా వచ్చి, ఆయా విభక్తు యర్థములనే బోధించునని అర్థము. ఉదా:

ద్వితీయకు- వేటకు బోయిరి- వేటబోయిరి (భార-ఆర-6ఆ), పాలమున కేగను- పాల మేగను (వి.పు-7ఆ)

తృతీయకు- ఆకావ్యుతనూజ నీకు నారాధ్యమ (భార-ఆది-3ఆ). పక్షంబున-నీచే నారాధ్యమ. చతుర్థికి- వారు వేటకు పోయిరి- వారు వేటకొఱకై పోయిరి (ఉద్దేశ్యార్థమున చతుర్థి). పంచమికి- విలువిద్య నీకు నారు లగ్గలముగ లేకుండ (భార-ఆది-5ఆ)- నీకంటె సగ్గలముగ.

సప్తమికి- కోమలి నీ కనురక్త (భార-ఆర-2ఆ)- నీయందనురక్త.

సి) లోపల, "నిర్దారణ షష్ఠికి లోపల వర్ణకం బగు" (బాల-కారక-16). జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞలను బట్టి, ఒక సముదాయము నుండి ఒకదానిని వేరు చేయుట నిర్దారణ మనబడును. అట్టి నిర్దారణ దేనివలన కలుగునో దానికి 'లోపల'వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: జాతినిబట్టి- మనుష్యులలోపలక్షుతియుండు శూరుండు. గుణమునుబట్టి- గోవులలోపల కపిల బహుక్షీర. క్రియనుబట్టి- అధ్వగులలోపలం బాఱువాడు శీఘ్రగామి.

7. సప్తమీవిభక్తి:

ఎ) అందు, "అధికరణంబునకు సప్తమియగు" (బాల-కారక-17). అధికరణమనగా ఆధారము. అది- ఔషణ్లేషికము (ఆధారము), వైషయికము (విషయసంబంధి), అభివ్యాపకము (అంతటను వ్యాపించియుండునది)- అని 3విధములు. వానిని బోధించు శబ్దములకు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమైన 'అందు' వచ్చును. ఉదా:

1. ఔషణ్లేషికము- ఘటమందు జలమున్నది (ఇచ్చట-జలమునకు ఆధారము ఘటము)

2. వైషయికము- మోక్షమందిచ్చగలదు (ఇచ్చట- ఇచ్చకు ఆధారము మోక్షము)
3. అభివ్యాసకము- అన్నింటియందీశ్వరుండు గలడు (ఇచ్చట- ఈశ్వరునకు ఆధారము అన్నివస్తువులు)

బి) ను “ఉకారాంత జడంబునకు నవర్ణకం బగు” (బాల-కారక-18). అనగా- జడవాచకములైన ఉకారాంత శబ్దములకు ‘స’ వర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా- ఘటంబున జలంబున్నది; దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్చగలడు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు విభక్తిప్రత్యయములు కలుగువిధానమును నిర్దేశించినారు.

2. ఒకవిభక్తికి మరొక విభక్తి

కారకపరిచ్ఛేద ప్రారంభమున చిన్నయసూరి కారకములను, ఆయా సందర్భములలో వానికి వచ్చు విభక్తిప్రత్యయములను సోదాహరణముగా వివరించినాడు. ఆ సందర్భముననే ఒక విభక్తికి బదులు మరియొకవిభక్తి వచ్చు విధానమును కూడ నిర్దేశించియున్నాడు. ‘చేత’ ‘తోడ’ వర్ణకములకు బదులు ‘వలన’ వచ్చుట, కొఱకు’ ‘కంటె’ ‘యొక్క’ వర్ణకములకు బదులు ‘కు’ వర్ణకము వచ్చుట, ‘లోపల’ వర్ణకమునకు బదులు ‘అందు’ వచ్చుట వంటివి అచట నిరూపింపబడినవి. వానితోపాటు బాలప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు మరికొన్ని రూపములలో ఒక విభక్తికి బదులు మరొక విభక్తి ఎట్లు వచ్చుచున్నదో ఇట్లు వివరించినారు.

1. “ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మరియొక విభక్తియు నగు” (బాల-కారక-21). అనగా- కొన్నిచోట్ల ఒక విభక్తి కలుగవలసియుండగా దానితో పాటు మరియొక విభక్తియు కలుగుచున్నదని అర్థము. ఉదా- మైత్రుండు గృహమును వెడలెను; వాడు వాహనమును దిగెను. ఇక్కడ ‘గృహమునుండి’, ‘వాహనమునుండి’ అను వానిలోని ‘ఉండి’ ప్రత్యయమునకు బదులు ‘ను’ వర్ణకము వచ్చినది. అట్లే- ‘వారు సుఖమున్నారు’- అన్నప్పుడు ‘సుఖముతో’ నని అర్థము. ఇచట తృతీయకు బదులు ప్రథమ వచ్చినది.

2. “జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు” (బాల-కారక-22). అనగా- జడవాచకముల మీది తృతీయావిభక్తిని, సప్తమీ విభక్తికిని బదులుగా ద్వితీయావిభక్తి బహుళముగా అగునని అర్థము. ఉదా-

త్పతీయకు- రాముడు వాలి నొక్క కోలం గూలవేసె- కోలతో నని యర్థము.

సప్తమికీ- లంకం గలకలంబు పుట్టె- లంకయందని అర్థము.

ఇది బాహుళిక మనుటవలన, ఈ కార్యము ఉదంతమునకు బహుత్వమునందే అగునని సూరి వృత్తియందు చెప్పినాడు. ఉదా: త్పతీయకు- అర్జునుడు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె- బాణంబులచే అని యర్థము.

సప్తమికీ- మీనంబు జలంబుల నుండు- జలంబులందని యర్థము.

చిన్నయసూరి జడవాచకములమీది త్పతీయాసప్తములకు బహుత్వము వచ్చునని చెప్పగా ప్రాథవ్యాకరణకర్త దానిని కొంచెము సవరించి “కొన్నియెడల సజడంబు త్పతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి” (ప్రాథ-కారక-18) అని సూత్రించినాడు. అనగా- జడవాచకములైన త్పతీయాసప్తములకును బహుత్వమున ద్వితీయ కొన్నిచోట్ల కలుగుచున్నదని అర్థము. ఉదా: త్పతీయకు- ఘనతరస్తనచక్రవాకముల నలరు నంబ (హరి-ఉ.భా-7ఆ)- స్తన చక్రవాకములతోనని అర్థము. సప్తమికీ- బలిమిగొనిన ధనము పదివేల యొంటెల బెరిగి రాగ (భార-సభా-1ఆ)- ఒంటెలయందు అని అర్థము.

3. “ఉదంతజడంబు త్పతీయకు నవర్ణకం బగు” (బాల-కారక-27). అనగా- ఉదంతమైన జడవాచకము యొక్క త్పతీయావిభక్తికి బదులు సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయమైన నవర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: రాముడొక్క బాణంబున వాలిం గూలవేసె- బాణముచే అని యర్థము.

ఈ సూత్రమును ప్రాథ వ్యాకరణకర్త సవరించుచు- “ఒక్కచో నుదంతంబగు నజడంబు త్పతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియెడి” (ప్రాథ-కారక-17)- అని సూత్రించినాడు. అనగా- ఉదంతజడముయొక్క త్పతీయా విభక్తికి కాక ఉదంతమైన, అజడమునకును త్పతీయావిభక్తిస్థానమున నవర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: ఏనుగున ినుగు వై చుచు (రామా-యుద్ధకాండ)- ఏనుగుచేత ఏనుగును అని అర్థము. “దీనికి ప్రయోగాంతరంబు మృగ్యంబు” అని ప్రాథవ్యాకరణకర్తయే చెప్పుట గమనార్హము.

4. “జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు” (బాల-కారక-24).

అనగా- జడవాచకము యొక్క ద్వితీయావిభక్తికి బదులుగా ప్రథమా విభక్తి బహుళముగా అగునని అర్థము. ఉదా:

వాడు పూవులు దెచ్చె- వాడు పూవులను దెచ్చె

ఆకె సాములు దాలె- ఆకె సాములను దాలె

వాడిల్లు వెడలె- వాడు ఇంటిని వెడలె

బహుళముచే తృతీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకు మాత్రము ప్రస్తుతసూత్రముచే రావలసిన ప్రథమ రాదు. అనగా- బాల-కారక-22 సూత్రముచే తృతీయా సప్తములకు బదులు వచ్చిన ద్వితీయకు ఈవిధి వర్తింపదనియు, సహజమైన ద్వితీయావిభక్తికి మాత్రమే వర్తించుననియు అర్థము.

ప్రాథమికరణకర్త ఈ సూత్రమును సవరించుచు- “కొన్నియెడల సజడంబు ద్వితీయకును ప్రథమ గానంబడియెడి” (ప్రాథ-కారక-19) అని చెప్పియున్నాడు. అనగా- బాలవ్యాకరణకర్త చెప్పినట్లు జడవాచక ద్వితీయకు మాత్రమేకాక అజడవాచకమైన ద్వితీయకును ప్రథమ అగునని ప్రాథమికరణకర్త నిరూపించుచున్నాడు. ఉదా: అమ్మదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మరించిన పరికాడు వోలె (భార-ఆది-4ఆ). ఇచ్చట ‘అమ్మదనాగము నెదిర్చి’ అనుటకు బదులు ‘అమ్మదనాగ మెదిర్చి’ అని ద్వితీయకు బదులు ప్రథమయే కలిగినది. ఇట్లే- తన వారణేంద్ర మక్కురుకులవీరు మీద నెనకొల్పిన (భార-ఆర-6ఆ)- ఇచ్చటను ‘వారణేంద్రమును అక్కురుకులవీరుమీద’ అనుటకు బదులు ‘వారణేంద్రము’ అని ప్రథమయే వచ్చినది.

5. ఒక్కొక్కచో జడంబు సప్తమికిం ప్రథమయునగు” (ప్రాథ-కారక-20). అనగా- ఒక్కొక్కసారి జడవాచకము మీది సప్తమివిభక్తికిని ప్రథమవిభక్తి వచ్చుచున్నదని అర్థము. ఉదా: వాహకమునాగబరగు తీర్థమాడి మేథా సమన్వితులగుదురు (భార-ఆర-2ఆ). ఇచ్చట ‘తీర్థమాడి’ అనగా ‘తీర్థమునందు ఆడి’ అని అర్థము. సూత్రమున ఒక్కొక్కచో అనుట వలన- ‘తీర్థమందాడి’ వంటి రూపములను ఉండవచ్చును.

6. “కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగా ప్రథమ యగు” (బాల-కారక-15). అనగా- కాలమును, మార్గమును చెప్పవలసినవచ్చినపుడు తద్వాచకములకు తరచుగా ప్రథమావిభక్తి అగునని అర్థము. ఉదా: కాలమునకు- వాడు నిన్నవచ్చె; రేపు పొమ్ము. అధ్వమునకు- వారు క్రోశము నడిచిరి; వీ రామాడ వోయిరి. ప్రాయికముగా అనుటచే-

‘వాడు నిన్నను వచ్చె; వారు క్రోశమును నడచిరి’ వంటి రూపములును ఉండవచ్చును.

7. “సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులం దెయ్యగది ముందు ప్రయోగింపబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళముగా నగు” (బాల-కారక 26). అనగా- సర్వనామముకాని సంఖ్యావాచకముకాని విశేషణముగా ఉన్నప్పుడు, విశేషణ విశేష్యములలో ఏది ముందుగా ప్రయోగింపబడునో దాని ద్వితీయకు ప్రథమ బహుళముగా అగునని అర్థము. ఈ విధి విశేషణ విశేష్యములు వ్యస్తములైనప్పుడు మాత్రమే వర్తించును. ఉదా: అన్నిగుఱ్ఱములకు- అన్నింటికీ గుఱ్ఱములకు; గుఱ్ఱములు లక్షకు- గుఱ్ఱములకు లక్షకు. ఇట్లే- స్త్రీలందఱకు- స్త్రీలకందఱకు; అందఱుస్త్రీలకు- అందఱకు స్త్రీలకు.

8. అ) “ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠీకిం బ్రథమ విభాష నగు” (బాల-కారక-27). అనగా- విశేష్యము షష్ఠ్యంతమై యున్నప్పుడు దాని విశేషణమును ఒక్కొక్కసారి విభాషగా ప్రథమాంతముగను. ఉదా: సుగుణాభిరాముడు రామునకు జోహారు ఒనర్చెద. ఈ విధి విభాష అనుటచే ప్రథమరాని పక్షమున షష్ఠీయే యుండును. ఉదా: సుగుణాభిరామునకు జోహారు ఒనర్చెద. వాస్తవమునకు - “విశేష్యంబునకుం బోలె విశేషణంబునకు లింగ విభక్తి వచనంబు లగు” (బాల-కారక-19) అను సూత్రము ప్రకారము నామవాచకము ఏ లింగము, ఏ విభక్తి, ఏ వచనమున ఉండునో, విశేషణమునకు కూడ అదే లింగము, అదే విభక్తి, అదే వచనము రావలయును. ప్రస్తుత సూత్రము దీనికి అపవాదము.

ఆ) “ఒక్కచో సమాసాంతగత విశేష్యంబులకగు విశేషణంబుల షష్ఠీకిని ప్రథమ చూపట్టెడి” (ప్రాథ-కారక-21). అనగా- ఒక్కొక్క మారు సమాసమునందున్న విశేష్యముయొక్క వ్యస్తవిశేషణము మీది షష్ఠీకిని ప్రథమావిభక్తి వచ్చుచున్నదని అర్థము. ఉదా: పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది నీ కలంఘ్యము (భార-ఆర-5ఆ). ఈ ఉదాహరణమున ‘ధర్మసుతు’ అన్న విశేష్యము షష్ఠ్యంతముగను, దాని విశేషణమైన ‘పార్థివప్రాగ్రసరుండు’ అన్నది ప్రథమాంతముగను ఉన్నది. ఇట్లే- ఉత్పల్లలోచను డా విష్ణుమూర్తితో (హరి-ఉ.భా.-5ఆ).

9. “కొన్నియెడల విశేషణంబుల ద్వితీయాదులకును ప్రథమ చూపట్టెడి”

(ప్రాధ-కారక-22). అనగా- కొన్నిచోట్ల విశేషణముల షష్ఠికి ప్రథమ యైనట్లే ద్వితీయాది విభక్తులకును ప్రథమ కన్పించుచున్నది. ఉదా: అహీనబాహుబలసారఘసుల్ మధుకైటభారిదైత్యపతులనెల్ల ద్రుశ్చడచె (నిర్వ-రామా-5ఆ). ఇచ్చట 'మధుకైటభారిదైత్యపతులన్' అనునది ద్వితీయాంతముగను, దాని విశేషణము 'అహీన బాహుబల సారఘసుల్' అనునది ప్రథమాంతముగను ప్రయోగింపబడినది.

10. "క్రియాస్వయంబున రెండు పదంబులకు స్వస్వామిసంబంధముగలచో సంబంధిపదము షష్ఠికి ద్వితీయయగు " (ప్రాధ-కారక-23). అనగా- క్రియతో అన్వయము కలిగిన రెండు పదములు స్వస్వామి సంబంధము (స్వము అనగా తన సొత్తు; స్వామి అనగా ఆ సొత్తుగలవాడు అని అర్థము) గలవైనచో సంబంధిపదముయొక్క షష్ఠికి బదులుగా ద్వితీయవచ్చునని అర్థము.

ఉదా: స్వసంబంధమున- నన్ను నతడు చెట్టబట్టినన్ (భార-విరాట-2ఆ). ఇచ్చట 'అతడు నాయొక్క చెట్ట పట్టినచో' అని యర్థము. కాని షష్ఠికి బదులు ద్వితీయ వచ్చి 'నన్ను నతడు చెట్టబట్టినన్' అనియైనది. స్వామిసంబంధమున- రాముతమ్ముం లవుం యిరుమూడమ్ముల జాపముం దునుమ (జైమినీ-6ఆ). ఇచట 'రాముతమ్మున్' అనునది షష్ఠియందుండగా అతనికి సంబంధించిన 'చాపమున్' అనునది ద్వితీయలో కలదు.

11. "ఒక్కచో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు" (ప్రాధ-కారక-24). అనగా- విధేయవిశేషణము యొక్క ద్వితీయాంతము క్రింద బదులు ఒక్కొక్కమారు ప్రథమ వచ్చునని అర్థము.

విధేయమును తెలుపు విశేషణము విధేయవిశేషణము. ఉద్దేశ్యమును తెలుపు విశేషణము ఉద్దేశ్య విశేషణము. ఉదా: ఎవ్వనిం బ్రాకట ధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణ ముఖ్యుబురోహితుండుగా జేకొనువారము (భార-ఆది-7 ఆ). ఇచ్చట 'పురోహితుండు' అను విధేయ విశేషణము ప్రథమాంతముగనున్నది. దాని విశేషణములు- 'ధర్మతత్త్వవిదు, బ్రాహ్మణ ముఖ్యున్' అను రెండును ద్వితీయాంతములుగా నున్నవి.

సూత్రమున 'ఒక్కచో' అనుటవలన ప్రథమ రానిపక్షమున ద్వితీయాంతముగనే ఉండునని భావము.

12. “కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాంతంబయి విశేష్యంబులు పెక్కింటి కన్వయ యొగ్గంబగు” (ప్రాథ-కారక-25). అనగా- ఏకవచనాంతములైన విశేష్యములు పెక్కులున్నప్పటికిని, విధేయవిశేషణము బహువచనాంతమై ఒక్కచోటనే ఉండి అన్నింటితోను అన్వయించును. ఉదా: ఇది దక్షిణాపథంబున కీది విదర్భాపురమున కీది కోసలకిం దిది యుజ్జయినికి దెరువులు (భార-ఆర-2ఆ).

ఇట్లు బహువచనాంతము కాక, ఏకవచనాంతముగా ఉండవలయునన్నచో - ఇది దక్షిణాపథంబునకు దెరువు, ఇది విదర్భాపురమునకు దెరువు, ఇది కోసలకు దెరువు, ఇది ఉజ్జయినికి దెరువు అని ఉండవలయును.

13. “కొన్నియెడల విభక్తి పరిణామంబు గ్రాహ్యంబు” (ప్రాథ-కారక-26). అనగా- కొన్నిచోట్ల ఒకేవిభక్తి, తరువాతవచ్చు పెక్కుపదములతో అన్వయమును కలిగియుండును. ‘విభక్తిపరిణామము’ అనగా- ఒకేవిభక్తి మరొకవిభక్తిగా పరిణమించి, తత్కార్యమును నిర్వహించుట. ఉదా: ఈతనితో సాటియనంగ మేలన (నిర్వ-3ఆ). ఇచ్చట ‘ఈతనితో సాటి’ యున్నప్పుడు సహర్థమున ‘తో’ వచ్చినది. కాని (ఈతనితో) మేలన’ అన్నప్పుడు నిర్ధారణార్థమున ‘కంటే’ రావలయును. కానిముందున్న ‘తో’ ప్రత్యయమే, ‘మేలన’ అను పదముతో అన్వయించినప్పుడు ‘కంటే’ అనుసర్థము నిచ్చుచున్నది. అనగా తృతీయయే పంచమిగా పరిణామించినదని భావము. ఇది విభక్తిపరిణామ మనబడును.

14. “భవత్స్వర్థ వ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు” (బాల-కారక-28). అనగా- అగు, అయిన వంటి భవత్స్వర్థ బోధకములచే విశేష్యమునుండి వేరుచేయబడిన విశేషణములకు ప్రథమయగును. ఉదా: విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. ఇచ్చట- ‘పురుషుని’ అన్న విశేష్యము ద్వితీయావిభక్తిలో నుండగా, ‘విద్యాశాలి’ అను దానివిశేషణము ‘అగు’ అను పదముచే వేరుచేయబడినదై ప్రథమావిభక్తియందే యున్నది.

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు ఒకవిభక్తిబదులు మఱియొక విభక్తివచ్చు రూపములను సోదాహరణముగా వివరించినారు.

VII. సమాస పరిచ్ఛేదము

1. సమాసము

‘సమాస’ పదమునకు మనువు ‘సంక్షేప’ మనియు, హేమచంద్రుడు ‘ఏకపద’ మనియు అర్థము చెప్పినారు. మేదినికోశము - ‘సమర్థసము, సంక్షేపము’ అను అర్థముల నిచ్చినది. హలాయుధకోశమున ‘సమాహార’ మనియు, సంక్షిప్త వ్యాకరణము ‘ఏకపదీకరణ’మనియు అర్థముల నిచ్చినవి. పాణినీయము - “సమర్థః పదవిధిః” (అష్టా-2-1-1) - అనగా సమర్థమైన పదవిధి అని నిర్వచించినది. ఈ అర్థముల నన్నింటినీ జాగ్రత్తగా పరిశీలించినచో అన్నింటి అర్థము ఒక్కటిగనే కనిపించును. సంక్షేపమన్నను, ఏకపదమన్నను, సమాహారమన్నను, ఏకపదీకరణమన్నను పృథక్పదములకు ఏకపదపభాసమే ఉదిష్టార్థము. నిర్వచించుటలో భేదము తప్ప, అభిప్రాయమున భేదము లేదు.

పాణినీయమున చెప్పిన నిర్వచనమున - సామర్థ్యమనగా ఏకార్థభావము. పృథక్పదములకు ఏకార్థభావము సామర్థ్యము. ఇది మరికొంత కచ్చితముగా చెప్పబడిన లక్షణము.

పై అర్థములుకాని, లక్షణములుకాని, సమాసమన్న పదమును జాగ్రత్తగా విచారించుటవలన లభించినవే కాని, నూతనముగా తెచ్చిపెట్టినవికాదు. ‘సమ్’ అను ఉపసర్గతో కూడిన ‘అస్’ ధాతువునకు భావార్థమున ‘ఘట్’ ప్రత్యయము చేర్చగా, ‘సమాస’ పదము సిద్ధించును. దానికి ‘చక్కగా కలిసి యుండుట’ అని అర్థము. అదే విషయము పైన అన్ని విధముల చెప్పబడినది.

తొలి తెలుగు వ్యాకరణమును వ్రాసిన కేతన - “మొదలిపదంబు విభక్తులంబుచ్చి మీది పదంబుతోడి సమ్యక్సక్తంబు లగుటంజేసి సమాసంబులయ్యె” అని చెప్పినాడు. ఇచ్చట సమ్యక్సక్తిని ఏకపదీకరణమనియు, ఏకార్థభావమనియు చెప్పవచ్చును. విన్నకోట పెద్దన కేతన మార్గమునే అనుసరించినాడు. అనంతుడు సమాసమును నిర్వచింపలేదు. గణపవరపువేంకటకవి తన ‘ఆంధ్రకౌముది’లో చెప్పినది ఆశాస్త్రియముగానున్నది. ఆయన “మొదటి పదము తుది అక్షరమతో పెరునుడి మొదటియక్షరము గదియనదికించిన సమాసమండ్రు” - అని చెప్పినాడు. ఈ విషయము సంధి విషయమున సరిపోవునుకాని, సమాసమునకు కుదరదు.

సంస్కృతముననే కాక ద్రావిడభాషలలోను ఈ సమాసవిధి కన్పించును. అరవమున సమాసప్రక్రియ ఉన్నట్లు తొల్కాప్పియమున చెప్పబడినది. అందులో సమాసమునకు 'తొగ్గై' అనునది సమానార్థకముగా వాడబడినది. దానికి 'కూడు, చేరు' అనియు 'తొలగు, లోపించు' అనియు అర్థములు. అనగా పదములకలయిక, విభక్తిలోపము అను రెండును ఆద్రావిడ పదమున నున్నవి. తరువాతి వ్యాకర్తలు సంస్కృతములోని పేర్లనే ఉపయోగించి చెప్పినారు. కన్నడవ్యాకర్తలు కూడ సంస్కృత ప్రణాళికనే గ్రహించినారు.

చిన్నయసూరి - "సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబగుట సమాసము" (బాల-సమాస-1) అని నిర్వచించినాడు. అనగా సామర్థ్యము కలిగిన భిన్న పదములు ఏకార్థమునందుండుట సమాసము. ఇందలి 'సామర్థ్యము' - అను పదమును - "ప్రథగ్భూతంబులగు సర్థంబులకు ఏకార్థభావము సామర్థ్యము - ప్రథక్రస్తిద్ధార్థంబులగు పదంబులకేకార్థంబునందు వృత్తి సామర్థ్యము" - అని వృత్తియందు చెప్పినాడు. వ్యాకరణశాస్త్ర ప్రకారము ఈ సామర్థ్యము- 2 విధములు.

1. వ్యపేక్షాసామర్థ్యము : ఏకవాక్యమునందు అకాంక్షను బట్టి వేర్వేరు పదములకు స్పష్టమగు సంబంధము వ్యపేక్షాసామర్థ్యము. ఇది వాక్యవిషయికమైనది.
2. ఏకార్థభావసామర్థ్యము: వేరు వేరుగా ప్రసిద్ధములైన పదములకు ఏకార్థమునందు ఉనికి ఏకార్థభావ సామర్థ్యము. ఇది ప్రస్తుత విషయికము - అనగా సమాసమునకు సంబంధించినది. అందువలన సూరి ఈ విషయమునే వృత్తియందు గ్రహించి వివరించినాడు.

సమాసమున సాధారణముగా రెండుకాని, అంతకన్న ఎక్కువ పదములుకానీ ఉండవలయును. కాని, 'పితరులు' వంటి కొన్ని ఏకశేషర్పద్య సమాసములును కొన్ని ఉన్నవి.

సమాసమున విభక్తికి లోపము కలుగును. కాని విభక్తి లోపించని మనసిజాడు, వనేచరుడు, పంకేరుహము వంటి సమాసములును కొన్నికలవు.

సమాసములలోని చివరి పదమును బట్టి అది యేసమాసమో నిర్ధారించబడును. ఉదా: దారుణాఖండల శస్త్రతుల్యము - అన్నప్పుడు దారుణమైన - ఆఖండలునియొక్క శస్త్రమైన వజ్రాయుధముతో - సమాసము అని చెప్పినప్పుడు, అది తృతీయాతత్పురుష సమాసమని నిర్ధారించవలెను.

ఇవి సమాస లక్షణములు!

2. సమాస విభజనము

(అ) స్థూల విభజనము

“సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు” (బాల-సమాస-2) - సాంస్కృతికము, ఆచ్చికము, మిశ్రము - అని సమాసములు 3 విధములు.

1. సాంస్కృతిక సమాసము : ఇది మరల 2 విధములు.

(ఎ) సిద్ధము - కేవల సంస్కృతశబ్దములతో ఏర్పడిన సమాసము. ఉదా: రాజాజ్ఞ - ఇందలి రెండు శబ్దములును సంస్కృత శబ్దములే!

రాజ + ఆజ్ఞ = రాజాజ్ఞ అని ఏర్పడి, ఆ తరువాత “నామంబుల తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు” (బాల-తత్వము-54) అన్న సూత్రము ప్రకారము ‘రాజాజ్ఞ’ అని అయినది. ఇచట జరిగిన సంధియు సంస్కృతసంధియే (సవర్ణదీర్ఘసంధి). ఇట్లే-తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లభుడు.

(బి) సాధ్యము - తత్వము పదములతో నేర్పడిన సమాసము. ఉదా: రాజనాజ్ఞ. ఇందలి రెండు శబ్దములును తత్వము శబ్దములు. ఇచట జరిగిన సంధి తెలుగుసంధి (నుగాగమసంధి). ఇట్లే- తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లభుడు.

2. ఆచ్చిక సమాసము: ఆచ్చిక శబ్దములతో ఏర్పడిన సమాసము. ఉదా: తోనియానతి-ఇందలి 2 శబ్దములును అచ్చుతెనుగుశబ్దములు. ఇచట జరిగిన సంధి తెలుగు సంధి(యడాగమము). ఇట్లే- చెఱువునీరు; సీరిచెలుపుడు.

3. మిశ్ర సమాసము: తత్వము - ఆచ్చిక శబ్దములతో ఏర్పడినది మిశ్రసమాసము. ఉదా: రాజముదల - ఇందులో పూర్వశబ్దము తత్వము, ఉత్తరశబ్దము ఆచ్చికము. ఇట్లే- చెఱువునుదకము, సీరివల్లభుడు అన్నవానిలో పూర్వపదములు ఆచ్చికములు, ఉత్తరపదములు తత్వములు.

ఇది సమాసముల స్థూలవిభజన.

(ఆ) సూక్ష్మవిభజనము

“తత్పురుషము బహువ్రీహి ద్వంద్వంబులని సమాసంబులెల్లం ద్వివిధంబులయియుండు” (బాల-సమాస-3-వృత్తి). అనగా- తత్పురుషము, బహువ్రీహి, ద్వంద్వము అని సమాసములన్నియు 3 విధములు. అవి మూడును సామాన్యముగా ఉత్తర - అన్య- ఉభయప్రధానములైయుండును. అనగా - తత్పురుషము ఉత్తర పదార్థప్రధానమును, బహువ్రీహి అన్యపదార్థప్రధానమును, ద్వంద్వము ఉభయ పదార్థప్రధానమును కలిపియైయుండును. ఈ తత్పురుషాదులకు లక్షణము సామాన్యముగా సంస్కృతమున చెప్పబడినదియే అగును (బాల-సమాస-3).

1. తత్పురుష సమాసము- ఇది వ్యధికరణమనియు, సమానాధికరణమనియు మరల రెండు రకములు.

(ఎ) వ్యధికరణము - ద్వితీయాది విభక్తులు మీది పదముతో సమసించుట వ్యధికరణము. దీనికే తత్పురుషమనియు నామాంతరము. ఉదా:

నెలతాల్పు - నెలను ధరించువాడు (ద్వితీయా తత్పురుషము)
 నెలతక్కువవాడు - నెలచేత తక్కువవాడు (తృతీయ తత్పురుషము)
 దేవరమేలు - దేవరకొఱకు మేలు (చతుర్థి తత్పురుషము)
 దొంగభయము - దొంగవలన భయము (పంచమీ తత్పురుషము)
 రామునిబాణము - రాముని యొక్క బాణము (షష్ఠీ తత్పురుషము)
 మాట నేర్పరి - మాటయందు నేర్పరి (సప్తమీ తత్పురుషము)

(బి) సమానాధికరణము - విశేషంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసము సమానాధికరణము. దీనికే కర్మధారయమనియు పేరు. ఉదా: సరసపు వచనము; తెల్లగుట్టము; మంచిరాజు.

ఇదియే సంఖ్యాపూర్వకమైనచో ద్విగుపు అనబడును (సమాస - 3-వృత్తి). ఉదా: ముజ్జగములు, ముల్లోకములు.

2. బహువ్రీహి - అన్యపదార్థ ప్రధానమైనది బహువ్రీహి.

ఉదా: ముక్కుంటి - మూడు కన్నులు కలివాడు - ఈశ్వరుడు.

చలివెలుగు - చల్లనైన వెలుగు కలివాడు - చంద్రుడు.

ఈ సమాసములలో - పూర్వపదార్థమునకుగాని, ఉత్తరపదార్థమునకుగాని ప్రాధాన్యములేదు. ఆరెంటి కలయిక వలన కలుగుచున్న వేరొక పదార్థమునకు (ఈశ్వరుడు, చంద్రుడు) ప్రాధాన్యము కలుగుచున్నది. కనుక ఇవి అన్యపదార్థ ప్రాధాన్యములైనవి.

3. ద్వంద్వము - ఉభయ పదార్థ ప్రధానమైనది ద్వంద్వము. అనగా ఇందలి పూర్వోత్తరపదములు రెంటికిని ప్రాధాన్యము ఉండును. ఉదా: తల్లిదండ్రులు; అన్నదమ్ములు.

సూత్రమున ప్రాయికముగా అని చెప్పుటవలన సంస్కృత లక్షణమునకు సరిపడని సమాసములును కొన్ని గలవని సూచింపబడినది. ఉదా: చిగురుగేలు; జాంటిమోవి- వీనిలోని పూర్వపదమైన విశేషణము స్థానమున ఉపమాన పదమున్నది. అందువలన నివి ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయ సమాసములనబడును.

ఇట్లే ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయ సమాసములును కొన్ని గలవు. ఉదా: ముఖపద్మము; చరణకమలములు. వీనిలో విశేషణస్థానికమైన ఉత్తరపదము ఉపమాన పదమైయున్నది. అందువలన నివి ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయ సమాసములనబడును. కాని ఇట్టి ఉపమానోత్తర పదకర్మధారయ సమాసములకు 'విపరీతములు' లేవని సూరి చెప్పియున్నాడు. అనగా - కమలచరణములు, పద్మముఖము - వంటివి ఉండవని తాత్పర్యము.

“సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు” - అన్న వృత్తిలోని సూచనను బట్టి సంస్కృతములోని సిద్ధ సమాసముల నన్నింటినీ గ్రహింపవచ్చును. ఉదా: రాజపురుషుడు; నీలోత్పలము; పీతాంబరుడు; రామలక్ష్మణులు.

“కేవల సంస్కృతము వికృతి శబ్దముతోడ సమసింపదు” - అన్న వృత్తిలోని వాక్యముచే - కేవల సంస్కృత శబ్దములు తత్సమీకరణము చెందక తెలుగుశబ్దముతో సమసింపవు. అనగా - పూర్వపదము సంస్కృత శబ్దముగను, ఉత్తరపదము తెలుగుశబ్దముగను ఉంచి సమాసముచేయరాదు. అందువలన అనేకమాటలు - అల్పదండు వంటి సమాసములు దుష్టసమాసములని తెలియవలయును అని చెప్పినాడు సూరి. వీనినే ‘వైరి సమాసము’ అనియు అందురు. ఇట్టి సమాసములు చేయరాదు. కాని కొన్నివైరి సమాసములు లోకమున బహుళ ప్రచారమును పొందియున్నవి. ఉదా: గర్భగుడి - లింగకాయ- ఆదివారము- ఖడ్గతప్పు. ఇవి అనివార్యములు.

ఇది సమాసముల సూక్ష్మవిభజనము.

3. తత్పురుషము

ఉత్తరపదార్థప్రాధాన్యము కలది తత్పురుషసమాసము. ఇది వ్యధికరణ మనియు, సమానాధికరణ మనియు మరల రెండు విధములు.

1. ద్వితీయాది విభక్తులు మీది పదముతో సమసించుట వ్యధికరణము.

ఉదా: నెలతాల్పు - నెలను ధరించువాడు (ద్వితీయా తత్పురుషము)
 నెలతక్కువవాడు - నెలచేత తక్కువవాడు (తృతీయా తత్పురుషము)
 దేవరమేలు - దేవరకొఱకు మేలు (చతుర్థీ తత్పురుషము)
 దొంగభయము - దొంగవలన భయము (పంచమీ తత్పురుషము)
 రాముని బాణము - రాముని యొక్క బాణము (షష్ఠీ తత్పురుషము)
 మాటనేర్పరి - మాటయందు నేర్పరి (సప్తమీ తత్పురుషము).

2. షష్ఠీతత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు (ప్రాథ - సమాస-1).

అనగా- షష్ఠీతత్పురుష సమాసములలోని షష్ఠ్యంతపదమునకు విభాషగా నగాగమ మగునని అర్థము. ఉదా: ఎలజవ్వనంబున విలసనంబు. ఇందులో - ఎలజవ్వనంబు యొక్క విలసనంబు అని యున్నప్పుడు, “సమాస విభక్తికి లోపంబగు” (బాల-సమాస-25) అను విధి ప్రకారము యొక్కకు లోపముకలిగి, ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము నగాగమము రాగా - ఎలజవ్వనంబున విలసనంబు’ అనియైనది. ఇట్లే - యోగక్షేమంబున తెఱగు (భార-ఉద్యో-1ఆ); అరదంబున యురపడికిన్ (నిర్వ-6ఆ).

ఈ విధి ‘విభాష’గా వచ్చుననుటచేత నగాగమము వికల్పముగానగును. నగాగమము రానిచో - ఎలజవ్వనంబు విలసనంబు, యోగక్షేమంబు తెఱగు, అరదంబు నురపడికిన్ - అని యుండును.

‘విభాష’ అనుటవలన ఇచ్చట నిషేధమును చెప్పబడినది. అందువలన ఈ నగాగమము ఉదంతములైన అమహత్తులకు మాత్రమే కలుగును; తక్కినవానికి కలుగదు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-|| - పు.119).

3. “సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందు దచ్చబ్దంబుతోడ సమసించు” (బాల-సమాస-8). అనగా- సంబంధార్థమున అన్ని శబ్దంబులును తల్ శబ్దముతో సమసించును. ఉదా: నా వాడు - నాయది - ఇంటివాడు - ఇంటిది - రామునివాడు - రామునిది.

4. “యుష్మదస్మదాత్మార్థంబుల కుత్తరపదం బు పరంబగునపుడు దుగాగమము విభాషనగు” (బాల-సమాస-11). అనగా- యుష్మదర్థకములు (నీవు, మీరు), అస్మదర్థకములు (నేను, మేము), ఆత్మార్థకములు (తాను, తాము) - వీనికి ఉత్తర పదము పరమైనచో దుగాగమము విభాషగానగును. ఉదా: నీదుకరుణ-నాదునేరిమి - తనదురూపు.

ఈవిధి పాక్షిక మనుటవలన, దుగాగమమురానిచో - నీకరుణ, నానేరిమి, తన రూపు - అనియే యుండును.

5. “సమాసవిభక్తికి లోపంబగు; లఱ్ఱునకుఁగాదు” (బాల-సమాస-25). అనగా- సమాసమునందు పూర్వశబ్దము యొక్క విభక్తికి లోపము కలుగును. కాని, ద్వితీయాది విభక్తులకు బహువచనమున వచ్చు ఆగమలకారమునకు మాత్రము లోపమురాదు. ఉదా: రామునిబాణములు - ఇందులో - ‘రామునియొక్క బాణములు’ అన్నదానికి ప్రస్తుత సూత్రము చేత ‘యొక్క’కు లోపము రాగా ‘రాముని బాణములు’ అని అయినది. ఇట్లే- గుణముల ప్రోక - ఇందులో కూడ ‘గుణములయొక్క ప్రోక’ అన్నదాని లోని యొక్కకు లోపము రాగా ‘గుణములప్రోక’ అనియైనది. బహువచన ‘ల’కారమునకు లోపమురాదు.

6. “కొన్ని యెడల సప్తమీ తత్పురుషమునందు నవర్ణకంబునగు” (శ్రాధ-సమాస-37). అనగా- కొన్ని యెడల సప్తమీ తత్పురుషసమాసమున పూర్వపదమునకు నవర్ణకమును కలుగును. ఉదా: కువలయంబునవారు (భార-ఆది-2ఆ).

సూత్రమున ‘సవర్ణకంబును’ అన్న సముచ్చయార్థకమువలన ‘అందు’ అను సప్తమీ ప్రత్యయమును రావచ్చునని వృత్తి యందు చెప్పినాడు. ఉదా: కువలయంబునందలివారు.

ఇట్లు బాల-శ్రాధవ్యాకరణకర్తలు తత్పురుషసమాసములలో కల్గుచున్న విశేషరూపములను వివరించినారు.

4. కర్మధారయము

దీనికి సమానాధికరణమనియు పేరు. విశేషంబునకు విశేషంబుతోడ సమాసము సమానాధికరణము. ఉదా: సరసపువచనము - తెల్లగుట్టము-మంచిరాజు. ఇదియే సంఖ్యాపూర్వకమైనచో ద్విగుపు అనబడును. ఉదా: ముజ్జగములు - ముల్లోకములు.

1. “కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంతధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబై యుండు” (బాల-సమాస-5). అనగా- కర్మధారయ సమాసములోని పూర్వపదము త్రికముగాని, స్త్రీసమముగాని, మువర్ణకాంతముగాని, ధాతుజ విశేషణముకాని అయియుండును.

(ఎ) త్రికముతో - ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామములు త్రికమనబడును (బాల సమాస-4). ఈ మూడు సర్వనామములు పూర్వపదములుగా చేరుటవలన కర్మధారయ సమాసము లేర్పడుచున్నది. ఉదా: ఆచందము - ఈచిందము - ఏబృందము.

(బి) స్త్రీసమములతో - ప్రథమైకలోపించిన శబ్దములు స్త్రీ సమములు. అవి పూర్వపదములై నప్పుడు ఉదా: వాడి మాట - పోడి పాట.

(సి) ముగంతములతో - మువర్ణాంతపదములతో ఏర్పడు కర్మధారయశబ్దములకు ఉదా: బెడిదపుటడిదము = బెడిదము + అడిదము - అన్నదానిలోని పూర్వశబ్దము మువర్ణాంతము. “కర్మధారయంబుల మువర్ణంబునకుంబుంపులగు” (బాల-సంధి-32) అన్న సూత్రము ప్రకారము పుగాగమముకలిగి ‘బెడిదపు+అడిదము’ అని యగును. తరువాత “కర్మధారయంబులందుత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-28) అన్న సూత్రమచే టుగాగమమై ‘బెడిదపుటడిదము’ అని అయినది.

(డి) ధాతుజవిశేషణములతో - క్రియాపదములవలన ఏర్పడిన విశేషణములు ధాతుజవిశేషణములు (వచ్చిన - వచ్చుచున్న - వచ్చెడు - రాగల-రాని). అట్టిపదముతో ఏర్పడిన కర్మధారయ సమాసములకు ఉదా: మడిసెడు దడములు.

వృత్తిలో - “ఈ నియముచే - బల్లిదుడుచుల్లుడు- కావలుడు రావణుడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు” - అని సూరి చెప్పియున్నాడు. వీనిలోని పూర్వశబ్దము

డువర్ణాంతము. ఇది త్రికముకాని, స్త్రీసమముకాని, ముగంతముకాని, ధాతుజవిశేషణముకాని కాదు. కనుక ఉత్తర పదముతో సమసంపక, వ్యస్తముగానే ఉండిపోవును.

2. (ఎ) కర్మధారయ సమాసమున ఉత్తరపదము బిరుదవాచకము కాని కులవాచకముకాని అయినప్పుడు, దాని పూర్వపదము రెండు అక్షరములుకల సంజ్ఞా వాచకమైనచో, అది పులింగమైనను స్త్రీ లింగమైనను, దాని చివరి అక్షరమునకు దీర్ఘము బహుళముగావచ్చును (ప్రాథ-సమాస-2). ఈ విధి సాంస్కృతిక - ఆచిక్ - మిశ్రసమాసము లన్నింటికీని వర్తించును. ఉదా: రామాశాస్త్రి - సుబ్బాశాస్త్రి - రామానాయడు - సుబ్బారెడ్డి - వీరాసెట్టి - రామరావు - ఎఱ్ఱాప్రెగడ - చిన్నాదేవి.

ఈ విధి 'బాహుళక' మనుటవలన - రామనాయడు - రామాశాస్త్రి - వంటివానిలో దీర్ఘము వైకల్పికము. అట్లే - కృష్ణశాస్త్రి వంటివానికి దీర్ఘముకలుగదు.

(బి) "ఇటపూర్వపదంబు నత్వంబున కిత్వంబు బహుళంబుగానగు" (ప్రాథ-సమాస-3) - అనుటవలన పై సూత్రమువలన వచ్చిన అత్వమునకు ఇత్వమును బహుళముగానగును. ఉదా : సుబ్బానాయడు - సుబ్బినాయడు; రామారెడ్డి - రామిరెడ్డి ; ఎల్లా సెట్టి - ఎల్లిసెట్టి.

ఇది - 'బాహుళక' మనుటవలన - రామిసెట్టి - సుబ్బిసెట్టి ఇత్యాదులలో ఇత్వము నిత్యము.

(సి) "కొన్ని యెడల నిచ్చో ననాపామా యాగమంబులగు" (ప్రాథ-సమాస-4). పై సూత్రమున (ప్రాథ-సమాస-2) చెప్పినట్లు రెండక్షరములుకల పూర్వపదములకు చివర 'అన-అప-అమ-అయ' - అనునవి ఆగాగమములగును. ఉదా: తిక్కనసామయాజి - నన్నపార్కుడు - కృష్ణ నాయడు - నన్నయభట్టు.

(డి) "పై యాగమంబులు కొన్నియెడల ద్విత్వయుక్తంబులగు" (ప్రాథ-సమాస-5). పై సూత్రము ప్రకారము వచ్చిన - అన-అప- అమ-అయ-అనువానికి కొన్నియెడల ద్విత్వమును కలుగును. ఉదా: రామన్న సెట్టి - తిమ్మప్పనాయడు - కృష్ణమ్మపంతులు - మల్లయ్యశాస్త్రి.

3. “కర్మధారయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసంబులుగు” (ప్రాథ-సమాస-6). అనగా- బిరుదాది పదములు ఉత్తరపదములుగా కలిగిన కర్మధారయ సమాసములు మిశ్రసమాసములే అయినను, వానికి ప్రక్రియ సిద్ధసమాసముల వలెనే అగును. ఉదా: రామరావు - కృష్ణరాయడు. ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పిన పై నియమములు కేవలము రెండక్షరములు పూర్వపదములుగా కలిగిన సమాసములకే చెప్పినాడు. కాని అంతకన్న ఎక్కువ అక్షరములు కలిగిన పూర్వపదములకును వర్తించుచున్నది. ఉదా: మోహనరావు - నారాయణరెడ్డి. అదంతములు కాని పదములపై నను రావచ్చును - గురుమూర్తి నాయడు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య- 11-పు.125).

4. “క్రొత్తాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బలె, దత్తమంబులతోడం గొన్నియెడల గర్మధారయంబగు” (ప్రాథ-సమాస-3). అనగా- బాల-సంధి-36వ సూత్రముచే నేర్పడిన క్రొత్తాదుల ఆద్యక్షరశేషము లైన ‘క్రొ’ మొదలగునవి, దేశ్యశబ్దములతో సమసించినట్లు, కొన్నియెడల తత్సమ శబ్దములతోను సమసించును. ఉదా: క్రొంబులకలు (క్రాత్త+పులకలు) (ఉ.రామా-6ఆ); ముంగోపము (ముండు+కోపము) (ఉ.రామా-3ఆ); సగరాజ్యము (రామా-కిష్కంధ).

5. “గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్మధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు” (బాల-సమాస-12). అనగా- గుణవచనములైన నల్ల-తెల్లవంటి శబ్దములు పూర్వపదములై ఏర్పడిన కర్మధారయసమాసములలో, ఆ విశేషణములకు నిగాగమము బహుళముగా చేరును. ఉదా: నల్లని గుట్టము - నల్ల గుట్టము.

నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-చామ-తియ్య-కమ్మ-పుల్ల-వంటివి నల్లాదులు.

ఇట్లు వచ్చిన నిగాగమమునకు పరుషములు పరమైనచో బిందువగును (ప్రాథ-సమాస-13). ఉదా: కమ్మదేనె-కమ్మందేనె (నైష.-2ఆ).

6. “తమ్ముగుట్టలు చిలుకమొకరియిత్యాదులు విశేష్యపూర్వపదకర్మధారయ సమాసంబులు” (ప్రాథ-సమాస-16). కర్మధారయసమాసములలో సాధారణముగా విశేషణము పూర్వపదముగను, విశేష్యము ఉత్తరపదముగను ఉండును. అట్లుకాక విశేష్యము పూర్వపదమై, విశేషణముత్తర పదములుగా నున్నవానికి ‘విశేష్య పూర్వపదకర్మధారయ సమాసము’ అని పేరు. ఉదా: తమ్ముగుట్టలు (భార-ఆర-7 ఆ), చిలుకమొకరి (శుక.-2ఆ).

7. ఆ ఈ ఏ - అను సర్వనామములు త్రికమనబడును (బాల-సమాస-4).
 “త్రికంబమీది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు” (బాల-సమాస-14). అనగా- ఆ ఈ ఏ అను మూడు సర్వనామములకు పరముగా అసంయుక్తహల్లున్నచో దానికి ద్విత్వము బహుళముగా నగును.

“ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు”.
 అనగా - ద్విరుక్తమైన హల్లు పరమైనప్పుడు ఆచ్చికశబ్దముపై నున్న దీర్ఘము హ్రస్వమగును.
 ఉదా : ఆకన్య - అక్కిన్య; ఈకాలము - ఇక్కాలము; ఏలోకము - ఎల్లోకము.

ఈ విధి ‘బాహుళకము’ అనుబవలన ఊష్మరేఫములకు వర్తించదు (వృత్తి).
 ఉదా: ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము - ఆసుక్యతి-ఆహయము.

8. “కృత హ్రస్వంబగు త్రికంబు మీది చోటు శబ్దంబు నోత్పంబునకు అత్వహ్రస్వంబులు విభాషనగు” (బాల-సమాస-15). అనగా - త్రికము పైనున్న చోటు శబ్దమునకు పై సూత్రములచే (బాల-సమాస-4,13,14)- అచ్చోటు-ఇచ్చోటు-ఎచ్చోటు వంటి రూపము లేర్పడును. ప్రస్తుత సూత్రముచే వానికి అత్వము వచ్చినప్పుడు - అచ్చలు - ఇచ్చలు- ఎచ్చలు-అనియు అగును.

“అక్కితాదుల జడ్డకు లోపంబు బహుళంబుగానగు” (బాల-ప్రకీర్ణ-8) అను సూత్రముచే - అచలు-అచోలు; ఇచలు-ఇచోలు; ఎచలు - ఎచోలు - అను రూపములును కలుగును.

ఈ చోలు శబ్దము ఔపవిభక్తిము కనుక, దాని అంతిమ లకారమును విభాషగా లోపించును (బాల-సమాస-16). ఉదా: అచ్చోనున్నాడు - అచ్చోటనున్నాడు; ఒకచోనుండె - ఒకచోటనుండె.

9. “ఆ యీత్యాదిఘటితంబులు విశేషణోభయపదకర్మధారయంబులు” (ప్రాథ-సమాస-17). అనగా- ఆ, ఈ వంటి రెండేసి విశేషణములు పూర్వపదములుగా కలిగిన వానిని విశేషణోభయపదకర్మధారయసమాసము లందురు. ఉదా: ఆ యీ నేరములు; ఈయాదేశంబననేల (మను-1ఆ); కొట్టిన తిట్టిన యాతడు (భోజ-6ఆ).

కొన్ని త్రికక్రియాజన్యవిశేషణఘటితములైన విశేషణోభయపదకర్మధారయ సమాసములు, సందర్భోచితపదములతో వ్యహితములై యుండియు విశేష్యముతో సమసించును (ప్రాథ-సమాస-18). ఉదా: ఈ కన్నులు తెఱవని శిశు వేకీడొసరించె నీకు (భోజ-6ఆ).

10. “కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్నాది కనుమ్నాదుల మువర్ణంబులు పఞ్చవర్ణంబులగు” (బాల-సమాస-19). అనగా- సమాసములందు పూర్వశబ్దములైన నామ్నాదుల మువర్ణమునకు పఞ్చవర్ణకమును (బిందుపూర్వక పవర్ణము), కనుమ్నాదుల ము వర్ణమునకు పవర్ణమును ఆదేశమగును. ఉదా: నాపచేను - పాపజేడు; కనుపపులు- జనుపనార.

నాము-పాము-ప్రేము-వేము-అమ్ము-ఎమ్ము-ఇవి నామ్నాదులు.

కనుము-ఇనుము-ఉడుము-ఎనుము-జనుము-మినుము-ఇత్యాదులు కనుమ్నాదులు.

11. “నిక్కిలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బాల-సమాస-20). అనగా - నిక్కిరి, కవ్వడి మొదలైన సమాసములను ప్రయోగములలో నున్నట్లు గ్రహింపవలెను. ఉదా: నిక్కిరి (నిక్కిము+కరి); కవ్వడి (కవ+వడి).

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు కర్మధారయసమాసములేర్పడుచున్న ధానమును వివరించినారు.

5. ద్విగువు

సంఖ్యావాచకశబ్దము పూర్వపదముగా కల కర్మధారయసమాసమునకే ద్విగు సమాసమని పేరు. ఆ ద్విగుసమాసములు తెలుగులో విర్పడుచున్న విధానమును బాల-ప్రాథమికవ్యాకరణములు వివరించినవి.

1. “సమానాధికరణంబగు నుత్తర పదంబు పరంబగునపుడు మూడు శబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును, మీది హల్లునకు ద్విత్వంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-17). అనగా- సమానాధికరణ సమాసములోని మూడు శబ్దమునకు ఉత్తరపదము పరమగునపుడు, దాని డువర్ణమునకు లోపమును, మీది హల్లునకు ద్విత్వమును అగును. ఆ తరువాత - “ద్విరుక్తంబగు హల్లుపరంబగునపు డాచ్చికంబగు ద్విత్వంబునకు హ్రస్వంబగు” (బాల-సమాస-13) అన్న సూత్రము ప్రకారము - మూడు + జగములు = ముజ్జగములు; మూడు + లోకములు = ముల్లోకములు. ఇచ్చట సమాసమైనచో - ముజ్జగములు, ముల్లోకములు వంటి రూపములేర్పడును. సమాసము కానిచో - మూడు జగములు, మూడులోకములు వంటి రూపములే యుండును.

ఈ విధి ‘ముయ్యేడు’ వంటి సమాసములకు నిత్యమని - “ముయ్యేడ్వాదులందు హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యంబులు” (ప్రాథ-సమాస-10) - అని ప్రాథమికవ్యాకరణకర్త చెప్పియున్నాడు. ఉదా: ముయ్యేడు మాఱుల్ (భార-ఆది-1ఆ); ముమ్మడుగు (భార-ఆది-1ఆ).

2. “ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగనగు; మిశ్రంబునకుగాదు” (బాల-సమాస-18). అనగా- ద్విగుసమాసములోని పూర్వోత్తరపదములు రెండును ఆచ్చికములేయైనచో, ప్రాయికముగా ఆ సమాసాంతమున బహువచనమునకు బదులు ఏకవచనము వచ్చును. ఇచ్చట ‘ప్రాయికముగా’ అనుటవలన బహువచనమును యథాతథాముగా ఉండవచ్చునని భావము. ఉదా: ముచ్చిచ్చు-ముక్కారు- ముప్పాతిక-ముత్త్రేప. ఏకవచనమురానిచో - ముచ్చిచ్చులు - ముక్కారులు.

ఆ సమాసము మిశ్రసమాసమైనచో - అనగా ఒక పదము ఆచ్చికము, మరొక పదము తత్సమము అయినచో, ఏకవచనము కాదు. ఉదా: మువ్విధములు - ముజ్జగములు. కాని కొన్ని ప్రాచీనకావ్యములందు మిశ్ర ద్విగుసమాసములును ఏకవచనాంతములుగా

నున్నవని చూపుచు ప్రాథవ్యాకరణకర్త - “ఒక్కచో ద్విగుపు మిశ్రంబేకవచనాంతంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-20) అని బాలవ్యాకర్త చెప్పినదానిని సవరించినాడు. ఉదా: నల్లిక్కుదిరిగి (ఉ.హరి.-6ఆ); ముల్లోకము దానయేలుగతి (హరి-1ఆ); ముమ్ముహూర్తమునకు (జై.-7ఆ).

3. “వారాధ్ధకశబ్దంబు లద్విరుక్తంబులు తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబులగు” (ప్రాథ-సమాస-21). అనగా- వారాధ్ధక శబ్దములు అద్విరుక్తములు కానిచో తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకములై యుండును. ఉదా: ఒక తడవ - ఒక మాటు - ఒకసారి - రెండు తడవలు.

ద్విరుక్తములైనచో సంఖ్యాపూర్వకములు కానక్కరలేదు. ఉదా: తేపతేపకు తడవతడవకు - మాటిమాటికి.

‘తఱచుగ’ ననుటచే - ద్విరుక్తములుకానప్పుడును వానిని సంఖ్యా వాచక విరహితములుగా ప్రయోగింపవచ్చును. ఉదా: తడవకు - మాటికి.

తడవ - తూరి - తేప - మాటు - సారి - వంటివి వారాధ్ధకములు.

4. “ఒకండ్వాదులు పరంబులగుచో, దఱచుగ నున్ బదికగు” (ప్రాథ-సమాస-22). ‘పది’ శబ్దమునకు ‘ఒకండు’వంటి సంఖ్యావాచకములు పరమందున్నచో ‘ఉన్’ అనునది తఱచుగా ఆగమముగా వచ్చును. ఉదా: పదునొకండు (పది+ఉన్+ఒకండు). ఇల్లే - పదుమూడు - పదునేను - పదునాఱు.

సూత్రమున ‘తఱచుగ’ అనుటవలన - ‘ఉన్’ ఆగమముగా రాని పదియాఱ పదాఱు వంటి రూపములును కలుగవచ్చునని వృత్తియందు వివరింపబడినది.

5. “పదికిరెండిరు దొమ్ముదుల పరంబులగునపుడు బిందుపూర్వక డకారంబును, ద్విరుక్త నివర్ణంబును, బిందువును గ్రమంబుగ దివర్ణంబునకగు” (ప్రాథ-సమాస-23). అనగా- ‘పది’ శబ్దమునకు రెండుశబ్దము పరమైనప్పుడు దాని చివరి దివర్ణమునకు బిందు పూర్వక డకారమును, ‘ఇరు’ అనుశబ్దము పరమగునపుడు ద్విరుక్త నివర్ణమును, ‘తొమ్మిది’ శబ్దము పరమగునపుడు బిందువును ఆదేశమగును.

ఉదా: పది+రెండు = పంద్+రెండు = పంద్రెండు.

పది + ఇద్దఱు = పన్ని+ఇద్దఱు = పన్నిద్దఱు.

పది = తొమ్మిది = పం+తొమ్మిది = పందొమ్మిది.

6. “పదియుత్తరపదంబగుచో నేను దొమ్ముల నుమ్ములకు బిందువును, ఎని కెనును, ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును, ఆపరుషంబునకు సరళంబును, క్రమంబుగనగు” (ప్రాథ-సమాస-24).

1. ‘పది’ ఉత్తర పదముగా నున్నప్పుడు - ఏను శబ్దము యొక్క నువర్ణమునకు బిందువు ఆదేశమగును - ఏను + పది = ఏం+పది; దీర్ఘముపై న సాధ్యపూర్ణము ఉండదు కనుక- ఏ+పది; సరళదేశమురాగా - ఏబది అని యగును.

2. పదికి పూర్వమున తొమ్మిది యున్నచో - బిందువును సరళమును కలిగి - తొంబది అని యగును.

3. పదికి పూర్వమున ఎనిమిది ఉన్నచో - ‘ఎను’కుబదులు ‘ఎని’ వచ్చును- ఎనిమిది+పది= ఎను+పది. సరళమురాగా - ఎనుబదియని యగును.

4. పదికి పూర్వమున ఏడు ఉన్నచో - వర్ణవ్యత్యయము కలుగును - ఏడు+పది = డుఏ+పది; అపదాది స్వరమునకు సంధికలిగి -డే అనియు; ‘పదియుత్తరపదంబగుచో పూర్వపదంబు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు’ (ప్రాథ-సమాస-25) అను సూత్రము ప్రకారము - డె+పది అనియు; ‘ప్రాప్తప్రాస్వంబులగు మూడేల మీది వర్ణంబులకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు (ప్రాథ-శబ్ద-100) అను సూత్రము ప్రకారము ‘డెబ్బది’ అనియు అగును.

7. “పది యుత్తరపదంబగుచోఁ బూర్వపదంబు దీర్ఘయునకు ప్రాస్వంబగు; కేకు రాదు” (ప్రాథ-సమాస-25). అనగా - పదిశబ్దము ఉత్తరపదముగా నున్నప్పుడు, పూర్వపదము యొక్క, దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమగును. ‘ఏను’ శబ్దములోని ‘ఏ’కు మాత్రమురాదు. ఉదా: ముప్పది- ముప్పండు; నలువది-నలువండు; ఏబది- ఏబండు.

8. “కొన్ని యెడల నీ సమాసపదంబులు యువర్ణ వ్యవహితంబులునగు” (ప్రాథ-సమాస-26). అనగా- కొన్నిచోట్ల పై ద్విగుసమాసములోని పదములు ‘యు’ ధ్వనిచే వ్యవహితములును అనుగు. ఉదా: పదియు రెండేడులజ్ఞాతవాస (భార-ఆది- ౨ ఆ); పదియు నొక్కండు రుద్రుల బాటవిడిచె(కాశీ-7 ఆ).

ఇట్లు బాలప్రాథమిక వ్యాకరణకర్తలు ద్విగుసమాసములను నిరూపించినారు.

6. బహువ్రీహి

అన్య పదార్థప్రధానమైనది బహువ్రీహి.

ఉదా: ముక్కింటి - మూడు కన్నులు కలివాడు - ఈశ్వరుడు.
చలివెలుగు - చల్లనైన వెలుగు కలివాడు - చంద్రుడు.
చక్రపాణి - చక్రము చేతియందుకలివాడు - విష్ణువు.

ఈ సమాసములు రెండుపదముల కలియకవలసిన ఏర్పడినవి (మూడు+కన్నులు; చలి+వెలుగు; చక్రము+పాణి). వీనిలో కొన్ని సమాసములైన పదప, అంతమున కొన్ని మార్పులనొందినవి. కొన్నింటికి మార్పులు లేవు. ఏమైనను, వీనిలోని పూర్వపదమునకు గాని, ఉత్తర పదమునకుగాని అర్థప్రధానములేదు. ఆ రెండు పదముల కలియక వలసిన సమాసములు విశేషార్థబోధకములు (ఈశ్వరుడు, చంద్రుడు, విష్ణువు) అగుచున్నవి. అందువలన అన్యపదార్థ ప్రధానములైనవి.

ఇట్టి బహువ్రీహి సమాసము లేర్పడుచున్న విధానమును బాల-ప్రాథమికరణకర్తః వివరించినారు.

1. “స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపట్టెడి” (బాల-సమాస-6). అనగా - బహువ్రీహి సమాసములలోని పూర్వోత్తర పదములు రెండును స్త్రీ సమములై యుండును. ఉదా: చలివెలుగు - వెలుగు - మోటబరి (మోటలాగు ఎడ్డు).

2. “బహువ్రీహి ని సమాసాంతకార్యాంబులుం గానంబడియెడి” (బాల-సమాస-22). అనగా- సమాసములందు సమాసాంతమున ఆగమాదేశాది కార్యములు కొన్ని జరుగునని అర్థము. ఉదా: ముక్కింటి - కడలిరాచాలి - నలున - గట్టు విలుతుడు.

3. “బహువ్రీహి ని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు మీది మేనునకు బోడియగు (బాల-సమాస-23). అనగా- బహువ్రీహి సమాసమున, పూర్వశబ్దము ఉపమానవాచకముగను, ఉత్తరశబ్దము ‘మేను’ అనియు ఉండి, ఆ సమాసము స్త్రీ వాచకమైనచో, ‘మేను’ శబ్దమునకు ‘బోడి’ అనునది ఆదేశమగును. ఉదా: అలరు బోడి (అలరు+మేను-పువ్వువంటి శరీరముగలస్త్రీ). ఇట్లే - ననబోడి - పూబోడి- విరిబోడి. ఇందలి ‘అలరుబోడి’ అగు దానిని గ్రహించి, ప్రాథమికరణకర్త - “అలరుబోడి త్యాదులుసమాస

పూర్వపద కర్మధారయంబులు” (ప్రాథ-సమాస-89) అని సవరించి చెప్పబూనినాడు. అనగా- అలరుబోడి మొదలగునవి ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయ సమాసములని ఆయన అభిప్రాయము. ఆయన - అలరు + పోడి - అని ఆసమాసమును విడదీసి, “ఇబ పోడి పరంబగు చో నెల్లెడల నుమ్మగు” (వృత్తి) అని నుగాగమును విధించి, ద్రుతకార్యము జరిపి, ‘అలరుబోడి’ అనురూపమును సాధించినాడు. దీని లోని ‘పోడి’ శబ్దమునకు ‘మనోజ్ఞమైనది’ అని అర్థము నిచ్చినాడు.

పై సమాసములలోని ఉత్తరపదమును చిన్నయసూరి ‘బోడి’ యని గ్రహింపగా, ప్రాథమ్యాకర్త ‘పోడి’ యని చెప్పుట గమనార్హము. దీనికి కారణము - ప్రాచీన కావ్యములలో - చిగురుంబోడి (కళా-3ఆ); తీయంబోడి (పాంచాలీ- 3 ఆ); పువుంబోడ్లు (యయాతి. 1 ఆ)- వంటి ప్రయోగములలో పోడి శబ్దమునకు పూర్వమున బిందువుండుటయే అనవచ్చును. కాని సూరి ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో బిందువు లేదు. కనుక ఆయన అభిప్రాయమున ‘బోడి’ యనియే స్పష్టమగును.

ఉదంతశ్రీసమములకును సరళములు పరమగునప్పుడు నుగాగము విధింపబడినది (బాల-సంధి-35). కనుక, ఆసూత్రము ప్రకారము ‘అలరుంబోడి, పూవుంబోడి’ వంటి రూపములను సాధించుటకు సూరివిధానము అవకాశము కల్గించుచున్నది. కాని - ‘విరిబోడి’, ననబోడి’ వంటివానికి బిందువు కలుగుటకు అవకాశము లేదు కనుక సూరి అన్నింటికీ సరిపడు నట్లు ‘బోడి’ పదమునే స్వీకరించినాడు. ప్రాథమ్యాకర్త - “ఇబ పోడి పరంబగుచో నెల్లెడలనుమ్మగు” అని నుగాగమును విధించి పై రూపములను సాధించినాడు. అవసరమైన పదములను విధించి రూపసాధనమును క్షిప్రతరము చేయుటకన్న, సూరి అనుసరించిన విధానమే సముచితముగా నున్నది.

4. “కఱకంతుడు బహువ్రీహి” (ప్రాథ-సమాస-27). అనగా- కఱకంతుడు అనునది బహువ్రీహి సమాసమని అర్థము.

కఱకంతుడు - అన్న బహువ్రీహి సమాసమున పూర్వపదము ఆచ్ఛికము (శకటరేఫము ఆచ్ఛిక శబ్దములయందే కన్పించును). ఉత్తరశబ్దము తత్సమము. కనుకదీనిని అహోబలంపతి మిశ్రబహువ్రీహిగా చెప్పిన్నట్లు ప్రాథమ్యాకర్త చెప్పి, “కాని అది యట్లగుట దర్హటము” అని స్పష్టపరిచినాడు. అందువలన ఆయన దానిని ‘గరకంతః’

అన్న సంస్కృత సమాసమునకు తద్భవరూపమని చెప్పినాడు. ఏమైనను అది బహువ్రీహి అనియే ఆయన అభిప్రాయము.

కాని అట్లు స్వీకరించినను 'కఱకంతుడు' అన్నదానిలో తవర్ణమున్నది. అది తద్భవములలో ఉండదు. కనుక దానిని తద్భవమనుటకును వీలులేదు.

అందువలన చిన్నయసూరి దానిన 'కఱకంతుడు' అనియే గ్రహించి, లక్షణవిరుద్ధమైనది కావున గ్రామ్యమనిచెప్పినాడు. కాని మహాకవులచే ప్రయోగింపబడినది కావున అనింద్యగ్రామ్యమని నాడు (బాల-సంజ్ఞా-23).

ఏమైనను ఈ ప్రయోగవిషయమున ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పిన దానికన్న సూరి చెప్పినదే సముచితముగానున్నది.

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు ఈ బహువ్రీహి సమాసములను వివరించినారు.

7. ద్వంద్వము

ఉభయ పదార్థ ప్రధానమైనది ద్వంద్వసమాసము. ఇందలి పూర్వోత్తరపదములు రెంటికీని సమప్రాధాన్యముండును. ఉదా: తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు.

1. “ఆచిక్ శబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు” (బాల-సమాస-7). అనగా- ద్వంద్వసమాసము సాధారణముగా పూర్వపదము స్త్రీసమమును, ఉత్తరపదము ఆచిక్మును అయియుండును. ఉదా: అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరు వల్లెలు - ఆలుమగలు. వీనిని ఆచిక్ ద్వంద్వములందురు.

ఈ నియమమువలన - ‘మగడును బిడ్డలును - పల్లెమును గల్లెమును’ అనునవి సమసింపవని వృత్తిలో చెప్పినాడు. ఇవి రెండును ఆచిక్ శబ్దములే అయినను పూర్వపదములు స్త్రీసమములు కావు కనుక సమసింపవు. సముచ్చయార్థకముతో కూర్చబడి, వ్యవస్థముగనే యుండును.

2. “ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబు విభాషనగు” (బాల-సమాస-24). అనగా- ద్వంద్వసమాసములో పూర్వ పదము చివరనున్న ఋవర్ణమునకు బదులు రవర్ణము విభాషగా నగును. ఉదా: మాతృ+పితలు = మాత్రపితలు; మాంధాతృ=రఘుక్షీతీకులు = మాంధాత్రరఘుక్షీతీకులు.

ఈ విధి విభాషకనుక - మాతాపితలు.

3. “కొన్ని యెడల మహద్ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్య స్వరంబునకు దీర్ఘంబును జూపబ్బెడు” (ప్రాథ-సమాస-28). అనగా- మహద్వాచకములచేగాని, మహతీవాచకములచేగాని ఏర్పడిన ద్వంద్వసమాసములలో పూర్వ పదాంత్య స్వరమునకు కొన్ని యెడల దీర్ఘమును అగును. ఉదా: అన్నదమ్ములు (ఉ.హరి-4ఆ); అప్పాచెల్లెండ్రు నిర్వ.రామా. - 3ఆ); తల్లిదండ్రులు (భల్లా-4ఆ).

4. “ఒకొకచో ద్వంద్వంబునం బూర్వ పదంబు క్లీబసమంబగు; అగుచో నా ము వర్ణంబునకు లోపంబగు (ప్రాథ-సమాస-29). అనగా- సాధారణముగా ద్వంద్వసమాసములో పూర్వపదము స్త్రీసమమే అగును. ఒక్కొక్కసారి ఆపూర్వ

పదము క్లీబసమముగను ఉండవచ్చును. అప్పుడు దాని చివరిమువర్ణమునకు లోపము కలుగును. ఉదా: అందచందములు (అని.-5ఆ); వెచ్చనచ్చముల (వేం.పంచ.-1ఆ).

5. “ద్వంద్వం బప్రాణివాచక కృదంతశబ్దఘటతం బేకవచనాంతంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-30). అనగా- అప్రాణివాచకములతో కాని, కృదంత శబ్దములతోగాని ఏర్పడిన ద్వంద్వసమాసము ఏకవచనాంతముగ కూడ నుండవచ్చును. ఉదా: కూడుగుడ్డ-కూరగాయ (జై.భార-4ఆ)- దరిదాపు (భోజ-2ఆ)- తాకుదగులు (హరి-ఉ-5ఆ).

సూత్రములోని ‘ను’ అను సముచ్చయార్థకమువలన - కూడుగుడ్డలు - కూరగాయలు - దరిదాపులు - తాకుదగులులు - అనియు నుండవచ్చును.

6. “భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు బవర్ణకంబునకు లోపంబగు” (ప్రాథ-సమాస-31). అనగా- భావార్థకశబ్దములతో నేర్పడిన ద్వంద్వసమాసమున పూర్వపదము చివరనున్న బవర్ణమునకు లోపముకలుగును. ఉదా: జైములు (జై+కామి) (పరమయోగి -3ఆ) - చెల్లుచెల్లములు (చెల్లుట+చెల్లమి) (వేం.పంచ-1ఆ)- వచ్చురాములు (వచ్చుట+రామి) (పాండు-4ఆ).

7. “ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు లోపంబొండెనగు” (ప్రాథ-సమాస-32). అనగా- ఒక్కొక్కసారి ద్వంద్వసమాసములోని పూర్వపద్యాంత్య అవయవమునకు లోపము వికల్పముగా నగును. ఉదా: పుట్టుగ్రుంకుగట్లు (పుట్టుగట్టు + గ్రుంకుగట్టు) (యయాతి.-5ఆ); తొవదమ్మి విందు (తొవవిందు + తమ్మివిందు) (రామా.-3ఆ); విన్నకన్నది (విన్నది+కన్నది) (వి.పు-2ఆ).

8. “ఒకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబుగను, అందలి పూర్వపదంబు క్లీబసమంబుగను గానంబడియెడ” (ప్రాథ-సమాస-33). అనగా- క్లీబసమమైన శబ్దము పూర్వపదముగా కలిగిన మిశ్రద్వంద్వ సమసమును ఒక్కచో కనిపించవచ్చును. ఉదా: అవసరమక్కీలు (రామా - 2ఆ).

ఇట్లు బాల-ప్రాధ్యకరణకర్తలు తెలుగులో ద్వంద్వ సమాసములు కలుగుచున్న విధానములను వివరించినారు.

VIII. తద్విత పరిచ్ఛేదము

విభక్త్యంతములైన పదములపైన భావార్థము, స్వార్థము, మతుబర్థము, దఘ్నార్థములలో చేరుడు ప్రత్యయములను తద్విత ప్రత్యయములందురు.

“తద్విత ప్రత్యయములు పరంబగునపుడు పదంబుల డువ్వుకాదులకు లోపంబగు” (ప్రాథ-తద్విత-1). అనగా - తద్విత ప్రత్యయములు పరమైనపుడు పూర్వ పదాంతముననున్న విభక్తి ప్రత్యయములకు లోపము కలుగును.

1. భావార్థక ప్రత్యయములు

1. అ) “తన వర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు” (బాల-తద్విత-1) - త్వార్థమునగా భావము. “ప్రకృతిజన్యబోధంబునందు ప్రకారంబు భావంబు” - అనగా ప్రాతిపదికచే తెలుపబడు పదార్థమునందలి ధర్మము భావము. సంస్కృతమున ఇట్టి భావార్థ బోధనమున ‘త్వ’ ప్రత్యయము చేరును (రామత్వం; పాత్రత్వం). ఈ ‘త్వ’ ప్రత్యయము సంస్కృతమున ఏయర్థమున చేరునో, తెలుగున ఆ అర్థమున ‘తన’ ప్రత్యయము చేరునని సూత్రార్థము. ఉదా: రాముని తనము - రాముతనము; హనుమనితనము; సీతతనము; గొప్పతనము; నల్లదనము; పుల్లదనము.

ఆ) “తనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు తచ్చబ్ధార్థమునకు లోపంబు విభాషనగు” (ప్రాథ-తద్విత-2). అనగా - ఈ ‘తన’ ప్రత్యయము పరమైనపుడు తచ్చబ్ధమునకు లోపము విభాషానగును. ఉదా: ఆకొన్నతనము - ఓర్వలేనితనము (పెల్లొక్కొత్తనాన-భీమ-2ఆ).

ఈవిధి విభాషకనుక లోపముకలుగనిచో - ఆకొన్నవానితనము; ఓర్వలేని దానితనము.

“ఇల విశేషం బుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకంబగు” (బాల-తద్విత-2). ఈ తద్విత పరిచ్ఛేదమున ముందుముందు విశేషముగా విధింపబడు ప్రత్యయములు, కొన్ని సామాన్య ప్రత్యయములకు విభాషా బాధకములగును. అనగా - విశేష ప్రత్యయములైన ‘న’ వంటివి ప్రత్యయములు చేరినపుడు (నల్లన-తెల్లన), సామాన్య ప్రత్యయములైన ‘తనము’ (నల్లదనము-తెల్లదనము) రాదు. అవి రానపుడు ‘తనము’ అనునదే వచ్చును.

2. అ) “చిన్నాదులకు టీక వర్ణకంబగు” (బాల-తర్జుమీ-3). చిన్న- కన్న- చుట్టము- దొంగ- పేద- మిండ- లంజె- ఇత్యాదులు చిన్నాదులు. వీనికి భావార్థమున ‘టీకము’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చిన్నటీకము- కన్నటీకము- చుట్టటీకము- పేదటీకము.

ఆ) “ఉత్పంబున కత్వంబు టీకము పరంబగునపుడగు” (బాల-తర్జుమీ-4). ఈ ‘టీకము’ పరమగునపుడు పూర్వపదాంతమునందలి ఉత్వమునకు అత్వము వచ్చును. ఉదా: తోత్తటీకము (తోత్త + టీకము); వెజ్జటీకము (వెజ్జ + టీకము).

3. “పేర్వాదుల కిమి వర్ణకంబగు” (బాల- తర్జుమీ-5). పేరు- కడు- ముచ్చ- మేలు-చెలి - పోడి-వేడి- ఇత్యాదులు పేర్వాదులు. వీనికి భావార్థమున ‘ఇమి’ ప్రత్యయమువచ్చును. ఉదా: పేరిమి- కడిమి- ముచ్చిమి- మేలిమి- చెలిమి- పోడిమి- వేడిమి.

4. “నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు” (బాల-తర్జుమీ-6). నల్ల- తెల్ల- ఎఱ్ఱ-తియ్య-కమ్మ- తిన్న-చక్క-వ్రేక- ఇత్యాదులు నల్లాదులు. వీనికి భావార్థమున ‘న’వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: నల్లన - తెల్లన- ఎఱ్ఱన- తియ్యన- కమ్మన- తిన్నన- చక్కన- వ్రేకన.

ఈ గుణవాచకములకు - బాల-తర్జుమీ-1వ సూత్రమున ‘తనము’ విధింపబడినది. ప్రస్తుత సూత్రమున ‘న’వర్ణకము విధింపబడినది. ఈ ‘న’వర్ణకము వచ్చినపుడు ‘తనము’ రాదు (బాల-తర్జుమీ-2).

5. “ఇక వర్ణకం బగ్గలాదుల కగు” (బాల-తర్జుమీ-3). అగ్గలము- ఒమ్ము మొదలైనవి అగ్గలాదులు. వీటికి భావార్థమున ‘ఇక’వర్ణకము కలుగును. ఉదా: అగ్గలిక- ఒమ్మిక(ఒమ్ము+ఇక=ఒమ్మిక)- ఇందలి మువర్ణము శబ్దగతమైనదేకాని, ప్రత్యయాత్మకమైనది కాదు. కనుక అది లోపించదు.

6. “మగటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బాల-తర్జుమీ-8). మగటిమి మొదలైన రూపములకు చేరిన ప్రత్యయములను ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికొనవలెను. ఉదా: మగటిమి (మగ+టిమి); మగతనము (మగ+తనము); పేదటిమి (పేద+టిమి); కోటరము (కోడలు+టరము); చెలికారము (చెలి+కారము); నలుపు (నల్ల+పు); పసుపు(పచ్చ+పు).

7. “కరవర్ణకంబు నాయకశబ్దంబునకు భావంబునందగు” (ప్రాథ-తద్విత-11). నాయక శబ్దమునకు భావార్థమున కర ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: నాయకరము (నాయక+కరము).

8. “కారవర్ణకము చెలి నయములకు భావంబునందగు” (ప్రాథ-తద్విత-13). ‘చెలి-నయము’ అను శబ్దములకు భావార్థమున ‘కారము’ అని కలుగును. ఉదా: చెలికారము- నయగారము (మృదుత్వము).

9. “టివర్ణకం బొందు నంత్యవర్ణంబునకు భావంబునందగు” (ప్రాథ-తద్విత-15).

‘ఒండు’ శబ్దము చివరి అక్షరమునకు బదులుగా ‘టి’ అనునది భావార్థమున వచ్చును. ఉదా: ఒంటి.

ఇవి భావార్థక ప్రత్యయములు.

2. స్వార్థ ప్రత్యయములు

‘ఇక, ఉక, కా, కత్తియ’ వంటి ప్రత్యయములు కొన్ని స్వార్థమున చేరుచున్నవి. అనగా అట్టి ప్రత్యయములు చేరుట వలన అర్థమున మార్పేమియు కలుగదు.

1. “అరమరాదులకు స్వార్థంబునందిక వర్ణకంబగు” (బాల-తద్విత-9). అరమర-ఇ- అల్లిబిల్లి -నడవడి- పాత్తి- నివ్వాలి- మెలి- ఇత్యాదులు అరమరాదులు. వీనికి స్వార్థమున ‘ఇక’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అరమరిక- అల్లిబిల్లిక- నడవడిక- పాత్తిక- నివ్వాలిక- మెలిక.

2. “ఉక వర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునందగు” (బాల-తద్విత-10). చిటుత- నెలత - పడతి- పాలతి- వెలది- ఇత్యాదులు చిటుతాదులు. వీనికి స్వార్థమున ‘ఉక’ వర్ణకమగును. ఉదా: చిటుతుక- నెలతుక- పడతుక- పాలతుక- వెలదుక.

3. “కాకత్తియులు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు” (బాల-తద్విత-13). పురుషబోధకమైన ‘కా’ ప్రత్యయమును, స్త్రీబోధకమైన ‘కత్తియ’ ప్రత్యయమును కొన్ని శబ్దములపైన (మతులర్థముననే కాక) స్వార్థమునను చేరుచున్నవి. ఉదా: చెలికాడు- చెలికత్తియ; హెగ్గడికాడు- హెగ్గడికత్తియ.

4. “ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు” (బాల-తద్విత-16). ‘ఈ’ ప్రత్యయము కొన్ని పదములపైన (మతుబర్థముననే కాక) స్వార్థమునను చేరుచున్నది. ఉదా: మొక్కలీడు (మొక్కలి=వీరుడు); కల్లరీడు (కల్లరి).

5. “వేఱున కడ వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-6). ‘వేఱు’ అను పదమునకు స్వార్థమున ‘అడ’ వర్ణకమగును. ఉదా: వేఱడము.

6. “వెల్ల కడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-7). ‘వెల్ల’ అను పదమునకు ప్రాతిపదికార్థమున ‘అడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: వెల్లడి.

7. “తెలివి విరివి వినికి లేమి రాపులకు స్వార్థంబునం దిడి వర్ణకంబగు” (ప్రాధ-తద్విత-8). ‘తెలివి, విరివి, వినికి, లేమి, రాపు’ అనువానికి స్వార్థమున ‘ఇడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: తెలివిడి- విరివిడి- వినికిడి- లేమిడి- రాపిడి.

8. “ఇతవర్ణకం బింపు బిగు పోరులకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-9). ‘ఇంపు, బిగు, పోరు’ లకు స్వార్థమున ‘ఇత’ వర్ణకమగును. ఉదా: ఇంపితము- బిగితము- పోరితము.

9. “ఇదవర్ణకం బొప్పు తప్పు పెల్లెలకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-10): ‘ఒప్పు, తప్పు, పెల్లె’ లకు: స్వార్థమున ‘ఇద’ వర్ణకమగును. ఉదా: ఒప్పదము- తప్పదము- పెల్లదము. ఇట్లే- క్రొవ్విదము- బెట్టదము.

10. “స్వార్థమునం దిరి వర్ణకంబు వాపునకగు” (ప్రాధ-తద్విత-11). ‘వాపు’ శబ్దమునకు స్వార్థమున ‘ఇరి’ వర్ణకమగును. ఉదా: వాపిరి.

11. “కారవర్ణకంబు నుడి కొలతలకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-13). ‘నుడి, కొలత’ శబ్దములకు స్వార్థమున ‘కార’ వర్ణకమగును. ఉదా: నుడికారము- కొలకారము.

12. “చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాధ-తద్విత-14). ‘చలి’ అను శబ్దమునకు స్వార్థమున ‘మిరి’ వర్ణకమగును. ఉదా: చలిమిరి.

ఇవి స్వార్థ ప్రత్యయములు.

3. మఱుబర్ధక ప్రత్యయములు

సంస్కృత పదములపైన 'మఱువే' ప్రత్యయము 'కలిగియుండువాడు-కలిగియుండునది' అను అర్థమున కలుగుచున్నది. వీనిని మఱుబర్ధములందురు. ఆ అర్థమున తెలుగున చేరు ప్రత్యయములు ఇందు చెప్పబడుచున్నవి.

1. అ) "కాకత్తియ వర్ణకంబులు పుంస్త్య స్త్రీత్వంబుల మఱుబర్ధంబునం దాటాదులకగు" (బాల-తద్విత-11). ఆల- అడపము- ఒయారము- చెలిమి- తిండి- బేరము- విలు- సాగసు- ఇత్యాదులు ఆటాదులు. వీనికి మఱుబర్ధమున పురుష బోధకములైనచో 'కా' ప్రత్యయమును, స్త్రీబోధకమైనచో 'కత్తియ' ప్రత్యయమును కలుగును. ఉదా: ఆలకాడు- ఆలకత్తియ; అడపకాడు- అడపకత్తియ; బేరకాడు- బేరకత్తియ; చెలికాడు- చెలికత్తియ.

వీనిలోని 'కత్తియ'కు బదులు 'కత్తె' అనునది- "ఇయకుమాటుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహుళంబుగా నగు" (బాల-అచ్చిక-23) అన్న సూత్రము ప్రకారము రావచ్చును. అప్పుడు - ఆలకత్తియ- ఆలకత్తె; చెలికత్తియ- చెలికత్తె; సాగసు కత్తియ- సాగసుకత్తె.

ఆ) "కాకత్తియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొకచో గానంబడియెడి" (బాల-తద్విత-12). పైన చెప్పిన 'కా, కత్తియ' ల 'క' కారమునకు కొన్నియెడల 'గ' కార వచ్చును. ఉదా: అందగాడు- అందగత్తియ; కొండెగాడు- కొండెగత్తియ; బేరగాడు- బేరగత్తియ.

2. "అలమటాదులకు మఱుబర్ధంబునం దీవర్ణకంబు పుంస్త్యంబునందగు" (బాల-తద్విత-15). అలమటము- కన్నడము- కొండెము- బూటకము- సుంకము- ఇత్యాదులు అలమటాదులు. వీనికి మఱుబర్ధమున, పురుష వాచకమైనప్పుడు 'ఈ' ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అలమటేడు- కన్నడేడు- కొండేడు- బూటకేడు- సుంకేడు.

3. అ) "అరివర్ణకంబు మఱుబర్ధంబున జాలాదులకగు" (బాల-తద్విత- 17). జాల- కల్ల- చదుపు- జూదము - లక్కు- తెరుపు- నేర్పు- ఇత్యాదులు జాలాదులు. వీనికి మఱుబర్ధమున 'అరి' వర్ణకముగును. ఉదా: జాలరి - కల్లరి- చదువరి- జూదరి- లక్కరి- తెరువరి- నేర్పరి.

ఆ) “మతుబర్థంబునం దరివర్ణకము పరంబగునప్పుడు పూజ సాన్నముల కడయచ్చునకు వై కల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు” (ప్రాధ- తద్విత-7)- మతుబర్థమున ‘అరి’ వర్ణకము పరమగునప్పుడు ‘పూజ’ శబ్దము చివరి అచ్చునకు దీర్ఘము వై కల్పికముగను, ‘సాన్న’ శబ్దము చివరి అచ్చునకు దీర్ఘము నిత్యముగను వచ్చును. ఉదా: పూజారి- పూజరి; సాన్నారి.

4. “ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్థంబునందగు” (బాల-తద్విత-15). ఓయారి- కడలు- చాగము- జోగము- బిత్తరము- బేహరము- మిటారి- ఇత్యాదులు ఓయారాదులు. వీనికి మతుబర్థమున ‘ఇ’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: ఓయారి- కడలి- చాగి- జోగి- బిత్తరి- బేహరి- మిటారి.

5. అ) “తవర్ణకంబు కుల వాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యంబగునప్పుడు మతుబర్థంబునందగు” (బాల-తద్విత-19). కులబోధకమైన స్త్రీవాచక శబ్దమునకు మతుబర్థమున ‘త’ వర్ణకమగును. చాకి- బోయ- వ్రే- సాలె- ఇత్యాదులు కుల వాచకములు. ఉదా: చాకిత- బోయత- వ్రేత- సాలెత.

ఆ) “మతుబర్థంబునం జెంచునకు దవర్ణకంబు పరంబగుచో నిత్యంబునగు” (ప్రాధ- తద్విత-4). కులవాచకమైన చెంచుశబ్దమునకు మతుబర్థమున ‘త’ వర్ణకమగును. అప్పుడు దాని చివరి యచ్చునకు ఇత్యంబు కూడనగును. ఉదా: చెంచిత (చెంచు+ఇ+త)- (భాగ- 10స్కం. పూ). దీనికి జానపదుల పాటలలో దీర్ఘమును కన్పించును- చెంచీత.

ఇ) ఈ ‘త’ వర్ణకము కుల వాచకములపైనే కాక, కొన్ని ఇతరపదముల పైనను కన్పించుచున్నది (బాల-తద్విత-21). ఉదా: గుబ్బిత (యువతి); మిండత (విటి); ముట్టుత (రజస్వల).

6. “వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు మత్వర్థంబునం రాడివర్ణకంబగు” (బాల-తద్విత-22). వగ- చిన్నె- కులుకు- వన్నె- దొమ్మి- ఇత్యాదులు వగాదులు. ఇవి స్త్రీ బోధకములై బహువచనాంతములుగా నున్నప్పుడు, వానికి ‘ఆడి’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: వగలాడి (వగ+లు+ఆడి). ఇట్లే-చిన్నెలాడి- కులుకులాడి- వన్నెలాడి- దొమ్మిలాడి.

7. “వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు (బుంస్త్వంబున మతుబర్థం బాకారంబగు” (బాల-తద్విత-23). బహువచనాంతములైన వగాదులు పుంలింగబోధకములైనప్పుడు, మతుబర్థమున ‘ఆ’ వర్ణకమగును. ఉదా: వగలాడు (వగలు+ఆ+డు); ఇట్లే- చిన్నెలాడు- కులుకులాడు- వన్నెలాడు- దొమ్మిలాడు.

8. “చెడుగు దుడుకు నిడుపులకుఁ బుంస్త్వంబున మతుబర్థం బకారంబగు” (ప్రాథ-తద్విత-5). చెడుగు- దుడుకు- నిడుపు- అను శబ్దములు పుంలింగ బోధకములైనప్పుడు మతుబర్థమున ‘అ’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చెడుగడు(చెడుగు+అ+డుజ్=క్రూరుడు); దుడుకడు (ఉద్ధతుడు); నిడుపడు (పాడుగువాడు).

9. “ముక్కులోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబయి మతుబర్థంబునం దిడివర్ణకంబగు” (బాల-తద్విత-24). ముక్కు- వాలు- వెరపు- సిగ్గు- ఇత్యాదులకు తదభావద్యోతకముగా మతుబర్థమున ‘ఇడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: ముక్కిడి- వాలిడి- వెరవిడి- సిగ్గిడి.

ఈ ‘ఇడి’ ప్రత్యయము స్త్రీపురుషోభయవాచకము-ముక్కిడి అనగా ముక్కులేనివాడు/ ముక్కులేనిది.

10. “ఇద వర్ణకంబు క్రొవ్వు బెట్టులకు మతుబర్థమునందగు” (ప్రాథ-తద్విత-10). క్రొవ్వు, బెట్టులకు మతుబర్థమున ‘ఇద’ వర్ణకమగును. ఉదా: క్రొవ్విదము- బెట్టిదము.

11. “అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులను మహత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది” (బాల-తద్విత-28). ఇంకను వేరువేరర్థములను తెలుపు తద్విత ప్రత్యయములను పెద్దల ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికొనవలెను.

అ) తాచ్చీల్యమున (స్వభావమును తెలుపు అర్థమున) ‘మారి,పోతు’ ప్రత్యయములు వచ్చును. ఉదా: మంటమారి- తిండిపోతు.

ఆ) మతుబర్థమున ‘అ’ ప్రత్యయము- ఉదా: అడప (అడపము+అ= తాంబూలకరండవాహిని).

ఇ) ‘పెండ్లి’ శబ్దమునకు మతుబర్థమున ‘అము’ ప్రత్యయము- ఉదా: పెండ్లము (పెండ్లి+అము).

ఇవి మతుబర్థక ప్రత్యయములు.

4. పరిమాణ-దఘ్న-ప్రాచుర్యార్థకములు

పరిమాణ-దఘ్న-ప్రాచుర్యార్థకములను తెలుపు పదములపై కొన్ని తద్విత ప్రత్యయములు కలుగుచున్నవి. అవి ఇందు వివరింపబడినవి.

1 అ) “మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెడు వర్ణకంబగు” (బాల-తద్విత-25). పరిమాణార్థక శబ్దము ఏకత్వబోధకమైనప్పుడు ‘ఎడు’ వర్ణకమగును. ఉదా: తూమెడు-ముంతెడు- వీసెడు- జానెడు- మూరెడు.

ఆ) “ఎడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు” (బాల-తద్విత-26). అనగా- పరిమాణార్థకమైన ‘ఎడు’ వర్ణకము పరమగునప్పుడు పూర్వపదాంతమున నున్న ‘లి’ వర్ణములోపించును. ఉదా: దోసెడు (దోసలి+ఎడు). ఇట్లే- పిడికెడు- పుడిసెడు.

ఇ) “పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైకవచనంబునంద యెడు వర్ణకంబగు” (ప్రాథ-తద్విత-16). అనగా- పరిమాణార్థకమై, ప్రథమైకవచనమునందున్న శబ్దముపైననే ‘ఎడు’ వర్ణకముకలుగును. ఉదా: మూరెడు తోక- తూమెడు బియ్యము.

2 అ) “దఘ్నార్థంబున బంటి కొలదులగు” (బాల- తద్విత-27). అనగా- లోతును తెలుపుటకు సంస్కృతమున ఎచట ‘దఘ్నచ్’ ప్రత్యయము వచ్చునో (జానుదఘ్నం), అచ్చట తెలుగున ‘బంటి, కొలది’ అను ప్రత్యయములు వచ్చును ఉదా: మోకాలిబంటి- మోకాలికొలది; తొమ్ముబంటి- తొమ్ముకొలది.

ఆ) “దఘ్నార్థంబునం దత్సమపదంబుల మీదను బంటి కానంబడియెడి” (ప్రాథ-తద్విత-17). అనగా- పై ‘బంటి’ ప్రత్యయము తత్సమపదములపైనను కన్పించుచున్నది. ఉదా: కటిబంటి కాలువల్ (రామా-8ఆ).

3. “ప్రాచుర్యార్థంబునం దెలుగుపదంబుల మీదను మయబ్రత్యయము చూపట్టెడి” (ప్రాథ-తద్విత-18). అనగా- ప్రాచుర్యార్థమును తెలుపు ‘మయట్’ అను సంస్కృత ప్రత్యయము, తెలుగు పదములపైనను కలుగుచున్నది. ఉదా: తన మయము (ఉ.హరి-3ఆ). తమ మయము (నిర్వ-6ఆ); ప్రావుల మయము (హరి.-ఉ.-10ఆ).

ఇవి పరిమాణ-దఘ్న- ప్రాచుర్యార్థక తద్విత ప్రత్యయములు.

IX. క్రియా పరిచ్ఛేదము

1. క్రియానిరూపణము

క్రియా విభక్తులు చేరని ప్రాతిపదికరూపమును ధాతువందురు. అట్టి ధాతువునకు-

1. “వర్తమానంబున లట్టగు” (బాల-క్రియా-2). అనగా - ధాతువునకు వర్తమానార్థమున లట్టగును. వర్తమానమనగా ప్రారంభింపబడి పరిసమాప్తము కానిదని అర్థము.

2. “భూతంబున లిట్టగు” (బాల-క్రియా-3). అనగా - భూతకాలమునందు ధాతువునకు లిట్టగును. భూతమనగా విద్యమాన ధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండి అప్పటికి పుట్టకుండునది.

3. “భావిని ల్పట్టగు” (బాల - క్రియా - 4). అనగా - భవిష్యత్కాల ధాతువునకు ‘ల్పట్’ ప్రత్యయము కలుగును. భావియనగా విద్యమాన ప్రాగభావ ప్రతియోగి - అప్పటికి పుట్టకుండునది.

4. “తద్దర్మాదులందు లాట్టగు” (బాల-క్రియా-5). తద్దర్మాద్దమనగా ధాతువు యొక్క అర్థమున తెలుపునది. అనగా - ప్రత్యేకముగా ఏకాలమును సూచింపక అన్నికాలములకు బోధకమగుదని భావము. సూత్రమున ‘తద్దర్మాదులు’ అని చెప్పుట వలన ‘ఆది’ పదముచేత - తచ్చీలము, సంభావన, సంప్రశ్నము, సాతత్యము, వర్తమానము, భావి, ఆశీస్సు మున్నగు వానిని కూడ గ్రహింపవలయును. తచ్చీలమనగా ధాతువు యొక్క స్వభావము. సంభావనమనగా ఊహ. సంప్రశ్న మనగా ప్రశ్న. సాతత్యమనగా ఎల్లప్పుడు నుండుట. వర్తమానముగా జరుగుచున్నది. భావి యనగా అప్పటికి పుట్టినది. ఆశీస్సనగా దీవెన. ఇవికాక శాపమును కూడ గ్రహింపవచ్చును. ఈ అర్థములలో లాట్టగును.

5 “ఆశీ శ్శాప సంప్రార్థన విధులందు లూట్టగు” (బాల-క్రియా -6). అనగా ఆశీస్సు, శాపము, సంప్రార్థన, విధి (ఆజ్ఞాపించుట) అనువానిని బోధించు ధాతువులకు ‘లూట్’ ప్రత్యయ మగును.

6. “వ్యతిరేకంబున లజీ యగు” (బాల-క్రియా-7). అనగా వ్యతిరేకార్థక ధాతువునకు ‘లజీ’ ప్రత్యయమగును.

2. సమాచక క్రియలు

ఎ) వర్తమానము (అల్)

1. “ లకారంబునకు డు బ్రు పు రు ను ము జ్ఞ గు” (బాల-క్రియా-8). అనగా- పైన చెప్పిన లల్, లిల్, లృల్, లాల్, లూల్, లజ్ అను షడ్విధ లకారములను బోధించు ధాతువులకు ‘డు -రు, పు-రు, ను-ము’ అను క్రియా విభక్తులు ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమ పురుష బోధకములై చేరును. ఇవి క్రియలపై చేరునవి కావున క్రియావిభక్తులనియు, ప్రథమ - మధ్యమ - ఉత్తమ పురుషలపై చేరునవి కావున పురుష ప్రత్యయములనియు వ్యవహరింపబడును.

2. “ అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్య మోత్తమంబులనంబడును” (బాల-క్రియా-9). అనగా - పైన చెప్పిన పురుషప్రత్యయములలో ‘డు-రు’ అనునవి ప్రథమ పురుషక్రియాపదములకును (కలడు కలరు), ‘పు-రు’ లు మధ్యమపురుషక్రియా పదములకును (కలపు-కలరు), ‘ను-ము’లు ఉత్తమపురుషక్రియా పదములకును (కలను-కలము) చివర చేరును.

3. “వానిలో రు-ము లు బహవచనంబులు; పెఱ లేకవచనంబులు” (బాల-క్రియా-10). అనగా- పైన చెప్పిన ప్రత్యయములలో ‘రు-ము’ అనునవి బహుత్వమును బోధించునవి. మిగిలిన ‘డుజ్, పు,ను’ అనునవి ఏకత్వమును బోధించునవి.

4. “ నామ యుష్మ దస్మదర్థంబులందుం బ్రథమ మధ్య మోత్తమంబులగు” (బాల-క్రియా-11). అనగా- నామము కర్తగా నున్నప్పుడు దాని క్రియను ప్రథమ పురుష యనియు, యుష్మదర్థము కర్తయైనపుడు దాని క్రియను మధ్యమపురుషయనియు, అస్మదర్థము కర్తయైనపుడు దాని క్రియను ఉత్తమ పురుష యనియు అందురు.

5. “అమహదర్థంబునందు డు బ్రులకు దువు లగు; ఉన్నానుబంధంబుమీది దివియగు” (బాల-క్రియా-12). అనగా - అమహత్వను బోధించునపుడు డుజ్జ్వల్లకమునకు బదులుగా ‘డు’ అనియు (కలడు), ‘రు’ వర్ణకమునకు బదులుగా ‘పు’ అనియు (కలపు) అగును. ధాతువు పైన ‘ఉన్న’ అను అనుబంధము చేరినపుడు దానిమీది ఏకత్వమున ‘ది’ అనియు (వచ్చుచున్నది), బహుత్వమున ‘వి’ అనియు (వచ్చుచున్నవి) అగును.

6. అ) “ఉదంతంబునకు లబ్బు పరంబగునపు డున్నానుబంధం బగు” (బాల-క్రియా-13). అనగా ఉదంతమైన ధాతువునకు లబ్బు పరమగునపుడు ‘ఉన్న’ అను శబ్దము అనుప్రయుక్తమగును (చేయు + ఉన్న).

ఆ) “ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకం బగు” (బాల-క్రియా-14). అనగా - ఉన్న అను శబ్దము పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘చు’ ప్రత్యయము కలుగును (చేయు + చు + ఉన్న).

ఇ) “దివీతరంబగు డున్న పరంబగునపుడున్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబగు” (బాల-క్రియా-15). అనగా - ‘ది-వి’ అనునవికాక మిగిలిన పురుష ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ‘ఉన్న’ అను అనుబంధమునకు దీర్ఘమగును (వండు + చు + ఉన్నా).

వీనిపై పురుష ప్రత్యయములు కలుగగా - వండుచున్నాడు - వండుచున్నారు - వంటి రూపములు కలుగును.

7. “ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు ఉండు ధాతువునకు లోపంబగు” (బాల-క్రియా-56). అనగా ‘ఉన్న’ అను శబ్దము పరమగునపుడు పూర్వమున్న ‘ఉండు’ అనుధాతు వంతటికిని లోపము కలుగునని అర్థము. ఇచ్చట ‘ఉండు’ శబ్దమునకు లోపముకలుగగా దానికి అనుబంధముగా విధింపబడిన ‘చు’ ప్రత్యయమును లోపించును. కాగా - ఉన్న + అ + డు = ఉన్నాడు - అని అగును.

8. అ). “క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచో గొనుధాతు వనుప్రయుక్తంబగు” (బాల-క్రియా-52). అనగా - క్రియాఫలము కర్తకు చెందినచో, ధాతువునకు ‘కొను’ అనునది అనుప్రయుక్తమగును. ఇదియే ఆత్మనే పదార్థమని చెప్పబడును. ఉదా: వండుకొనుచున్నాడు.

ఇట్లు పర్తమానార్థక క్రియ లేర్పడుచున్నవి.

బి). భూతము (లిట్)

1. “లిట్లాట్టరి డున్నాన కెను ను వర్ణకంబు లగు” (బాల-క్రియా-16). అనగా - భూతకాలమునందు (లిట్) ధాతువునకు చేరు డున్నానకు బదులు ‘ఎను’ వర్ణకమును (వచ్చెను), తద్దర్మారంబు (లాట్) చేరు డున్నానకు బదులు ‘ను’ వర్ణకమును (వచ్చును) కలుగును.

2. “భూతంబునం దిగాగమంబగు” (బాల-క్రీయా-17). అనగా - భూతార్థకమైన ధాతువునకు ఇగాగమ మగును (ఉదా: వండితిని - వండితివి - వండిరి).

3. “లిట్ వుళ్లు పరంబగు నపుడు తివర్ణకం బగు” (బాల-క్రీయా-18). అనగా - భూతకాలికమైన వుళ్లు (పు - రు - ను - ము) పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘తి’ వర్ణకమగును. ఉదా: వండితిని - వండితిరి - వండితిమి.

4. “తిర్వగ్గడంబులు వాచ్యంబులగునపుడు లిట్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనం బగు” (బాల-క్రీయా-25). అనగా - తిర్వక్కులను జడములను క్రీయా పదములు చెప్పినప్పుడు, లిట్ - లాట్టుల ప్రథమ పరుష బహువచనమునకు ఏకవచన మగునని అర్థము. ఉదా: చిలుకలు వలికెను - చిలుకలు వలుకును; మేఘములు గర్జిలెను - మేఘములు గర్జిల్లును.

5. అ) “ఇకార వక్రంబులందలివి పరంబులగుచో యాకు సకారంబగు” (బాల-క్రీయా-54). అనగా - ఇకారము కాని ఎత్వము కాని పరమగునపుడు ధాతువుచివరి యకారమునకు సకారమగును. ఉదా: చేసిరి - చేసెను.

ఆ) “అగు పోవుల కడవ్రాల కీర్వక్రంబులు పరంబులగునపుడు యకారంబగు” (బాల-క్రీయా-99). అనగా - ఇత్వమును ఎత్వమును పరమగునపుడు అగు, పోవు అను ధాతువుల తుది యక్షరమునకు యకారము ఆదేశమగును. ఉదా: అయిరి - పోయిరి; పోయెను.

వీనిలో ఇకార ఎకారములకు పూర్వమందున్న యకారమునకు సకారము వచ్చుట లేదు. కారణము ఇది ప్రత్యేకముగ విధింపబడిన యకారము.

ఇట్లు భూతకాలిక క్రీయ లేర్పడుచున్నవి.

సి) భవిష్యత్ (ల్పట్)

1. అ) “కలజ్యనుబంధంబు ల్పట్ పరంబగునపు డగు” (బాల-క్రీయా-19). అనగా ల్పట్ పరంబగునపుడు ధాతువునకు ‘కలజీ’ అనునది అనుప్రయుక్తమగును - వండు + కలజీ.

ఆ) “జీత్తు పరంబగునపు డుత్పంబున కత్వంబగు” (బాల-క్రియా-20). ‘జీ’ అనునది ఇత్తుగా కలది జీత్తు. కలజీ శబ్దము జీత్తు కావున అది పరమైనపుడు ధాతువు యొక్క ఉత్పమునకు అత్వమగును - వండ + కల.

ఇ) “కలజీ పడుబులు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల-క్రియా-21). అనగా - ‘కలజీ - పడుబు’ అను అనుబంధములు పరములగునపుడు నుగాగమ మగును. అప్పుడు ద్రుత కార్యము జరిగి - వండగలడు - వండగలరు; వండబడదు - వండబడవు - అను రూపము లేర్పడును.

ఇట్లు భవిష్యదర్శక క్రియలు ఏర్పడుచున్నవి.

డి) తద్దర్శారులు (లాట్టు)

1. “లాట్టు డుశ్చానకు ను వర్ణకంబగు” (బాల-క్రియా-16). అనగా - లాట్టు పరంబగునపుడు డుశ్చానకు ‘ను’ అనునది ఆదేశమగును. ఉదా వచ్చును; వండును.

2. “లాట్టు రు శ్చా పరంబగు నపుడు దుగాగమంబగు” (బాల-క్రియా-22). అనగా - తద్దర్శార్థకములగు రు-వు-రు-ను-ము (రు శ్చా) పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘రు’ వర్ణకము ఆగమ మగును. ఉదా ప్ర॥ వండుదురు. మ॥ వండుదువు - వండుదురు; - ఉ॥ వండుదును - వండుదుము.

3. “లాట్టు రు శ్చా పరంబగునపు డెదగాగమంబు నువర్ణకంబు పరంబగునపుడు డెడు గెడిగాగమంబులును బహుళంబుగా నగు” (బాల-క్రియా-23). అనగా - తద్దర్శారులందు వచ్చు లాట్టునకు ను వర్ణకము పరమైనపుడు ఎడు గెడిగాగమములును, రుశ్చా పరమగునపుడు ఎదగాగమమును అనుగు. ఉదా ప్ర॥ వండెడును - వండెడిని - వండెదరు; మ॥ వండెదవు - వండెదరు; ఉ॥ వండెదను - వండెదము.

4. “లిట్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (బాల-క్రియా-24). అనగా - భూత - తద్దర్శారులందు మధ్యమ పురుషైకవచనమునకు వచ్చు ‘వ’ కారమునకు లోపంబు విభాషగా వచ్చును. ఉదా వండితి - వండితివి; వండుదు - వండుదువు; వండెదు - వండెదవు.

5. “తిర్వగ్జడంబులు వాచ్యంబులగునపుడు లిట్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనంబగు” (బాల-క్రియా-25). అనగా - తిర్వక్కులును జడములును

చెప్పబడినపుడు లిట్, లాట్టుల ప్రథమపురుష బహువచనమునకు ఏకవచనముగను. ఉదా: చిలుకలు వలికెను - చిలుకలు వలుకును - చిలుకలు వలికెడును; మేఘములు గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిల్లెడును.

6. “తద్ధర్మార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచి యగు” (ప్రాథ-క్రియా-1). అనగా - తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణము ఇతర పదముల సహాయము లేని యెడల మూడు కాలములను బోధించును. ఉదా: వర్తమానము - వారి యనునయించు సీతకృష్ణతంతరాజి తతంత్రమది (భార-ఆది-1ఆ) (అనునయించు = అనునయంచుచున్న). భూతము - మార్తాండతనయుండు తొడరి మనకు జేయుదుండగములు (జై.భా-1ఆ) (చేయు = చేసిన) భవిష్యత్తు - జనమేజయు చేయు సర్పయాగమున (భార. -ఆది. 1ఆ) (చేయు = చేయగల).

7.అ) “తద్ధర్మ భూత క్రియ లార్హ్య పరకంబులై ప్రశ్నార్థకంబులగు” (ప్రాథ-క్రియా-3). అనగా ఆర్హ్యకములైన అయ్య, అమ్మ, అన్న వంటి పదములు పరమందున్నపుడు భూత తద్ధర్మార్థక క్రియలు ప్రశ్నార్థకము లగునని అర్థము. ఉదా: పంచితయ్య (భార - సభా-1ఆ). దీనికి - పంపితవా? అని అర్థము. సన్మానితులై వర్తించురయ్య (భార-సభా.-1ఆ). దీనికి వర్తించుచున్నారా? అని అర్థము.

ఆ) “ఒక్కొక్క తద్ధర్మక్రియ యార్హ్యపరకంబై వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-4). అనగా - ఒక్కొక్క తద్ధర్మార్థక క్రియ ఆర్హ్య పరకమైనపుడు వ్యతిరేకార్థమును స్ఫురింపజేయు ప్రశ్నార్థకముగనని అర్థము. ఉదా: సురాంగన లెల్ల నిట్టి నీ చేతుకు మెత్తురమ్మ (మను - 3 ఆ). ఇచ్చట ‘మెత్తురా?’ అన్న ప్రశ్నవాచకమునకు ‘మెచ్చరా’ అన్న వ్యతిరేకార్థము స్ఫురించును.

ఇట్లు తద్ధర్మాదులు ఏర్పడుచున్నవి.

ఇ) ఆశీర్వాద సంప్రార్థన విధులు (లూట్టు)

1. “లూట్టు దుష్టాన కెడు త వర్ణంబులు ద్రుతాంతంబులగు” (బాం-క్రియా-26). అనగా- ఆశీర్వాద సంప్రార్థన విధులందు వచ్చు దు - రు, వు- రు, ను-ము (దు ష్టా)లకు బదులు ద్రుతాంతములైన ‘ఏడు’, ‘త’ ప్రత్యయములు కలుగును. ఉదా: ఆశీస్సు: మీకు మేలు కలిగెడును - మీకు మేలు కలుగుతను. శాపము: నీకు

రాక్షసత్వంబు గలిగెడును - నీకు రాక్షసత్వంబు గులుగుతను. సంప్రాప్తనము; హరి గృహంబున - హరి నను గృహంబున.

2. “విధియందు లూట్టునకు మారుగా నది యను తచ్చజ్జంబును మునుగాగమంబు నగు” (బాల-క్రియా-27). అనగా - విధియందు లూట్టునకు బడ ‘ముగాగమ’ యుక్తమైన ‘అది’ అను శబ్దము కలుగును. ఉదా: మైత్రుడు నా నిర్దిష్ట కార్య చేయునది.

3. “ఎడు త ల ద్రుతంబున కచ్చ పరంబగునపుడు మకారంబగు” (బాల-క్రియా - 28). అనగా - ఆశీరాద్యర్థకములైన ‘ఎడు, త’ ల ద్రుతమునకు అ పరమగునపుడు ‘మ’ కార మాదేశమగును. ఉదా: నీకు మేలు కలిగెడు మని (కలిగెడున్ + అనియె); నీకు మేలు కలుగుత మనియె (కలుగుతన్ + అనియె).

4. “లూట్టధ్యమ పురు లకు ముడు జ్జ లగు” (బాల-క్రియా-29). అనగా ఆశీరాద్యర్థకములందు వచ్చు లూట్ మధ్యమ పురుష ప్రత్యయములైన ‘పు-రు’ బదులు ‘ము-డు’ అను వర్ణకములు వచ్చును. ఉదా: ఆశీస్సు; దీర్ఘాయువగును దీర్ఘాయుల రగుడు. శాపము; రాక్షసుడ వగుము - రాక్షసుల రగుడు. సంప్రాప్తనము నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుడు. విధి : నా చెప్పిన పని చేయుము - నా చెప్పిన పని చేయుడు.

5. “ ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు” (బాల-క్రియా 30). అనగా - ఉభయార్థకమైన ‘మనము’ అను దానికి ప్రార్థనార్థమున (బాల-క్రియా 22 చే) ఆగమమయిన ‘దు’ వర్ణము యొక్క ఉత్వమునకు అత్వమగును. ఉ మనము వండుదము.

6. అ) “మధ్యమ ముడుజ్జలు ముజ్జనా బడు” (బాల-క్రియా-31). అనగా లూట్ పరమగునపుడు మధ్యమ పురుషయందగు ‘పు-రు’లకు బదులు ‘ము-డు’ వచ్చును. అట్లు వచ్చిన ‘ము-డు’ లను రెంటిని కలిపి ‘ముజ్జ’ అనబడును.

ఆ) సంప్రాప్తనంబుల ముజ్జన కదాదులు విభాష ననుప్రయుక్తంబు లి (బాల-క్రియా - 33). అనగా - సంప్రాప్తనమునందు వచ్చు మధ్యమపురుషై ముడుజ్జలకు ‘అ-ఆ’ మొదలగునవి విభాషగా అనుప్రయుక్తములగును. ఉదా: వండు (అ) - వండుమా (ఆ) - వండుమి (ఇ) - వండుమీ (ఈ).

7. “ఎదాదు అనుప్రయుక్తంబులగునపుడు ముజ్జనకు వుజీ రుజీ యగు ” (బాల-క్రియా-34). ‘ఏ, ఏ, ఓ, ఓ, అమ్మ, అయ్య’ మున్నగునవి ఎదాదులు. ఇవి పరములగునపుడు మధ్యమపురుష మువర్ణమునకు వుజీయు, డుజ్జనకు రుజీయు నగు. వినకువె - వినకువే; వినకురె - వినకురే.

8. “ప్రార్థనమునం దస్పృయాంత క్రియాల మీద గద కదపు పూర్వకంబు లన్నాదు అనుప్రయుక్తంబులగు” (ప్రాథ-క్రియా-9). అనగా - ప్రార్థనార్థమున అన్ ప్రత్యయాంతములైన క్రియారూపముల పైన ‘కద-కదపు’ అను పదములను పూర్వమందు కలిగిన ‘అన్న’ మొదలగు పదములు అనుప్రయుక్తము లగును. ఉదా: ప్రోవ గదన్న - ప్రోవగదవన్న; ప్రోవగదయ్య - ప్రోవగదవయ్య; ప్రోవగదమ్మ - ప్రోవగదవమ్మ; ప్రోవగదే - ప్రోవగదవే.

ఇట్లు ఆశీ శ్లాప సంప్రార్థన విధి రూపము లేర్పడుచున్నవి.

ఎఫ్) వ్యతిరేకము (లజి)

1. “వ్యతిరేకక్రియ అర్హత్రయబోధకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-8). అనగా - వ్యతిరేకార్థకమైన క్రియ భూత భవిష్యత్ వర్తమాన కాలములు మూడింటిని బోధించునది అగును. ఉదా: వర్తమానము, పాఱడు లేచి దిక్కులకు (భాగ-8స్కం) (పాఱడు = పాటుచున్నవాడు కాదు). భూతము, టెక్కిలు రావు పిల్లలకు (భాగ-7స్కం) (రావు= వచ్చినవి కావు). భవిష్యత్తు : “నలుని కాని నళినదళనేత్ర పరియంపదట్టె” (భార-ఆర-2ఆ) (పరియంపదు= పరియించునది కాదు).

ఇక్కడ- వ్యతిరేక క్రియ త్రికాలములకు బోధకముగానున్నది. అందువలన ‘అర్హత్రయబోధకము’ అనుటకన్న, ‘కాలత్రయబోధక’ మనుట సముచితము అన్న స్ఫూర్తిశ్రీ గారి అభిప్రాయము సముచితముగా నున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-II-పు. 257).

2. “వ్యతిరేకంబున ముజ్జ పరంబగునపుడు కుజీ యగు” (బాల-క్రియా-72). అనగా - వ్యతిరేకార్థకమున మధ్యమపురుష ప్రత్యయములైన ము డులు పరములైనపుడు ధాతువునకు కుజీ యగును. ఉదా: నీవు వండకుము - మీరు వండకుడు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథ వ్యాకరణకర్తలు సమాపక క్రియారూపములను వివరించినారు.

3. అసమాపక క్రియలు

ఎ) భావార్థము

1. “టవర్లకంబు భావంబునందగు” (బాల-క్రియా-35). భావమనగా ధాతువు యొక్క అర్థము. అట్టి ధాత్వర్థమును బోధించునపుడు ‘ట’ వర్లక మగును. ఉదా: వండుట-పండుట-వినుట- కనుట.

2. “భావంబునం దనుప్రయుక్తంబగు కొనుటకున్ గోలు విభాష నగు” (ప్రాథ-క్రియా-17). అనగా- భావార్థమునందు అనుప్రయుక్తమయిన ‘కొనుట’ అనుదాని కంతటికీ బదులుగా ‘కోలు’ అనునది విభాషగా అగును. ఉదా: ఇచ్చుకోలు- ఇచ్చుకొనుట; పుచ్చుకోలు- పుచ్చుకొనుట.

3. “కొఱకు కంటె పాంటెలు పరంబులగునపుడు భావార్థక టవర్లకంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (ప్రాథ-క్రియా-14). అనగా- కొఱకు, కంటె, పాంటె అనునవి పరమగునపుడు భావార్థకమైన టవర్లకమునకు లోపము విభాషగా అగును. ఉదా:- 1. దాని జూపు కొఱకునె కారె యీయయ్యబట్టి తెచ్చుట (కళా-3౪) - (చూపుటకొఱకు). 2. పతి కలుగుకంటె శిష్యాము సతులకు నొండొకటి కలదె(విక్ర-6౪) - (కలుగుట కంటె). 3. చీడపట్టె నిట్టలంబుగ జడిపట్టు పాంటె (హరి.పూ-7౪) - (పట్టుటపాంటె). పక్షమున: చూపుట కొఱకు- కలుగుట కంటె- పట్టుటపాంటె.

4. “కజీ వర్లకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావంబునం దగు” (బాల-క్రియా-36). అనగా- మునుపు- ముందు మొదలైన అర్థములు కలవానితో కలిసియున్నపుడు ధాతువునకు ప్రత్యయము విభాషగా నగును. ఉదా: వండక మునుపు-వండుటకు మునుపు; చేయక మునుపు - చేయుటకు మునుపు.

మునుపు- ముందు- మున్ను- తొల్లి అనునవి పురార్థకములు.

5. “వ్యతిరేక భావమున మిజీయగు” (బాల-క్రియా-33). అనగా- వ్యతిరేకార్థక ధాతువునకు ‘మిజీ’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: వండమి- పండమి.

6. “తి దు బ లు పరంబులగునపు డన్వాయుల ను స్థానంబున సున్నయు, నుండు దులోపంబును విభాషనగు” (బాల-క్రియా-58). అనగా- ‘తి-దు-బ’ అనునవి పరమగునపుడు ‘అను’ మొదలైనవాని ‘ను’ వర్ణమునకు లోపమును విభాషగా అగును. ఉదా: అందురు- అంబ; ఉందురు- ఉంబ. పక్షమున; అనుదురు- అనుబ; ఉండుదురు- ఉండుబ.

బి) క్షార్థము

1. “సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం ది వర్ణకంబగు” (బాల-క్రియా-38). అనగా- ఏకాశ్రయములగు క్రియలలోపల ఏది పూర్వకాతికమగునో దానిని చెప్పు ధాతువునకు ‘ఇ’ వర్ణకమగును. ఇదియే క్షార్థమనబడును. ఉదా: వండి-పండి-విని-కని.

2. “ఒక్కొక్క చో భూతార్థ కానమాపక క్రియ హేత్వర్థకంబు నగు” (ప్రాథ-క్రియా-15). అనగా- ఒక్కొక్కచోట ఈ క్షార్థక క్రియ హేతువును కూడ బోధించునని అర్థము. ఉదా: రాహు కంఠము దెగి దేహము ధరణిబడియె (భార-ఆది-2ఆ). ఇందులో ‘దేహము ధరణి బడుట’ కు కారణము ‘రాహుకంఠము తెగుట’. ఇక్కడ ‘తెగుటవలన’ అన్న హేత్వర్థమునకు బదులు ‘తెగి’ అను క్షార్థకరూపమే వచ్చినది.

3. “కజీ వ్యతిరేక క్షార్థంబునం దగు” (బాల-క్రియా-39). అనగా- వ్యతిరేకార్థమును బోధించు క్షార్థకమునకు ‘కజీ’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: వండక-పండక- కొట్టక- తిట్టక.

సి) తుమర్థము

1. “తుమర్థ భావలక్షణములందు నుజీ యగు” (బాల-క్రియా-40). సంస్కృతమున ‘గంతుమ్- భోక్తుమ్’ మొదలైన వానికి ‘తుమ్’ అను ప్రత్యయము కలుగుచున్నది. వానిని తుమర్థకములందురు. తెలుగులో ఇట్టిచోట్ల ధాతువునకు ‘నుజీ’ రాగా ‘పండను’ వంటి రూపము లగును.

అన్యక్రియకు లక్షణభూతమైన క్రియ భావలక్షణ మనబడును. అనగా - ఒక క్రియ యొక్క కాలమును గుర్తించుటకు మరొక క్రియ సహకరించునపుడు సహకరించినక్రియ లక్షణము; సహకారమునందిన క్రియ లక్ష్యము. ఉదా: చైత్రుండు

వండ నతిథి వచ్చెను. ఈవాక్యమున - వండుట, వచ్చుట అను రెండు క్రియలున్నవి. వీనిలో 'వచ్చుట' అను క్రియ లక్ష్యము; 'వండుట' అను క్రియ లక్షణము. కావున వండు అను ధాతువునకు 'నుజే' వర్ణకము కలిగి 'వండను' అని అయినది. ఉదా: తుమ్మర్లుము: వైత్రుండు వండను బోయెను. భావ లక్షణము : వైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను.

డి) అన్నంతములు

'అన్' అంతమందుగల క్రియలు అన్నంతములు (వండన్ - పండన్).

1. "వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంతక్రియలకు బాటు ధాతు వనుప్రయుక్తంబగు" (ప్రాథ - క్రియా - 19). అనగా - వ్యాపారము యొక్క అనుకూలతను సూచించునపుడు అన్నంత క్రియలకు 'పాటు' అను ధాతువు అనుప్రయుక్తమగును. ఉదా: పండబాటిన పాల మెండబాటె - అనగా పండ్లుటకు అనుకూలముగా ఉన్న పాలము ఎండబాటెను అని అర్థము. అందువలన 'ఎండన్' అన్న అన్నంతరూపమునకు 'పాటు' ధాతువు అనుప్రయుక్తమైనది.

2. "తిగుచు ధాతువు నన్నంతరూపములు దివ్యః తివ ననియు" (ప్రాథ - క్రియా-20). అనగా - 'తిగుచు' అను ధాతువుపై 'నుజే' ప్రత్యయము కలుగగా (ప్రాథ - క్రియా-10 చే) 'తిగువన్' అని యగును. దానితో పాటు ప్రస్తుత సూత్రముచే 'తివ్వన్' 'తివన్' అను రూపములును ఏర్పడును. ఉదా: తివ్వన్ - ఎవ్వరికిని మోపెట్టను దివ్వను శత్రుంబు కాని దృఢకార్మకమున్" (భార - ఆది-7 ఆ). తివన్ - "కొప్పు వట్టి తివం బోవ" (కళా - 3 ఆ).

ఇ) చేదర్థము

1. "చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు న వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు" (బాల - క్రియా - 41). అనగా - చేదర్థము నందును, భూతార్థక భావలక్షణమునందును ధాతువునకు ద్రుతాంతమైన 'న' వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: చేదర్థకము: వానలు గురిసినం బంటలు పండును. భూతార్థక భావలక్షణము: వాడు రమ్మవిన బోయితిని.

2. “చేదాద్యర్థకాంతంబైన యుండున కున్నాదేశంబు విభాషనగు” (బాల-క్రియా-57). అనగా - చేదర్థమునందును, భూతార్థక భావలక్షణమునందును ధాతువునకు (బాల-క్రియా-41చే) వచ్చిన ‘స’ వర్ణకముతో నున్న ‘ఉండు’ ధాతువున కంతటికిని బదులు ‘ఉన్న’ అనునది విభాషగా ఆదేశమగును. ఉదా: ఉన్నను - ఉండినను.

ఎఫ్) ఆనంతర్యార్థము

ఆనంతరముయొక్క భావము ఆనంతర్యము.

1. “ఆనంతర్యంబున డు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు” (బాల-క్రియా-42). అనగా - ఆనంతర్యార్థమున ధాతువునకు ద్రుతాంతమైన డు వర్ణకము కలుగును. ఉదా: జాబిలీ తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికిసిల్లె.

2. “కొన్ని యెడల భావార్థక రూపము ను శబ్ద పరకంబై యానంతర్యార్థకంబయ్యెడి” (ప్రాడ - క్రియా-12). అనగా - కొన్నియెడల భావార్థకము (ఁ) కూడ ‘ఉ’ శబ్దమును చేర్చుకొని ఆనంతర్యార్థమును బోధించును. ఉదా: అనుటయు లుబ్ధకుం డిట్లయెన్ (భార-ఆర-5ఆ).

జి) శత్రుత్వము

సంస్కృతమున ‘శత్రు’ ప్రత్యయము ఏ అర్థమున వచ్చునో దానిని శత్రుత్వమని యందురు (గచ్చన్ - పిబన్). అనగా వర్తమానార్థమని భావము. అట్టి వానికి తెలుగున ‘చు’ ప్రత్యయము చేరును. ఈ శత్రుత్వము అసమాపక క్రియారూపము.

1. “చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రుత్వంబునందగు” (బాల-క్రియా-43). అనగా - క్రియతో అన్వయించు శత్రుత్వ ధాతువునకు ద్రుతాంతమైన ‘చు’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చూచుచుం బోవుచున్నాడు - చూచుచు బోయెను - చూచుచుం బోవగలదు.

ఇట్లు బాల - ప్రాడ్యూకరణకర్తలు అసమాపక క్రియారూపములను వివరించినారు.

4. ధాతుజ విశేషణములు

ధాతువులనుండి ఏర్పడిన విశేషణములు ధాతుజ విశేషణములు. 'ఎడి - ఎడు-తల్లొపము - ఉన్న - కల-న-ని' అను ఏడు ప్రత్యయములు చేరుటవలన తెలుగులో ధాతుజవిశేషణము లేర్పడుచున్నవి.

1.(అ) "తృప్తకార్థంబునం దెడి యెడు వన్నియ లగు" (బాల-క్రియా - 44). సంస్కృతమునందు కర్తృత్వమున తృప్తప్రత్యయము కలుగును (కర్తృ-భర్తృ). అట్టి తృప్తకార్థక ధాతువునకు 'ఎడి-ఎడు' అను ప్రత్యయములు కలుగును. ఉదా: ప్రహరించెడివాడు - ప్రహరించెడువాడు (ప్రహర్త). .

(ఆ) వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు" (బాల-క్రియా -45). అనగా - పూర్వసూత్రముచే విధింపబడిన 'ఎడి-ఎడు' అను ప్రత్యయములకు లోపము బహుళముగా అగును. ఉదా: ప్రహరించువాడు (ప్రహర్త).

2. "ఉన్న కలజీ న వర్ణకంబులు భవత్ - భావి-శతృ -క్ష వదర్థంబులం దగు" (బాల-క్రియా - 46). అనగా - వర్తమానార్థమున 'ఉన్న' అను ప్రత్యయమును, భవిష్యదర్థమున 'కలజీ' అను ప్రత్యయమును, భూతార్థమున 'న' అను ప్రత్యయమును కలుగును. ఉదా : వండుచున్నవాడు - వండగలవాడు - వండిన వాడు.

3. "వ్యతిరేక తృప్తకార్థమున నిజీ యగు" (బాల-క్రియా-47). అనగా- వ్యతిరేక తృప్తకార్థక ధాతువునకు 'నిజీ' యగును. ఉదా: వండనివాడు.

ఇట్లు తెలుగులో ధాతుజవిశేషణము లేర్పడుచున్నవి.

5. ప్రేరణార్థకములు

ధాతువు ఏ అర్థమున బోధించునో, ఆ అర్థమును నిర్వహించుటకు వేరొకరిని ప్రేరేపించుట 'ప్రేరణము' అనబడును. తెలుగులో ప్రేరణార్థకము లేర్పడు విధానము ఇందు వివరింపబడినది.

ప్రేరణార్థకప్రత్యయములను చేర్చుటకు పూర్వము సంస్కృతధాతువులకును, కొన్ని తెలుగు ధాతువులకును 'ఇంచు'గాగమము కలుగును. అందువలన ఇంచుగాగమమైనపుడు సంస్కృత ధాతువులలో కలుగు మార్పులు ముందుగా వివరింపబడినవి.

'పచ్, వచ్, భుజ్' వంటి సంస్కృత ధాతువులను, 'అంగల - ఆవుల - తిలక - పరిక' వంటి తెలుగుధాతువులను తెలుగులో వాడవలెనన్నచో 'ఇంచు' అను ప్రత్యయమును చేర్చి తీరవలెను (బాల-క్రియా-63). ఉదా: పచించు - వచించు - అంగలించు - ఆవులించు - తిలకించు మొదలైనవి. 'ఇ - ఉ - ఋ'లు అంతమందున్న సంస్కృతక్రియలకు 'ఇంచుక్కు' పరమగునపుడు ధాతువులకు వరుసగా - అయు - అవు - అరు' గాగమము లగును (బాల - క్రియా - 64). ఉదా: జి - జయించు; నీ - నయించు; ద్రు - ద్రవించు.; ధృ - ధరించు; లూ - లవించు. కాని 'నిర్జి'కిని, నామ ధాతువులకును అయుగాగమము కలుగదు (బాల-క్రియా-65). ఉదా: నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు.

లఘువు ఉపధగా కలిగిన సంస్కృత ధాతువులకు ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు గుణమగును. అనగా 'ఇ, ఉ, ఋ' లకు వరుసగా 'ఏ, ఓ, ఆర్' అని అగును (బాల-క్రియా-66). ఉదా: ఇ - భిద్ - భేదించు; ఖిద్ - ఖేదించు || ఉ: ఘుష్ - ఘోషించు; పుష్ - పోషించు || ఋ: - వృష్ - వర్షించు; హృష్ - హర్షించు.

'స్పృశ్' ధాతువునకు గుణము విభాషగా నగును (బాల-క్రియా-67). ఉదా: స్పృశించు - స్పృశించు.

'లిఖ్, భుజ్, రుచ్, కృశ్' ధాతువులు లఘూపధ కలిగినవైనను గుణము లేదు (బాల-క్రియా-68). ఉదా: లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృశించు. కాని బాల-

క్రియా - 50 చే 'ఇంచు' గాగమము కలిగి లిఖించు - లిఖియించు; భుజించు - భుజియించు వంటి రెండు రూపములును కలుగుచున్నవి.

'స్పృజ్' ధాతువునకు నిర్మాణమును నర్థమున గుణము కలుగదు (బాల-క్రియా-69). ఉదా: చతుర్ముఖుండు ప్రజలను స్పృజించె. కాని ఆ ధాతువునకు 'వి' అను ఉపసర్గను చేర్చినప్పుడు గుణమగును. ఉదా: అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

ఇట్లేర్పడిన క్రియా పదములపై 'ఇంచు, చు, పు' అను ప్రేరణార్థకరూపములు చేరుచున్నవి.

1. "సర్వంబునకుం ప్రేరణంబునం దించుక్కు" (బాల-క్రియా-70). అనగా - అన్నివిధములైన ధాతువులకును ప్రేరణార్థమున 'ఇంచు' గాగమమగును. ఉదా: వచించు + ఇంచు; వండు+ఇంచు.

"ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారమున కగు" (బాల-క్రియా-87). అనగా - ప్రేరణార్థమున వచ్చు 'ఇంచుక్కు' పరమందుండగా, ధాతువు యొక్క 'చ' కారమునకు 'ప'కార మగును. ఉదా: వచింపించు. ఇట్లే - పచింపించు - ఆవులింపించు.

కాని, వండు- పండు- వంటి ధాతువులు, బాల-క్రియా -70 సూ.చే రావలసిన ఇంచు గాగమము లేకయే తెలుగున ప్రయోగింపబడును. అందువలన వానికి ప్రేరణేంచుక్కు మాత్రము చేరును. ఉదా: వండించు - పండించు.

2.(అ) "రంజాదుల యించుకృకారంబునకు సబిందుంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు" (బాల-క్రియా-71). అనగా - 'రంజ్' మున్నగు ధాతువులకు బాల-క్రియా-70 చే ఇంచుగాగమమై 'రంజించు' వంటి రూపము లేర్పడును. వానిలోని బిందుపూర్వకచకారమునకు (ంచు), అప్రేరణార్థమున ద్విరుక్తలకారము వచ్చును. ఉదా: రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ణిల్లు-విలసిల్లు-రాజిల్లు.

ఆ). "ఇంచుక్కు పరం బగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపంబగు" (బాల-క్రియా-72). అనగా - 'రంజ్' మున్నగు ధాతువులకు ప్రేరణార్థమున ఇంచుగాగమముకలుగగా, బాల-క్రియా-70చే స్వార్థమున కలిగిన 'ఇంచు' లోపించును.

ఉదా: రంజించు - భేదించు--సంధించు. ఇది - బాల-క్రియా-71 చే వచ్చిన 'రంజిల్లు భాసిల్లువంటి వానికి వర్తించదు.

3. అ) "చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త న ల డ రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు" (బాల-క్రియా-73). అనగా - అసంయుక్తములైన 'న-ల-డ-ర'లు అంతమందున్న ఆచ్చిక ధాతువులకు ప్రేరణార్థమున చుగాగమము బహుళముగా నగును. ఉదా: పూసు - పూసుచు; తేలు - తేలుచు; విను - వినుచు.

ఈ విధి బహుళము కనుక - బాల-క్రియా-70 చే - పూనించు - తేలించు - వంటి రూపము లేర్పడును.

'విను' ధాతువునకు - బాల-క్రియా-78 చే - 'వినిపించు' అని అగును.

బాహుళకముచే కొన్నింటికి చుగాగమము లేదు. ఉదా: అను - అనిపించు; తిను-తినిపించు; కను-కనిపించు.

'కనిపించు' అనుదానికి దీర్ఘమును వచ్చును - కానిపించు.

ఆ) అట్లు పుగాగమంబు మాన్వారులకగు" (బాల-క్రియా-74). పై సూత్రమున చెప్పినట్లు, 'మాను' మొదలైన ధాతువులకు 'పు' గాగమము బహుళముగా నగును. ఉదా: మాను - మానుచు - మానుపు; మను-మనుచు-మనుపు.

బాహుళకము చేత - 'మను' ధాతువునకు ఇంచుగాగమముతో కూడిన ప్రేరణార్థకరూపము కలుగదు.

4. "చుక్చవర్ణకంబు పరంబులగునపు డిత్యంబున కుత్వంబగు" (బాల-క్రియా-75). అనగా - ప్రేరణార్థకములయిన 'చు,పు' లు పరమైనప్పుడు ధాతువు యొక్క ఇత్వమునకు ఉత్వమగును. ఉదా: తెలుపు (తెలి+పు); కలుపు (కలి+పు); తడుపు (తడి+పు).

ఈ 'చు,పు'లు ఆగమములైనప్పుడు, బాల-క్రియా-76 చే వాని చివరి యక్షరము లోపించును. అప్పుడు - తెలి - కలి-తడి- వంటి రూపము లగును. వానికి పుగాగమము పరమైనచో ఇత్వమున కుత్వము కలిగి - తెలియు - కలియు - తడియు- వంటి రూపము లేర్పడును.

5. “అట్లు చుక్కుగాగమంబు అడంగ్వాది మాయ్యాదులకగు; నగుచో వాని కడవ్రాలు లోపించు” (బాల-క్రియా-76).

అడగు - కరగు-కలగు-నలగు-ఇత్యాదులు అడంగ్వాదులు.

మాయు - ఉడుగు-కడచ-బిగియు- ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు.

వీనికి ప్రేరణార్థమున చుక్కుగాగమములు బహుళముగా నగును. అప్పుడు వాని చివరి అక్షరము లోపించును.

అ). ప్రేరణేంచుక్కు కలిగినచో - అడగించు - కరగించు - కలగించు - నలగించు.

చివరి అక్షరము లోపించునచో - అడచు (అడగు+చు). ఇట్లే - కరచు - కలచు, నలచు.

ఆ). మాయించు - ఉడిగించు - కడపించు - బిగియించు.

చివరి అక్షరము లోపించినచో - మాపు - ఉడుపు - కడపు. బాహుళకముచే కొన్నింటికి చుగాగమము ఒక్కటేయు, కొన్నింటికి పుగాగమ ఒక్కటేయు మాత్రమే కలుగును. ఉదా: విలుగు + చు = విలుచు - దీనికి పుగాగమ రూపము కలుగదు. ఇట్లే - చూపు, నేరుపు లకు పుగాగమము మాత్రమే కలుగును.

6. “ఇంచుక్కుక్కుగామంబులు పరంబులగునపు డాగమారోపణంబులు పెక్కు దెలుగులం గానంబడియెడి” (బాల-క్రియా - 7). అనగా - ధాతువునకు ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచు-చు-పు’ అనునవి ఆగమమైనప్పుడు ఆగమారోపణములు పెక్కు విధములుగా కనిపించును. ఉదా: అగు - కావించు; వచ్చు - రావించు - రేప్పించు; తెగు-తెంచు-తెంపు; చచ్చు - చంపు.

‘పోవు’నకు ‘పుచ్చు’ అగును. ఉదా: మోసపోవు - మోసపుచ్చు.

7. “అన్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు; మానునకు విభాషనగు” (బాల-క్రియా-78). అనగా - ‘అను - కను-తిను-విను’ వంటి వానికి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు పుగాగమ మగును. ఉదా: అనిపించు - కనిపించు- తినిపించు-వినిపించు.

మానునకు పుగాగమము విభాషగా నగును - మానిపించు - మానించు.

8. “అడ్డదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు; నప్పొదులకు విభాషగా నగు” (బాల-క్రియా-79).

అడ్డము - ఓర-చిత్తము-పెల్ల - ఇత్యాదులు అడ్డదులు. వీనికి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ‘గు’ వర్ణము ఆగమమగును. ఉదా: అడ్డగించు - ఓరగించు - చిత్తగించు- పెల్లగించు.

అప్ప - ఒప్ప-పల్లము-కోప - ఇత్యాదులు అప్పొదులు. వీనికి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ‘గు’ గాగమమగును. ఉదా: అప్పగించు - ఒప్పగించు - పల్లగించు - కోపగించు.

9. “ఆడోడు కూడుల డకారంబునకుం జాక్కు పరంబగునపుడు రేఫంబగు” (బాల-క్రియా-80). అనగా - ‘ఆడు-ఓడు-కూడు’ ల డకారంబునకు చుక్కు పరమగునపుడు రేఫము వచ్చును. ఉదా: ఆడు-ఆడించు-ఆరుచు; ఓడు-ఓడించు-ఓరుచు; కూడు-కూడించు - కూరుచు.

10. “చెడునకుం జాక్కుగాగమంబులును, డా కలఘురేఫంబు నగు” (బాల-క్రియా-81). అనగా - ‘చెడు’ నకు చుక్ - పుగాగమములును, ‘డ’కారమునకు శకటరేఫమును అగును. ఉదా: చెలుచు - చెలుపు.

11. “పడునకుం జాక్కును, డా కలఘురేఫంబునగు” (బాల-క్రియా-82). అనగా - ‘పడు’ ధాతువునకు ప్రేరణార్థమున ‘చు’ వర్ణము పరమగునపుడు ‘డ’ కారమునకు శకటరేఫమగును. ఉదా: పలుచు.

12. “శబ్దపల్లవంబగు పడున కించుక్కు విభాషనగు; నగుచో డాకు లఘురేఫంబగు” (బాల-క్రియా-83). అనగా- శబ్దపల్లవమున ఉత్తర పదముగానున్న ‘పడు’ నకు ఇంచుక్కు విభాషగా నగును. అప్పుడు ‘డ’కారమునకు లఘురేఫ మందేళమగును. ఉదా: వెలుపడు - వెలువరించు ; చొప్పడు-చొప్పరించు.

ఈవిధి విభాష కనుక - వెలువలుచు, చొప్పలుచు - అనియు నగును. విలక్షణార్థముల నిచ్చు ధాతువులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తమగునపుడు ఏర్పడునవి శబ్దపల్లవములు. ఉదా: చను+తెంచు = చనుదెంచు (వచ్చు).

13. “ప్రేరణంబునం దించుక్కు మీద విండుక్కు లేదు” (బాల-క్రియా-84). అనగా - ప్రేరణార్థమున కలిగిన ఇంచుక్కుమీద మరొక ఇంచుక్కు కలగదు.

ఇట్లునుటవలన ప్రేరణార్థమున వచ్చు చుక్, పుగాగమములపైన ఇంచుగాగమము కలుగవచ్చునని తాత్పర్యము (వృత్తి). ఉదా: చచ్చు - చంపు-చంపించు; నొచ్చు - నొంచు-నొప్పించు.

14. “ప్రేరణార్థమునకు పరంబగునప్పుడు పకారమునకగు” (బాల-క్రియా- 87). అనగా - ప్రేరణార్థకమయిన ఇంచుక్కు పరమందుండగా ధాతువు యొక్క చకారమునకు పకారమగును. ఉదా: వచించు - వచింపించు; పిలుచు - పిలిపించు.

15. “ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునప్పుడు పవలగు” (బాల-క్రియా-88). అనగా ముత్తు పరమైనప్పుడు, ఆగమ చకారమునకు పకారమును, అన్యచకారమునకు పకారమును, ఆదేశముగా వచ్చును. ఉదా: ఆగమ చకారమునకు : వచింపదు - వచింపుము. అన్యచకారమునకు: పిలువదు - పిలుపుము. కాని కవిశ్రయేతర ప్రయోగములలో మాత్రము ఇంచుక్ చకారమునకు పకారముకనిపించుటలేదు (ప్రాథ-క్రియా-16). ఉదా: ఎవ్వరిఁ బోరించని క్షణము (కళా-2ఆ); ఊహించ నొక నాల్గు (కళా-3ఆ).

16. “అన్నంతక్రియ చేయుయోగంబునం బ్రేరణార్థకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-18). అనగా సుజ్యోత ధాతువుపై ‘చేయు’ అనునది చేరి, ప్రేరణార్థకము నొసగును. ఉదా: చొక్కుచుఁ జొక్కి చేయుచు (కళా-2ఆ) (చొక్కిజేయు = చొక్కించు)

17. “కరగు తలగు మెఱయ్యాదు లంతర్భావిత ప్రేరణంబులు” (ప్రాథ-క్రియా-34). అనగా ‘కరగు - తలగు-మెఱయు’ మున్నగు ధాతువులు, ఇంచుగాదులు చేరకయే ప్రేరణార్థము నిచ్చును. ఉదా: బంగారమును కరగెను - అనగా ‘బంగారమును కరగించెను’ అనియే అర్థము.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమికవ్యాకరణకర్తలు ప్రేరణార్థక క్రియలు ఏర్పడు విధానమును వివరించినారు.

X. కృదంత పరిచ్ఛేదము

క్రియాపరిచ్ఛేదమున- ధాతువునకు అనేక ప్రత్యయములు విధింపబడినవి. అవి చేరుట వలన వివిధ విధములైన క్రియారూపము లేర్పడుచున్నవి. వీనిలో- డుజ్-రు-పు-రు-ను-ము అనునవి ప్రథమ- మధ్యమ- ఉత్తమ పురుష క్రియలపై చేరుచున్నవి. ఎడు- ఎడి- ఉన్న- కలజీ- న- నిజీ- వంటి ప్రత్యయములు చేరుటవలన- వండెడు- వండెడి- వండుచున్న- వండగల- వండిన- వండని వంటి విశేషణ రూపము లేర్పడుచున్నవి. ఇ- కజీ-నుజీ-డును- చును-వంటి ప్రత్యయములు చేరి- వండి- వండక- వండను- వండుడును- వండుచును వంటి అసమాపకక్రియారూపములేర్పడుచున్నవి. క్రియా పరిచ్ఛేదములో విధింపబడిన పై ప్రత్యయములు కాక, ఈ పరిచ్ఛేదమున మరికొన్ని ప్రత్యయములు విధింపబడుచున్నవి. క్రియా పరిచ్ఛేదములో చెప్పబడిన వానికన్న భిన్నములైన ప్రత్యయములను 'కృత్తులు' అందురు. ఏ యర్థమున ఏ కృత్ప్రత్యయములు కలుగునో వ్యవహారమును బట్టి తెలిసికొనవలయునని సూరి కృదంత పరిచ్ఛేద ప్రారంభమున (బాల-కృదంత-1) నిర్దేశించినాడు.

కాని, ఇవి పూర్వపరిచ్ఛేదములోవలె అన్ని ధాతువులకును సామాన్యము. విధింపబడిన ప్రత్యయముల వంటివి కావు. ఇవి కొన్ని నిర్దిష్టధాతువులకు, నిర్దిష్టార్థములంద మాత్రమే విధింపబడినట్టివి.

మరొక విశేషము- కొన్ని ధాతువులపై న విధింపబడిన ఈ కృదంత ప్రత్యయములు, అవి చేరి, వానిని విశేష్యములుగా మార్చుచున్నవి (మొలచు- మొలక).

అంతేకాక- ఇవి చేరుటవలన ధాతువు చివర కొన్ని మార్పులు వచ్చుచున్నవి. అందువలననే సూరి- “ఇలం గృత్కగతపదేముల పరంబగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు” (బాల-కృదంత-2). అనగా- క-గ-త-ప-వ-ఇమి- అను ప్రత్యయములు పరములగునపుడు, ధాతువు చివరనున్న -క-గ-చ-య-వ- అను వర్ణములకు లోపము కలుగుచున్నది.

కృత్ప్రత్యయములును, అవి చేరుటవలన కలుగుచున్న మార్పులును ఇట్లున్నవి:-

1. “కవర్ణకం బలుగ్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-3). అలుగు, ఎలుగు, తునుగు, నడచు వంటి ధాతువులకు ‘క’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అలుగు- అలుక; ఎలుగు- ఎలుక; తనుగు- తనుక; నడచు- నడక; మొలచు- మొలక. వచ్చునకు రా అగును - రాక. క, పులు పరమగునపుడు కనునకు ద్విర్థము- కానిక- కానుపు. కీనియు, ముదియుల కుత్వంబగును- కీనియు- కీనుక; ముదియు- ముదుక.

2. “ఇమి వర్ణకం బలుగ్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-4). కలుగు- కూరుచు- నేరుచు- తాలు- వంటి ధాతువులకు ‘ఇమి’ ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: కలుగు+ ఇమి= కలిమి (ఇట-బాల-కృదంత- 2 చే ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము). కూరుచు- కూరిమి; నేరుచు- నేరిమి; తాలు- తాలిమి.

3. “తజ్జర్ణకంబు చేయ్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-5). చేయు- కూయు- గీయు- నేయు- మూయు- వ్రాయు -వంటివానికి ‘తజ్’ వర్ణకము కలుగును. ఉదా: చేయు+త=చేత (2వసూ. చే ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము). ఇట్లే- కూత- గీత- నేత- మూత-వ్రాత.

4. “కువర్ణకం బడంగ్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-6). అడగు- పెనగు- మెలగు- లోగు- వేగు- వంటివానికి ‘కు’ వర్ణకము కలుగును. ఉదా: అడకువ- పెనకువ- మెలకువ- లోకువ- వేకువ.

5. “ఁవర్ణకం బాడ్వాదులకగు; నగుచో నంతలోపంబగు” (బాల-కృదంత-7). ఆడు- ఊరు- తేరు- పండు- పాడు- వండు- వంటివానికి ‘ఁ’ వర్ణకముగును. అప్పుడా ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: ఆడు- ఆట; ఊరు- ఊట; తేరు- తేట; పండు- పంట; పాడు- పాట; వండు- వంట.

ఈ ‘ఆట’ శబ్దము అనుప్రయుక్తమైనప్పుడు ప్రాయీకముగా అదిక్లీబసమమగును. ఉదా: కోలాటము- పోలాటము.

6. “ఁవర్ణకంబు పడ్వాదులకగు; నగుచో నవి యాద్యక్షర శేషంబులయి ద్విర్థంబునొందు” (బాల- కృదంత-8). పడు- చెడు- కలుచు- పాడుచు- వ్రేయు-

వంటివానికి బువ్వకమగును. ఉదా- పడు- పాటు; చెడు- చేటు; కటచు- కాటు; పొడచు- పోటు; వ్రేయు- వేటు.

7. “ప వర్ణకంబు తిరియ్యదులకగు” (బాల-కృదంత-9). తిరియు- పాలయు- మురియు- వంటివానికి ప వర్ణకమగును. ఉదా- తిరిపము- పాలపము- మురిపము. కలియునకు అత్వము నగును- కలపము.

8. “డయ్య దయ్య నొచ్చు పుచ్చుల కివర్ణంబగు; అగుచో వాని కడహల్లులు పకారంబులగు” (ప్రాథ-కృదంత-1). డయ్య-దయ్య- నొచ్చు-పుచ్చు- అనువానికి ‘ఇ’ వర్ణకమగును. అప్పుడు వాని చివరి హల్లులు పకారమగును. ఉదా- డప్పి- దప్పి- నొప్పి- పుప్పి.

9. “తవర్ణకం బాపులించు లోనగువాని కగు” (బాల-కృదంత-10). ఆపులించు- కుళ్ళగించు- గిలిగించు- మొదలగువానికి ‘త’ వర్ణకమగును. ఉదా- ఆపులంత- కుళ్ళగింత- గిలిగింత.

10. “పువర్ణకంబు మాయ్యదులకగు” (బాల-కృదంత-11). మాయు- మేయు- కాచు- చూచు- తలచు- రాచు- మొదలగువానికి ‘పు’ వర్ణకమగును. ఉదా- మాపు- మేపు- కాపు- చూపు- తలపు- రాపు.

“రాయున కిడి వర్ణకంబునగు” (ప్రాథ- కృదంత-2). ‘రాయు’న కు ‘పు’ వర్ణకమేకాక ‘ఇడి’ వర్ణకమును కలుగును. ఉదా- రాయిడి- రాపు.

11. “ఇకవర్ణకం బంజ్జదుల కగు” (బాల-కృదంత-12). అంజా- అమరు- ఓపు- కూడు- కోరు- మొదలగువానికి ‘ఇక’ వర్ణకమగును. ఉదా- అంజిక- అమరిక- ఓపిక- కూడిక- కోరిక.

12. “ఈ రుచ్చు కందు దుచ్చు వడ్డించుల కెన వర్ణకంబగు; అగుచో ఈర్ష్య ఉబ్బుల చకార బకారంబులు పకారంబులగు; వడ్డించు నించు లుప్తంబగు” (ప్రాథ-కృదంత-3). ఈర్ష్య- ఉబ్బు- కందు- దుచ్చు- వడ్డించు- అనువానికి ‘ఎన’ వర్ణకమగును. అప్పుడు ‘ఈర్ష్య’లోని చకారమునకును ‘ఉబ్బు’లోని బకారమునకును ‘ప’ కారమగును. ఉదా- ఈర్ష్యెన- ఉప్పెన. మిగిలిన వాటికి ‘ఎన’ కలుగగా- కందెన- దువ్వెన. ‘వడ్డించు’ అనుదానికి ‘ఇంచు’ లోపము కలుగును- వడ్డెన.

13. “పుర వర్ణకంబు కాచు, దాచు, దాయ్యాదులకగు” (ప్రాథ-కృదంత-4).
కాచు-దాచు-దాయు-అనువానికి ‘పుర’ వర్ణకమగును. ఉదా: కాపురము-దాపురము
(దాచిన సాము)-దాపురము (ప్రాప్తి).

14. “బడియేల్వాదుల కగు” (బాల-కృదంత-14). ఏలు-కట్టు-గిట్టు -
చెల్లు-తీరు-పెట్టు-మొక్కు-సాగు-మొదలైన వానికి ‘బడి’ వర్ణకమగును. ఉదా:
ఏలుబడి-కట్టుబడి-గిట్టుబడి-చెల్లుబడి-తీటుబడి-పెట్టుబడి-మొక్కుబడి-
సాగుబడి.

15. “గడ చేర్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-15). చేరు-తేటు-మను-
విడు-వంటివానికి ‘గడ’ వర్ణకమగును. ఉదా: చేరుగడ-తేటుగడ-మనుగడ-విడుగడ.

16. “ఎక్కు దిగులకుం బ్రేరణార్థంబున మతివర్ణకంబగు; అగుచో నెగు
ఎక్కున కాదేశంబగు” (ప్రాథ-కృదంత-5). ఎక్కు-దిగు-అనుధాతువులకు
ప్రేరణార్థమున ‘మతి’ అను ప్రత్యయము కలుగును. అప్పుడు ‘ఎక్కు’ నకు ‘ఎగు’
అనునది ఆదేశమగును. ఉదా:ఎగుమతి-‘దిగుమతి.

‘ఎగువ’ అనునదియు ఇట్లేర్పడినదే. అచ్చట ‘వ’ ప్రత్యయము కలిగినది.

17. “ఇకికోర్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-16).కోరు-పూసు-పోలు-మను-
వంటివానికి ‘ఇకి’వర్ణకమగును. ఉదా: కోరికి - పూనికి - పోలికి - మనికి.

18. “పువర్ణకంబు మన్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-17). మను-కాచు-
కొలుచు-చచ్చు-నిలుచు-పూచు-వంటివానికి ‘పు’వర్ణకమగును. ఉదా: మనుపు-కాపు-
కొలుపు-వాపు-నిలుపు-పూపు.

“పు వర్ణకం బులియ్యాదుల కగు” (ప్రాథ-కృదంత-6). ‘ఉలియు’
మొదలగువానికి ‘పు’ వర్ణకమగును. ఉదా: ఉలిపు (చలనము).

19. “అవర్ణకంబు గీట్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-18). గీటు-ఊదు-
ఎండు-కాయు-మీటు-పాయు-మొదలగువానికి ‘అ’ వర్ణకమగును. ఉదా: గీట-ఊద-
ఎండ-కాయ-మీట-పాయ.

20. “అక వర్ణకంబు మాఱ్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-19). మాఱు-అమ్మ-అంపు-వంటివానికి ‘అక’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: మాఱు-మాఱకము; అంపు-అంపకము. వండు ‘డ’కారంబునకు ‘ట’ కారమగును - వంటకము.

21. “డువర్ణకం బాడ్వాదులకగు; అగునపుడు పకారంబు చయలకగు” (బాల-కృదంత-20). ఆఱు-అమ్మ-అల్లు-త్తోచు-దంచు-పెంచు-మాయు-వంటివానికి ‘డు’ వర్ణక మగును. అపుడు ధాతువు చివరి చయలకు ‘ప’కారమగును. ఉదా: ఆఱుడు-అమ్మడు-అల్లుడు-త్తోపుడు-దంపుడు-పెంపుడు-మాపుడు.

22. “ఉవర్ణకం బడుక్వాదులకగు” (బాల-కృదంత-21). అడుకు -అంటు-మొదలగువానికి ‘ఉ’ వర్ణకమగును. ఉదా: అడుకు (అడుకు+ఉ); అంటు (అంటు+ఉ). ఇట్లే - ఒప్పు -ఒంటుగు-ఒసగు.

23. “కాచు వీచులకు వలివర్ణకంబగు” (ప్రాథ-కృదంత-3). ‘కాచు-వీచు’ శబ్దములకు ‘వలి’ వర్ణకమగును. ఉదా: కావలి-వీవలి.

24. “వడి ప్రభృతు లిట్లెఱుంగునరి” (బాల-కృదంత-22). ‘వడి’ మున్నగు ప్రత్యయములు కలుగు విధానమును మహాజనుల ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికొనవలెను.

ఎ) వడి - కొలువడి (కొలత); గెలువడి(జయము); నడవడి.

వ్యతిరేకంబునవచ్చినచో - లేవడి.

బి) వి - తనివి - తెలివి - విరివి.

సి) అవు- తగవు - నగవు - ఉఱవు.

డి) ఇ - చేయి - వ్రాయి.

ఇ) కలి - వినుకలి.

కృదంత ప్రత్యయము లింకను ఉండవచ్చును. వానిని మహాజనుల ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను.

XI. వాక్య పరిచ్ఛేదము

బాలవ్యాకరణమున - అక్షరములు, వానిచే ఏర్పడుచున్న పదములు, వానిపైన చేరుచున్న విభక్తులు, ఆవిభక్తులు లోపించుటవలన ఏర్పడుచున్న సమాసములు, క్రియలు, కృత-తద్వితములు వివరింపబడినవి. కాని అవి అన్నియు కూర్చబడిన, అర్థబోధకమగువాక్యము ఏర్పడు విధానము వివరింపబడలేదు. పైవాని అన్నింటి ప్రయోజనము వాక్యముగా నేర్పడి భావబోధకములగుటయే. అందువలన సంపూర్ణ భావప్రకటనకు భాషలో ప్రధానమైనది వాక్యము. అట్టి వాక్యమును గురించి బాలవ్యాకరణమున లేకపోవుట లోపముగా భావించి, ప్రాథవ్యాకర్త ఈ 'వాక్య ప్రకరణము'ను కూడ తన ప్రాథవ్యాకరణమున చెప్పియున్నాడు.

1. "వాక్యమునా యోగ్యతాకాంక్షా సహితంబగు నర్థముగల యాసత్తియుక్త పదసముదాయంబు" (ప్రాథ-వాక్య-1) - వాక్యమనగా యోగ్యత్య, ఆకాంక్ష, ఆసత్తి అను లక్షణములుగల పదముల సముదాయము.

'యోగ్యత' అనగా- పదముల అర్థములకు పరస్పర సంబంధమున బాధ కలుగకుండుట. ఉదా: నిప్పుచే తడుపుచున్నాడు - అన్నప్పుడు నిప్పు యొక్క లక్షణము తడుపుట కాదు. కనుక అన్వయమున బాధ కలుగును. కనుక ఆ వాక్యములోని పదములకు యోగ్యత లేదు.

'ఆకాంక్ష' అనగా - నిలుపుదలలేక పైపై పదార్థముల మీదికి పోయెడు ఆదరము. అనగా ఒక పదము తక్కిన పదములను గూర్చి తెలిసికొనవలయునన్న ఆకాంక్షను కలిగింపవలెను. కనుక అది వినువారికి, ఇంకను తెలుసుకొనవలయునన్న ఆపేక్షారూపమైనది. ఉదా: గోవు గుట్టము - 'ఇదిగోవు' అన్నప్పుడు 'ఏది గోవు' అని ఆకాంక్ష కలుగుటకు అవకాశమున్నది కాని, 'గోవు గుట్టము' అన్నప్పుడు అట్టి అవకాశము లేదు. కనుక ఆ పదములకు ఆకాంక్ష కుదరదు.

'ఆసత్తి' అనగా పదములచేరిక. అనగా - ఇప్పుడొక మాట చెప్పి, తరువాత ఎప్పుడో యోగ్యత - ఆకాంక్ష గల పదములను చెప్పినను ఆసత్తి లేకపోవును. పదములను వ్యవధానములేకుండ, చేర్చి పలుకుటవలన ఆసత్తి కలుగును. అట్లుకాక

‘దేవదత్తుడు’ అని నేడు చెప్పి, ‘పోవుచున్నాడు’ అని మఱునాడు చెప్పినచో అది వాక్యము కాదు. అచట ఆసత్తి యను లక్షణము లోపించినది.

కనుక ‘యోగత్య - ఆకాంక్ష - ఆసత్తి’ అను మూడు లక్షణములను కలిగినదే వాక్యము.

ఈ వాక్యము రెండు విధములుగా ఉండును - 1. క్రియాన్వయము కలిగినవి. రాముడు రావణుని సంహరించెను - ఈ వాక్యములోని ‘రాముడు’ ‘రావణుడు’ అన్న రెండు పదములు ‘సంహరించెను’ అన్న క్రియాపదముతో అన్వయము కలవియే. 2. క్రియేతరాన్వయము కలిగినవి. ఉదా: రాముని తమ్ముడు లక్ష్మణుడు - ఈ వాక్యమున క్రియాపదము లేక పోయినను, అర్థబోధనమున విప్రతిపత్తి లేదు (ప్రాథ-వాక్య-1-వృత్తి).

2. “పదమనగా బ్రయోగార్థంబు ననన్వితంబు నేకంబు నర్థబోధకంబునైన వర్ణము లేక వర్ణనముదాయము (ప్రాథ-వాక్య-2). అనగా - ప్రయోగించుటకు అర్హమైనది, ఇతరపదములతో అన్వయములేనిది, ఒక్కటియైనది, అర్థబోధకమైనది అయిన వర్ణము లేదా వర్ణనముదాయము.

ఎ) ప్రయోగార్థము - కేవల ప్రాతిదికములు ప్రయోగమునకు అన్వర్తములు. కనుక ‘ఁ-ఘట’ వంటివి వాక్యములు కాజాలవు.

బి) అన్వితము - “ఁబు ఘటంబున దోచెడి” - అన్నప్పుడు అది పరస్పరాన్వయముగల పదనముదాయమగును. అట్టిసంబంధసూచకము లున్నంతవరకు దానిని పదము అనరాదు.

సి) అనేకము - “ఁబును ఘటంబును” - అన్నప్పుడు అందు ఒక్కటికాక రెండు పదములున్నవి. కనుక అనేక మనబడునుగాని, పదముకాదు.

డి) అనర్థబోధకము - “క-చ-ట-త-ప” అన్నప్పుడు అవి అర్థబోధకములుగా లేవు. కనుక పదములు కాజాలవు.

కావున - ప్రయోగార్థము, అనన్వితము, ఏకము, అర్థబోధకమైనది అయినదే పదమనబడును.

3. “పదము లివి నామములు క్రియ లవ్యయంబులని త్రివిధంబులు” (ప్రాథ-వాక్య-3). అనగా - పదములు -నామములు, క్రియలు, అవ్యయములని

మూడు విధములు. వీనిలో - వస్తువాచకశబ్దములు నామములు. వ్యాపారమును బోధించునవి క్రియలు. లింగ విభక్తి వచన శూన్యములు అవ్యయములు.

4. “పదములకు బరస్పరముగల సంబంధ మన్వయ మనంబడును” (ప్రాథ-వాక్య-4). అనగా- వాక్యములో వివిధ పదములకు గల పరస్పర సంబంధమును ‘అన్వయ’ మందురు.

5. “విషయబోధకము వాక్యము” (ప్రాథ-వాక్య-5). అనగా - తెలియ దగిన విషయమును బోధించునది వాక్యము.

6. “ఉద్దేశ్య విధేయ భిన్నంబు విషయంబు” (ప్రాథ-వాక్య-6). అనగా - విషయమున రెండంశములుండును. అవి - 1. ఉద్దేశ్యము - అనగా ఉద్దేశించి చెప్పదగినది. అది వక్తుఃశ్రోతల కిరువురికిని తెలియునది. 2. విధేయము - అనగా ఉద్దేశ్యమును బట్టి తెలియదగినది. అది వక్తకు మాత్రమే తెలియును.

7. సంపూర్ణ మసంపూర్ణమని వాక్యంబు ద్వివిధంబు” (ప్రాథ-వాక్య-7). అనగా- సంపూర్ణవాక్యమనియు, అసంపూర్ణవాక్యమనియు వాక్యము రెండు విధములు. సమాపక క్రియలు గలవాక్యము సంపూర్ణవాక్యము. అసమాపకక్రియలు గల వాక్యము అసంపూర్ణవాక్యము.

8. “వాక్యసముదాయము మహావాక్యము నాబడు; అయ్యది రామాయణాదికము” (ప్రాథ-వాక్య-8). అనగా- వాక్యముల యొక్క సమూహమును ‘మహావాక్య’మందురు. రామాయణాదులలో ఎన్నో వాక్యములున్నందున దానిని ‘మహావాక్య’ మందురు. ఇచ్చట ‘మహావాక్య’మన్నది ‘మహాకావ్యము’ నకు పర్యాయముగా వాడబడినది. అంతేకాని- సుదీర్ఘముగా సున్నత మాత్రమున దానిని మహావాక్య మనరాదని భావము.

9. “క్రియాన్వయ వాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థ ద్యోతకంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-9). అనగా- క్రియతో అన్వయించు వాక్యములుకొన్ని వ్యంగ్యార్థమును బోధించునవి అభిప్రాయము. వ్యంగ్యార్థమనగా శబ్దములచే చెప్పబడు అర్థమునకు విరుద్ధమైన అర్థము. ఉదా: వాడు వచ్చునని వీడువచ్చును - అని అన్నప్పుడు ‘వాడురానిచో వీడును రాడు’ అన్న వ్యతిరేకార్థమును సూచించును.

10. “ఇట్లనియె, అనిన - భావ్యర్థకథన ప్రారంభపరిసమాప్తులం గ్రమంబుగనగు” (ప్రాథ-వాక్య-10). అనగా- జరుగబోవు అర్థమును చెప్పునప్పుడు పూర్వవాక్య ప్రారంభమున ‘ఇట్లనియె, అనియును. ప్రారంభించిన వాక్య పరిసమాప్తి యందు ‘అనిన’ అనియు క్రమముగా అగును.

11. “కొన్ని యెడలం దదాదులు విశేషణంబు లధ్యాహారంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-11). అనగా- కొన్ని సందర్భములలో ‘ఆ-ఈ’ అను విశేషణములు ప్రయోగింపబడకపోయినప్పటికీ, వానిని అధ్యాహారముచేసికొని అన్వయించుకొనవలెను. ఉదా: కలకంఠికంటే కన్నీరొలికిన సిరి యింట నుండ నొల్లదునుమతి! - ఇందు ‘ఇంటన్’ అనగా ‘ఆ ఇంటయందు’ అని అన్వయించుకొనవలెను.

12. “కొన్ని యెడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబునందలి పదం బధ్యాహారం బగు” (ప్రాథ-వాక్య-12). అనగా - సంబంధమును బట్టి కొన్నిచోట్ల పూర్వప్రయుక్తమైన పదములను తిరిగి గ్రహింపవలయును. ఉదా: గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలి బన్నంబు (భార-భీష్మ-2ఆ). ఇచట - గొంతి సంకటపాటును, ఆ గొంతి కోడలి బన్నంబును - అని అన్వయించుకొనవలెను.

13. “న్యూనవచో వాక్యంబున దర్శనంబు లధ్యాహారంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-13). ‘ఐన-ఏని-ఏ-ఓ’ - వంటివి న్యూనవచనములు. వీనితోకలిసియున్న వాక్య మున, వానిని అధ్యాహారము చేసికొనవలెను. ఉదా: ‘ఏత్తైఱగున ధర్మ క్రియ జిత్తంబున జేర్పవలయు జీవించుతఱిన్’ (భార-ఆను-4ఆ). ఇందులో - ‘ఏత్తైఱగున’ అన్నచోట, ‘ఏత్తైఱగుననైన’ అని అధ్యాహారము చేసికొనవలయును.

14. “కొన్ని యెడల కర్తృకర్మక్రియ లధ్యాహార్యంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-14). కొన్ని సందర్భములలో కర్తాని, కర్మకాని, క్రియకాని అధ్యాహార్యమగును. ఉదా: కర్తకు : నన్ను జూచి నగరె (భార-ఆర-2ఆ) - (జనులు నన్ను జూచి నగరె?)

కర్మకు : దవదహనం బుదగ్రతరుదాహము చేయుచునున్న జూచి (భార-ఆర-2) - (దాహముచేయుటను - అని అధ్యాహారము చేయవలెను).

క్రియకు : ప్ర॥ అక్కడ నెవడున్నాడు? - జ॥ రాముడు (రాముడున్నాడు - అని అధ్యాహారము చేయవలెను).

15. “అనేక కర్తుక్రీయకు సమీపకర్త యొక్క లింగవచనంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-15). అనేక కర్తలున్న క్రియకు, దాని సమీపకర్త యొక్క లింగవచనములు అగును. ఉదా: తమ సేనల వారును విశ్రమించిరి (ఉ.హరి-4ఆ). ఇచ్చట - ‘విశ్రమించిరి’ అను క్రియకు ‘సేనలు, వారు’ అను రెండు కర్తలుకలవు. వానిలో క్రియకు సమీపమున నున్న కర్త ‘వారు’ అనునది కనుక, క్రియ ‘విశ్రమించిరి’ అని అయినది.

16. “కొన్ని యెడలం గాని క్రియాపూర్వకంబు పూర్వవిరుద్ధోతరార్థకంబగు” (ప్రాథ-వాక్య-19). అనగా - క్రియాపూర్వకమైన ‘కాని’ అను అవ్యయము, దానికి పూర్వమందున్న వాక్యభాగము యొక్క అర్థమునకు విరుద్ధమైన అర్థము నుత్తరభాగము నందున్నట్లు సూచించును. ఉదా: వాడువచ్చును గాని కార్యవ్యాసంగము చేత రాదాయెను.

17. “కొన్ని యెడల వ్యాసవాక్యమునకుముందు సంగ్రహవాక్యంబు నొండగు” (ప్రాథ-వాక్య-20). అనగా - కొన్ని చోట్ల వ్యాసవాక్యమునకుముందు సంగ్రహవాక్యమును అగును. అది శ్రోత నభిముఖుని చేసికొనుటకు ఉపకరించును. ఉదా: అయ్యా! యేను నీకుంబ్రియంబునెసెద? నీ హృదయేశ్వరియైన దమయంతి పాలికింబోయి నీ గుణంబులు దానికి వర్ణించి చెప్పి యక్కన్య యన్యుల నపేక్షింపక నీయందబద్ధయనురాగ యగు నట్లు చేసెద (భార-ఆర-2ఆ).

18. “కొన్ని యెడల వాక్యంబు వాక్యాంతరగర్భంబునగు” (ప్రాథ-వాక్య-21). అనగా- కొన్ని చోట్ల ఒక వాక్యమునడుమ మఱొక చిన్న వాక్యమును చేరియుండువచ్చును. ఉదా: ఇందులకెంత కాలంబయ్యె రానికారణం బేమి? (భార-ఆర-2ఆ). ఇందులో - “ఇందులకు రానికారణంబేమి?” అనునది ప్రధానవాక్యము. “ఎంతకాలంబయ్యె” అన్నది వాక్యాంతరము. అన్యత్వేషము కలుగనంత వరకు ఇట్లుండుట తప్పుకాదు.

19. “పద్యంబులకుఁ గులకంబగు” (ప్రాథ-వాక్య-23). కులకమనగా పద్యమునకు పద్యాంతరముతో నన్వయము (వృత్తి). అనగా ఒక పద్యములోని వాక్యభావము ఆపద్యములో పరిసమాప్తి కాక, తరువాతి పద్యములో సమాప్తము కావచ్చును. ఇట్లు ఒక పద్యము, పద్యాంతరముతో అన్వయము కలిగియున్నచో ‘కులకము’ అనబడును. ఉదా: “తానొక పండు, చెచ్చెరన్ --- కొనివచ్చుడు” (భార-ఆది-2ఆ - 198,199స.)

ఇట్లు ప్రాథవ్యాకరణకర్త వాక్యలక్షణములను వివరించినాడు.